

M. T.
CICERONIS
DE
FINIBUS
BONORUM ET MALORUM,
AD
MARCUM BRUTUM,
LIBRI QUINQUE.
EX EDITIONE J. OLIVETI.

GLASGUAE:
IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUEBANT ROB. ET AND. FOULIS
MDCCXLVIII.

M. T.

CICERO

FINIBUS

CONSTITUTUM

MARCELLI

LIBRI QUINTUS

EX EDITORE J. G. G. G.

LIBRI PRIMI ARGUMENTUM.

His quinque de finibus bonorum et malorum libris excussae sunt veterum Philosophorum, sed praecipue Epicuri, Stoicorum, et Peripateticorum de summo bono et malo sententiae: is est enim, quem finem bonorum et malorum imitatus Graecos, dixit, qui τέλος, quod est in quaque re summum, appellant; cap. 12. et prima quidem disputatio, quae in Epicuri sententia versatur et explicanda et rejicienda, duobus primis libris continetur. ea fingitur habita esse in Cumano Ciceronis, cum ed L. Torquatus et C. Triarius salutandi Ciceronis causa venissent. Torquatus Epicurei partes suscipit, et libro I. explicat Epicuri sententiam. hujus disputationi praemittitur a Cicerone reprehensio philosophiae Epicureae in universum omnis: cap. 6. 7. ipsius autem, quae Torquato tribuitur, disputationis haec est summa: Epicurum summum bonum posuisse in voluptate, summum malum in dolore, quod omne animal simul atque natum sit, voluptate gaudeat, dolorem aspernetur et repellat, quantum possit: ex quo intelligitur, natura id omnibus insitum esse, ut voluptatem summum bonum putent: neque tam argumentatione hic opus esse, quam mediocri admonitione et animadversione: sed rectius agere tamen eos, qui, quod multa contra voluptatem dicantur, rationibus conquisitis de ea re disputandum putent: cap. 9. qui accusent voluptatem, doloremque laudent, non ipsam voluptatem, sed eos potius accusare, qui blanditiis praesentium voluptatum corrupti, futuros dolores non provideant, aut perferendis doloribus parvis majores non repellant: cap. 10. neque vero voluptatem intelligi eam solam, quae suavitatem aliqua naturam ipsam moveat, sed eam potissimum, quae percipiatur omni dolore detracto; quod ipsa illa mo-

lestiae detractio, consecutionem voluptatis afferat :
cap. 11. voluptatem autem esse summum bonum, do-
lorem summum malum, ex eo intelligi, quod nihil be-
atius esse possit eo, qui perpetuis fruatur animo et cor-
pore voluptatibus, nullo dolore nec impediente, nec
impendente; nil contra miserior eo qui maximis con-
fectus sit animi corporisque doloribus, nulla spe propo-
sita, fore melius aliquando, nulla neque praesente,
neque expectata voluptate: cap. 12. qui in una vir-
tute, nominis splendore capti, summum bonum ponant,
non videre, eam ne expetendam quidem videri, nisi
voluptatem efficeret, et esset omnium virtutum qui-
dam ad voluptatem cursus: cap. 13. 16. nullam igitur
esse errorem in ipsis finibus, sed in his rebus, e-
quibus efficiantur. fateri autem se, animi volupta-
tem et dolorem e corpore nasci; sed esse tamen ani-
mi voluptatem et dolorem majorem eo, qui in corpore
sit, quod corpore praesentia tantum sentiamus, animo
praeterita etiam et futura, quorum magna vis sit ad
voluptatem et dolorem augendum, prout sapiens quis-
que aut stultus sit. itaque Epicurum etiam, nemini
nisi sapienti voluptatem illam, nemini nisi stulto do-
lorem tribuere; cap. 17. &c. neque tandem amicitia-
am, isto summo bono constituto, tolli, quod omnium re-
rum, quas ad suaviter vivendum sapientia compara-
verit, nihil majus amicitia, nihil jucundius sit. ER-
NESTUS. Vide Mureti Var. Lett. lib. XVII. cap. 1.
cui titulus: rectene inscripti libri M. Tullii;
De finibus bonorum et malorum.

LIBRI SECUNDI ARGUMENTUM.

Hic liber in refutanda Torquati disputatione atque universa Epicuri ratione consumitur. initium facit ab ipso voluptatis vocabulo, quod negat recte ab Epicuro definiri, qui ei non modo quae in motu sit, hoc est corpoream, sed etiam, quae in stabilitate sit, hoc est vacuitatem a dolore, sive indolentiam subiciat: quae res cum sint natura diversae, uno vocabulo nequeant comprehendi, adversante in primis linguae Graecae Latinaeque ratione, quarum neque illa *ἡδονήν*, neque haec voluptatem appellet indolentiam, cum Hieronymus, qui summum bonum in indolentia ponat, manifeste disputet contra Aristippum, qui voluptati summi boni vim tribuat: cap. 1-10. ad evertenda deinde ipsius opinionis Epicureae fundamenta accedit, et ostendit, neque ab animalium ortu recte repeti originem summi boni, nec propterea, quod appetant voluptatem infantes, aspernentur dolorem, voluptatem pro summo bono habendam, cum non tam ad voluptatem appetendam moveantur a natura infantes, quam ut seipsi diligant, et integros se salvosque velint; neque a sensibus, quorum iudicii non sit de bono et malo judicare, sed de coloribus, sonis, figuris, motu, intervallis, et reliquis huiusmodi sensui subiectis rebus: cap. 10-12. unam ergo rationem audiendam esse, quae doceat, nihil esse voluptati loci, non modo ut sola in summi boni sede ponatur, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur; nullamque esse de summo bono sententiam probandam, nisi quae aut solam honestatem probet, aut eam initiis naturae et totius perfectione vitae locupletet. totam autem sententiam Epicuream hoc uno everti posse, si honestum aliquid ostendatur, quod sit

ipsum sua vi, propter seque expetendum: hoc est, quod detracta omni utilitate, sine ullis praemiis fructibusque per seipsum possit laudari, et quatuor virtutibus illis Stoicis contineatur. eo constituto, cap. 14. accedit ad omnia ea, quae a Torquato disputata pro Epicuri sententia erant, eaque ita refellit, ut, imprimis, neque virtutibus neque amicitiae usquam locum esse ostendat, si ad voluptatem omnia referantur: cap. 15—27. deinde vero reliqua etiam persequatur. ERNESTUS.

LIBRI TERTII ARGUMENTUM.

Liber hic cum quarto continet in Luculli Tuscularum inter Catonem et Ciceronem habitam de fine bonorum et malorum disputationem, in qua Catoni Stoicae, Ciceroni vero Peripateticae partes tribuuntur. praemisso brevi de ratione Stoica et Peripatetica sermone, utrum verbis an re discrepent, quorum illud Cicero contendebat, hoc Cato pugnabat, cap. 3. 4. fit ad ipsam disputationem accessio, et Cato totam Stoicam rationem explicat. ejus disputationis haec summa est: simul ac natus est homo, ipse sibi commendatur et conciliatur a natura ad se conservandum, et ab interitu alienatur. haec prima appetitio ubi consecuta est id quod quaerebat, accedit voluptas, quae perperam pro ipsa prima appetitione habetur ab Epicuro, et in primis naturalibus, scilicet initiis naturae ponitur. sed ad haec initia propter se appetenda ponendae etiam sunt rerum cognitiones (καταλήψεις) et artes ipsae, quod pueri gaudent, si quid ipsi invenere, etsi nihil inde ad se commodi perveniat; et dignae sunt artes assumptione, cum et cognitiones contineant, et via sint ac ratione constitutae, cap. 15. his initiis

positis, sequitur prima divisio haec: aliud esse aestimabile, quod secundum naturam sit, aut efficiat aliquid per se selectione dignum; aliud inaeestimabile, quod sit illi contrarium. constituto hoc, ut quae secundum naturam sint, propter se sumantur, primum est officium (καθῆκον) ut se conservet homo in naturae statu; deinceps ut ea teneat, quae secundum naturam sunt, pellatque contraria. simul autem cepit intelligentiam, vel notionem potius (έννοια) et vidit rerum agendarum ordinem, plus eum diligit, quam ipsa illa initia, atque colligit, in eo positum esse summum bonum, quod in convenientia (ὁμολογία) versetur, quod per se expetatur, cum nihil ex initiis naturae propter se appetatur, sed tantum feligatur: cap. 6. cum autem omnia officia a primis naturae oriantur, etiam sapientia inde profisciscatur necesse est. ea autem et animi magnitudinem complectitur, et iustitiam, quas virtutes nemo tenere potest, nisi statuerit, nihil esse quod intersit aut differat aliud ab alio, praeter honesta et turpia, cap. 6. 7. ex his autem consequuntur duo, primum, ut cum extremum sit, naturae congruenter vivere, sapiens semper feliciter vivat; alterum, ut quod honestum sit, id solum bonum judicemus; quod turpe, solum malum, cap. 8. bonum est id, quod est natura absolutum; utile autem (ὠφέλημα) motus aut status e natura absoluta. atque id bonum non accessione, neque crescendo, aut cum caeteris comparando, sed propria vi sua sentimus, et appellamus bonum, ejusque aestimatio (αἴτια) genere valet, non magnitudine. nec vero perturbationes (παθή) vⁱ aliqua naturali moventur, sed sunt opiniones levita-

lis, atque in sapientem non cadunt: cap. 10. solum
autem honestum esse bonum, cum a multis aliis prae-
ter Stoicos, tum etiam facile defenditur; quod om-
nes malunt sine scelere, quae volunt, consequi, et ad
res dignas cognitione cognoscendas etiam sine volup-
tate aut utilitate aliqua feruntur; gaudent praeterea
commemoratione praeclare factorum, nec vel sine te-
ste scelus admittere sustinent: cap. 11. jam in hac
re discrepare re, non verbis, Peripateticos et Stoicos,
ex eo intelligitur, quod illi omnia, quae ipsi bona di-
cunt, pertinere putant ad beate vivendum; hi vero,
quod aestimatione omnino aliqua dignum sit, completti
vitam beatam putant: quod illi dolorem in malis ponunt,
et cum multitudine bonorum augeri beatitatem putant,
aliamque actionem magis expetendam aliâ, ut quae sit
sine dolore, magis eâ, quae sit cum dolore; quae omnia
focus sunt apud Stoicos: cap. 13. 14. quanquam autem
nec virtutes, nec vitia crescunt, funduntur tamen
quodammodo, et quasi dilatantur; alia enim virtus
integras provincias complectitur, alia paupertatis
tandem termino circumscribitur, ut se eodem modo
diffundere non possit. voluptas et valetudo non est in-
ter bona numeranda, quod ad eam ducunt, eamque
continent divitiae; ex quo efficeretur, ut ipsae divi-
tiae in bonis essent: cap. 15. sed ne omnis vita con-
fundatur, alio etiam modo res distinguendae sunt.
quae itaque nil valent ad beate misereve viven-
dum, et media dicuntur, alia sunt aestimabilia, a-
lia contra, alia neutrum. in aestimabilium quibusdam
satis est causae, quare aliis anteponantur, in quibus-
dam non item, et sic etiam in non aestimabilibus.
hinc orta sunt Zenonis προσημολία, producta,
praeposita, praecipua, promota; ἀποπροση-
μεία, rejecta, remota, quorum alia sunt per se

praeposita, alia quod aliquid efficiunt, alia, quod utrumque: sed quoniam aestimabile nec bonum, nec malum est, idè ἀδιάφορον, indifferens dicitur: c. 15.—17. bona porro sunt vel τελικά, ad finem pertinentia, alia ποιητικά, efficientia: ad illud genus actiones honestè referuntur, ad hoc nil praeter amicum, sapientia ad utrumque: cap. 17. officia nec in bonis, nec in malis sunt; est tamen iis fungendum, quod in iis est aliquid probabile, cujus ratio reddi potest. in iis versatur sapiens, judicando, quid officii sit, necne: cap. 18. pertinet autem ad rem, ut intelligatur, naturá liberos a parentibus amari, et communem esse hominum inter homines et naturalem commendationem, quâ ducti societatem appetamus, cujusque haec vis sit, ut communi utilitati studeamus, rempublicam administremus, liberos quaeramus, decorum sequamur, amicitiam adhibeamus, et justitiam, neque utilitatis causa, sed per se. ad has virtutes etiam Dialecticae et Physicae cognitio adjicienda, quae ipsae virtutes sunt: cap. 19. 22. ex quibus intelligitur, quae a Stoicis sapienti tribuantur, ea vere tribui. ERNESTUS.

Occurrent sane in tertio hoc libro multa, opinor item in quarto, quae homines, caeteroquì non indoctos, impediunt ac morentur: tricae videlicet Stoicorum; vocabula, vel nata in Porticu, vel, si minus nova ipsa, novum certe pravamque in usum detorta. ubi ego, si Morelianas, quas in Praefatione indicavi, observationes ad haec explicanda saepius adhiberem, illudere huic aetati ac studiorum usitatae rationi existimarer voluisse. hanc enim explicandi viam instituit Morelius, ut varios e Plutarcho, Laërtio, atque aliis ejusdem linguae scriptoribus, locos afferat longiusculos, quibus illustrat ea scilicet, quae obscura qui-

dem per se, tamen Cicero dixit planius, quam a Graecis dicebantur. neque haec τεχνικὰ dilucidiora faciunt, vel Justus Lipsius, vel Gaspar Scioppius. mihi quidem, praeter illam Zenonicae doctrinae partem, quae est de judicio veritatis, a Petro Valentia, peculiari opusculo, diligentissime pertractata, caeterae omnes videntur jacere adhuc in tenebris, et lucem expectare. sponderat vero hic ipse Valentia in Academicis, eandem se Stoicae de moribus doctrinae impensurum esse operam. ego, etsi vix dubitabam, quin illi id evenisset, quod plerisque scriptoribus, cum praesertim ejus operis nullam viderem, neque in Hispana Nic. Antonii Bibliotheca, neque in aliis mentionem esse; tamen ne quid omitterem inquirendo, datis in Hispaniam literis, imploravi fidem amici summi ac popularis mei, Jacobi Antonii Fabri, qui illic nunc degit Regionum liberum praefectus; oravi, videret etiam atque etiam, num quod in Laurentiana regali bibliotheca vestigium ejus libri esset, cujus potiundi tanta me cupiditas tenebat. respondit vir oppidò eruditus ac diligens: perlustratis curiose scriniis omnibus, inventum prorsus nihil. idoneo itaque artifice non deerit in explicatione Stoicae doctrinae labor, cui hactenus defuit idoneus artifex. OLIVETUS.

LIBRI QUARTI ARGUMENTUM.

Hoc libro continetur Ciceronis disputatio contra Catonianam, hoc est, Peripateticae rationis defensio, et Stoicae impugnatio. accessio ad disputationem, Philosophiam Stoicam in universum omnem reprehendit, in primisque ejus auctorem Zenonem, qui cum nihil haberet, quod in vetere et a Socraticis Aristoteleque

constituta disciplina aut reprehenderet, aut mutaret, ausus sit eam deserere, novamque disciplinam concedere, quae a superiori, neque partitione, neque ulla repaulo majori, nisi verbis novis quibusdam, et scribendi ac disserendi ratione, discreparet: cap. 1—5. in quo autem maxime Stoici a vetere ratione discedere putarentur, nempe de bono summo, et malo, in eo quoque verborum potius quam rerum dissensionem esse. nam constitutionem illam primam naturae, a qua et Cato, de Stoicorum more, exorsus sit, et unde omnis ista disputatio de bono et malo ducatur, eam utriusque partis esse, ut dissensus rerum nullus reperiatur. illa enim valetudinem corporis, integritatem sensuum, non esse bona, sed praeposita; quae in corpore excellerent, non esse per se expetenda, sed sumenda; omnia vitia esse paria; qui virtutem non plene consecuti essent, summe esse miseros; ea non esse tanti, ut propterea a veteri disciplina desiscendum fuisset, in primis cum usui loquendi repugnarent: cap. 6—9. sequitur deinde pressior disputatio de his, quae a Catone dicta erant, eaque conferuntur cum his, quae Cicero anteponebat Catonianis. ab iisdem initiis naturae, animo et corpore, et utriusque conservandi studio proficiuntur Stoici et Peripatetici. male ergo Stoici paulo post corporis plane obliviscuntur, et in exquirendo summo bono et malo, unius animi rationem habent. nam etsi corporis bona parva sunt ad virtutem, et ab ea obscurantur, et obriuntur, non sunt tamen plane nihil; atque aded, etsi parvae, tamen partes vitae beatae: cap. 10—12. deinde cum omnium naturarum simile sit id, ad quod omnia referuntur, et quod est ultimum rerum appetendarum; omnis autem natura nullam sui partem deserat, neque tantum in optimo conservando perficiendoque laboret; nulla ratio est, quare summum bonum non in toto homine,

sed in parte hominis ponatur, neque totum hominem, omnesque ejus partes, sed optimum tantum sapientia, tanquam nil praeter ingenium esset homo, complectatur: cap. 13. 14. quod dicunt, virtutem non posse constitui, si, quae extra eam sunt, ad beatam vitam pertineant; id totum contra est. nam cum virtus quaesita sit, non quae relinqueret naturam ejusque initia, sed quae tueretur; introduci virtus non potest, nisi omnia, quae leget et rejiciet, unam referantur ad summam: cap. 15. 16. illud autem minime probari potest, quod ubi a Stoicis solum honestum in boni sede locatum est, tum rursus dicunt, initia proponenda esse accommodata naturae, quorum e selectione virtus possit existere. non enim est aequum aliunde finem beate vivendi, nempe ab honesto; aliunde vero, nempe a natura, principium agendi petere; sed una ratione utrumque contineri oportet: cap. 17. jam in illis consecrariis: omne bonum laudabile, laudabile omne honestum, igitur omne bonum honestum; item in illo sorte: quod bonum est, id est optabile; quod optabile expetendum &c. sumuntur ea, quae a nemine conceduntur, nisi qui sola virtute finem bonorum contineri putat. reliqua autem: omnes, qui non sunt sapientes, aequè miseri sunt, omnia recte facta et peccata aequalia, et his similia, ita repugnant sensibus ac rerum naturae, ut iis ipsis tollantur ea, ex quibus colliguntur: cap. 18. 19. atque haec ipsa res fecit, ut causam non obtinens Zeno, repugnante quippe natura, et ad angustias redactus, versare verba inciperet. nam quae bona volebat dici, concedebat, ut apta, accommodata, praeposita dicerentur; quae mala negabat esse, rejecta largiebatur esse. Platonem etsi non sapientem dicebat, tamen praeferebat Dionysio Tyranno; peccata alia tolerabilia dicebat, alia nulla

modo: in quibus, ut et in reliquis, loquebatur aliter atque omnes, sed idem sentiebat ac caeteri: cap. 20. harum angustiarum una causa est, gloriosa illa in constituendo summo bono ostentatio. nam cum, quod honestum est, id solum bonum confirmatur, omnia officia vitae tolluntur: ex quibus angustis dum se vult expedire Zeno, nova quaedam dicere cogitur. sed ea cum Aristoteleis re consentientia, verbis discrepantia; quae verborum dissensio cum ad contemnendum, verbi causa, dolorem nil profit, melius fecisset, si usitate locutus esset: cap. 25. 26. idem de illis ἀπα-
δόξοις statuendum, quae nil controversiae habent, si res verbis subjectae spectentur; quod, exempli causa, illo, omnia peccata esse paria demonstratur: cap. 27. ERNESTUS.

LIBRI QUINTI ARGUMENTUM.

Quas superiori libro ipse partes susceperat Cicero, eas hoc libro M. Pisoni imponit, ut cum ipse veteris Academiae et Peripateticorum rationem, impugnata Stoica, defendisset, hic nunc omnem illam rationem explanaret. et facile quidem intelligitur, quae Piso hic disputare fingitur, ea Ciceroni placuisse ipsi, tum, quod eandem rationem superiori libro Stoicae praeposuerat, tum vero quod ipsa ratio explicandi est longe illa venustior et ornatior, quā libro primo et tertio usus est, cum aliena e Torquati et Catonis personis disputaret. ea enim fere felicius in hoc genere succedunt, quae ipsi probamus. nam quod in fine huius libri, cap. 26. et seq. quaedam in Peripatetica ratione reprehenduntur, ea non ad summam rei pertinent; cum non tam ipsa sententia reprehendatur, quam quod inconstans quodammodo, nec satis consen-

tiens omnibus partibus sit Peripatetica ratio, quae cum doceat alia esse praeter virtutem bona, tamen sapientem semper beatum, etiam in dolore et paupertate putet. praemissis autem disputationi, Platonis, Academicorum veterum, et Peripateticorum laudibus, cap. 3. 4. et commemoratis omnibus de summo bono sententiis, quarum sex simplices sunt, tres omnino junctae et duplices; rejectis caeteris, illam exponendam confirmandamque suscipit Piso, in qua Aristotelem imprimis, ejusque filium Nicomachum, in plerisque etiam Theophrastum adhibere possit, quae eadem est cum ea, quam Academia vetus tenuit: cap. 5—8. facto ergo, ex instituto veterum omnium, a primis naturae exponendis initio, hunc finem bonorum ex iis existere dicit, secundum naturam vivere, sic affectum, ut optime affici possis, ad naturamque accommodatissime. exposita autem ista rerum expetendarum terminatione, cur ista se res ita habeat, demonstrat. primum argumentum omne ducitur a prima commendatione naturae, quod omne animal se ipsum diligit: id quod ita infixum est in ipsa natura et suis cujusque sensibus comprehenditur, ut contra si quis dicere velit, non audiatur; neque potest intelligi, aut cogitari non modo esse ali-quod animal, quod se oderit, sed quod quomodo se habeat, nihil sua censeat interesse; quod, eo sumpto, omnis appetitus animi tollitur; quemadmodum in iis rebus, inter quas nihil interest, in neutram partem propensiores sumus. ea etiam est corporis et animi omnium partium, facultatumque natura, ut eas salvas et integras, perfectasque velimus, per se caras habeamus, in eisque sint ad bene vivendum momenta maxima; quod cui conservatio sui proposita est, necesse est, huic partes quoque sui caras esse, eoque cariores, quo sint perfectiores; ex quo intelligitur, ut quaeque

ex nostris plurimum habent dignitatis et praestantiae
ita maxime esse expetenda, atque adeo virtutem a-
nimi, quae ex ratione gignitur, qua nihil est divini-
us in homine, omnium maxime appetendam esse :
cap. 10—14. quod si se quisque et naturam suam,
simul ac natus est, cognosceret, et naturae suae
singularumque partium vim, continuo homo videret
hoc, quod quaeritur, ultimum. nunc vero in infir-
ma aetate, ea per caliginem cernitur, et sensim
paulatimque cognoscitur ; ut neque finis ille statim
cernatur : cap. 15. 16. altera argumentandi ratio
inde ducitur, quod cujusque partis naturae et in cor-
pore et in animo sua vis est, ut idcirco in his rebus
et actionibus, quae cuique parti humanae, membro,
facultati subjectae sint, summa nostra sponte move-
amur, ut ad eas nati videamur : cap. 17—20. ac-
tionum autem aliae aliis sunt majores, excellentiores-
que : maximae vero cognitio rerum caelestium, et a na-
tura occultatarum, quas indagare ratio potest ; admi-
nistratio reipublicae, aut administrandi scientia, tum
prudens, temperata, fortis et justa ratio, caeterae-
que virtutes et actiones virtutibus congruentes, quae
omnia honesta dicimus, ad quorum cognitionem, na-
tura ipsa praeunte, deducimur, quaeque, praeter-
quam quod nos ipsi diligimus, etiam suapte natura
appetenda sunt : cap. 21. 22. in omni honesto au-
tem nil est illustrius, quam hominum conjunctio, cu-
jus innatus est nobis amor : quam quae tuetur animi
affectio, justitia appellatur, eique pietas, bonitas, li-
beralitas, comitas, aliaeque ejus generis, ita propria
sunt, ut sint virtutum reliquarum communia. ita fit
ut illa conjunctio etiam per se appetenda sit. neque
tamen est in fine bonorum, quod est extrinsecus, ne-
que in animo, neque in corpore posita. duo ergo sunt
genera per se expetendorum, unum in quo est finis

ille, quae sunt aut animi, aut corporis; alterum, in quo sunt res extrinsecus positae; quae quanquam non continentur summo bono, tamen ad id referuntur, quod eas his officiis tuemur, quae a suo cuiusque genere virtutis oriuntur: cap. 23. 24. haec est Peripateticae rationis summa, ex qua caeteri omnes particulam aliquam detraxerunt, et suam quisque afferre videri voluit sententiam: cap. 25. reliqua disputatio versatur in diluendis iis, quae Cicero de inconstantia Peripateticae rationis disseruerat: cap. 26. qua ostenditur, tantam esse virtutis excellentiam, ut bonorum externorum defectum obruat, nihilque minus beatus sapiens dici possit, etsi in molestia quadam sit; accessione autem illorum bonorum, aut decessione fieri alium alio beatorem. ERNESTUS.

DE
FINIBUS

BONORUM ET MALORUM,

AD

MARCUM BRUTUM,

LIBER PRIMUS.

NON eram nescius, Brute, cum,
quae summis ingeniis exquisita-
que doctrina philosophi Graeco
sermone tractavissent, ea Latinis literis
mandaremus, fore, ut hic noster labor in
varias reprehensiones incurreret. nam
quibusdam, et iis quidem non admodum
indoctis, totum hoc displicet philosophari.
quidam autem non id tam reprehendunt,
si remissius agatur: sed tantum studium,
tamque multam operam ponendam in eo
non arbitrantur. erunt etiam, et hi qui-
dem eruditi Graecis literis, contemnen-
tes Latinas, qui se dicant in Graecis le-

gendis operam malle consumere. postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad alias literas vocent: genus hoc scribendi, etsi sit elegans, personae tamen et dignitatis esse negent. contra quos omnes dicendum breviter existimo. quanquam philosophiae quidem vituperatoribus satis responsum est eo libro, quo a nobis philosophia defensa et collaudata est, cum esset accusata et vituperata ab Hortensio. qui liber cum et tibi probatus videretur, et iis, quos ego posse judicare arbitrarer; plura suscepi, veritus ne movere hominum studia viderer, retinere non posse. qui autem, si maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri, difficilem quandam temperantiam postulant in eo, quod semel jam missum, coërceri, reprimique non potest: ut propemodum iustioribus utamur illis, qui omnino avocent a philosophia, quàm iis, qui rebus infinitis modum constituent; in reque eo meliore, quò major sit, mediocritatem desiderent. sive enim ad sapientiam perveniri potest: non paranda nobis solum ea, sed fruenda etiam sapientia est. sive hoc difficile est: tamen nec modus est ullus in-

vestigandi veri, nisi inveneris : et quaerendi defatigatio turpis est, cum id, quod quaeritur, sit pulcherrimum. etenim si delectamur, cum scribimus; quis est tam invidus, qui ab eo nos abducat? sin laboramus; quis est qui alienae modum statuat industriae? nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non vult

Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique:

non enim illum ab industria, sed ab illiberali labore deterret: sic isti curiosi, quos offendit noster minime nobis injucundus² labor. His igitur est difficilius satisfacere, qui se Latina scripta dicunt contemnere. in quibus hoc primum est, in quo admirer; cur in gravissimis rebus non delectet eos patrius sermo, cum iidem fabellas Latinas, ad verbum de Graecis expressas, non inviti legant. quis enim tam inimicus paene nomini Romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii spernat aut rejiciat? qui se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat, Latinas literas oderit? Synephebos ego, inquit, potius Caecilii, aut Andriam Terentii, quam u-

tramque Menandri legam? a quibus tantum dissentio, ut, cum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Attilii mihi legendam putem. de quo Licinius,

Ferreum scriptorem: verum, opinor, scriptorem tamen,

ut legendus sit. rudem enim esse omnino in nostris poetis, aut inertissimae segnitiae est, aut fastidii delicatissimi. mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt: an,

Utinam ne in nemore----

nihilo minus legimus, quam hoc idem Graecum: quae autem de bene beateque vivendo a Platone disputata sunt, haec explicari non placebit Latine? quod si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea, quae dicta sunt ab iis, quos probamus, eisque nostrum iudicium et nostrum scribendi ordinem adjungimus: quid habent, cur Graeca anteponant iis, quae et splendide dicta sint, neque sint conversa de Graecis? nam si dicerent, ab illis has res esse tractatas: ne ipsos quidem Graecos est cur tam multos legant, quam legendi sunt. quid enim est a Chry-

ippo praetermissum in Stoicis? legimus
 tamen Diogenem, Antipatrum, Mnesar-
 chum, Panaetium, multos alios, in pri-
 misque familiarem nostrum Posidonium.
 quid Theophrastus? mediocriterne delec-
 tat, cum tractat locos ab Aristotele ante
 tractatos? quid Epicurei? num desistunt
 de iisdem, de quibus et ab Epicuro scrip-
 tum est, et ab antiquis, ad arbitrium su-
 um scribere? quod si Graeci leguntur a
 Graecis iisdem de rebus aliâ ratione com-
 positis: quid est, cur nostri a nostris non
³ legantur? Quanquam si plane sic verte-
 rem Platonem, aut Aristotelem, ut ver-
 terunt nostri poëtae fabulas; male, credo,
 mererer de meis civibus, si ad eorum cog-
 nitionem divina illa ingenia transferrem:
 sed id neque feci adhuc, nec mihi tamen,
 ne faciam, interdictum puto. locos qui-
 dem quosdam, si videbitur, transferam,
 et maxime ab iis, quos modo nominavi,
 cum inciderit, ut id apte fieri possit: ut ab
 Homero Ennius, Afranius a Menandro
 solet. nec vero, ut noster Lucilius, recu-
 sabo, quo minus omnes mea legant. uti-
 nam esset ille Persius! Scipio vero et Ru-
 tilius multo etiam magis! quorum ille ju-

dicium reformidans, Tarentinis ait se, et Consentinis, et Siculis scribere: facete is quidem, sicut alias: sed nec tam docti tunc erant, ad quorum iudicium elaboraret, et sunt illius scripta leviora; ut urbanitas summa appareat, doctrina mediocris. ego autem quem timeam lectorem, cum ad te, ne Graecis quidem cedentem in philosophia, audeam scribere? quanquam a te ipso, id quidem facio, provocatus gratissimo mihi libro, quem ad me de Virtute misisti. sed ex eo credo quibusdam usu venire, ut abhorreant a Latinis, quod inciderint in inculta quaedam et horrida, de malis Graecis Latine scripta deterius, quibus ego assentior, dummodo de iisdem rebus ne Graecos quidem legendos putent. res vero bonas, verbis electis, graviter ornateque dictatas, quis non legat? nisi qui se plane Graecum dici velit: ut a Scaevola est praetore salutatus Athenis Albucius. quem quidem locum cum multa venustate et omni sale idem Lucilius: apud quem praeclare Scaevola,

Graecum te, Albuci, quam Romanum,
atque Sabinum,

Municipem Pontî, Tritanni, centurionum,

Praeclarorum hominum, ac primorum, signiferûmque,

Maluisti dici. Graece ergo praetor Athenis,

Id quod maluisti, te, cum ad me accedi', saluto:

Χαῖρε, inquam, Tite: lictores, turma omni', cohorsque,

Χαῖρε, Tite: hinc hostis mî Albucius, hinc inimicus.

sed jure Mucius. ego autem satis mirari non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium. non est omnino hîc docendi locus: sed ita sentio et saepe differui, Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, sed locupletiore etiam esse quam Graecam. quando enim, ne nobis dicam, aut oratoribus bonis, aut poëtis, postea quidem quam fuit quem imitarentur, ullus orationis vel copiosae, vel elegantis ornatus defuit? Ego vero, cum forensibus operis, laboribus, periculis, non deseruisse mihi videor praesidium, in quo a populo Romano locatus sum: debeo profecto,

quantumcumque possim, in eo quoque e-
laborare, ut sint operâ, studio, labore meo
doctiores cives mei, nec cum istis tanto-
pere pugnare, qui Graeca legere malint:
(modo legant illa ipsa, nec simulent) et
iis servire, qui vel utrisque literis uti ve-
lint, vel, si suas habent, illas non mag-
noperè desiderent. qui autem alia malunt
scribi a nobis, aequi esse debent, quod et
scripta multa sunt, sic ut plura nemini e
nostris; et scribentur fortasse plura, si vi-
ta suppetet: et tamen qui diligenter haec,
quae de philosophia literis mandamus, le-
gere assueverit, iudicabit nulla ad le-
gendum his esse potiora. quid est enim
in vita tantopere quaerendum, quam cum
omnia in philosophia, tum id, quod his
libris quaeritur, quid sit finis, quid extre-
mum, quid ultimum, quò sint omnia be-
ne vivendi recteque faciendi consilia refe-
renda? quid sequatur natura, ut summum
ex rebus expetendis? quid fugiat, ut ex-
tremum malorum? qua de re cum sit inter
doctissimos magna dissensio, quis alienum
putet ejus esse dignitatis, quam mihi quis-
que tribuit, quid in omni munere vitae
optimum et verissimum sit exquirere? an,

' pa
' de
P. S
M. S
nus
que
et le
qua
tur?
uber
dem
nos
finib
expl
quib
quid
sing
tur,
limis
Epic
est: q
ut ab
non
enim
versa
auter
omn

‘partus ancillae sitne in fructu habendus,’ differetur inter principes civitatis, P. Scaevolam, M’. Manilium, ab hisque M. Brutus dissentiet: quod et acutum genus est, et ad usus civium non inutile: nosque ea scripta reliquaque ejusdem generis et legimus libenter, et legemus: haec, quae vitam continent omnem, negliguntur? nam, ut sint illa vendibilia, haec uberiora certe sunt. quanquam id quidem licebit iis existimare, qui legerint. nos autem hanc omnem quaestionem de finibus bonorum et malorum fere a nobis explicatam esse iis literis arbitramur, in quibus, quantum potuimus, non modo quid nobis probaretur, sed etiam quid a singulis philosophiae disciplinis diceretur, persecuti sumus. Ut autem a facilis ordiamur, prima veniat in medium Epicuri ratio, quae plerisque notissima est: quam a nobis sic intelliges expositam, ut ab ipsis, qui eam disciplinam probant, non soleat accuratius explicari. verum enim invenire volumus, non tanquam adversarium aliquem convincere. accurate autem quondam a L. Torquato, homine omni doctrina erudito, defensa est Epicu-

ri sententia de voluptate; a meque ei responsum, cum C. Triarius, in primis gravis et doctus adolescens, ei disputationi interesset. nam cum ad me in Cumanum salutandi causa uterque venisset, pauca primo inter nos de literis, quarum summum erat in utroque studium; deinde Torquatus: quoniam nacti te, inquit, sumus aliquando otiosum, certe audiam, quid sit, quod Epicurum nostrum non tu quidem oderis, ut fere faciunt, qui ab eo dissentiant, sed certe non probes, eum, quem ego arbitror unum vidisse verum, maximisque erroribus hominum animos liberavisse, et omnia tradidisse, quae pertinerent ad bene beateque vivendum. sed existimo, te, sicut nostrum Triarium, minus eo delectari, quod ista Platonis, Aristotelis, Theophrasti orationis ornamenta neglexerit. nam illuc quidem adduci vix possum, ut ea, quae senserit ille, tibi non vera videantur. vide quantum, inquam, fallare, Torquate. oratio me istius philosophi non offendit. nam et complectitur verbis, quod vult; et dicit plane, quod intelligam: et tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non asper-

ner; si non habeat, non admodum flagitem. re mihi non aeque satisfacit, et quidem locis pluribus. sed quot homines, tot sententiae. falli igitur possumus. quamobrem tandem, inquit, non satisfacit? te enim iudicem aequum puto: modo, quae dicat ille, bene noris. nisi mihi Phaedrum, inquam, mentitum aut Zenonem putas, (quorum utrumque audiui, cum mihi nihil sane praeter sedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri sententiae satis notae sunt. atque eos, quos nominavi, cum Attico nostro frequenter audiui; cum miraretur ille quidem utrumque, Phaedrum autem etiam amaret: quotidieque inter nos ea, quae audiebamus, conferebamus: neque erat unquam controversia, quid ego intelligerem, sed quid probarem. Quid igitur est, inquit? audire enim cupio, quid non probes. principio, inquam, in physicis, quibus maxime gloriatur, primum totus est alienus. Democrito adjicit per pauca mutans, sed ita, ut ea, quae corrigere vult, mihi quidem depravare videatur. ille atomos, quas appellat, id est, corpora individua, propter soliditatem censet in infinito inani, in quo nihil nec

summum, nec infimum, nec medium, nec ultimum, nec extremum sit, ita ferri, ut concursuionibus inter se cohaerescant: ex quo efficiantur ea, quae sint, quaeque cernantur, omnia: eumque motum atomorum nullo a principio, sed ex aeterno tempore intelligi convenire. Epicurus autem, in quibus sequitur Democritum, non fere labitur. quanquam utriusque cum multa non probo, tum illud in primis, quod, cum in rerum natura duo quae-renda sint, unum, quae materia sit, ex qua quaeque res efficiatur; alterum, quae vis sit, quae quidque efficiat: de materia dis-feruerunt, vim et causam efficiendi reli-querunt. sed hoc commune vitium: illae Epicuri propriae ruinae. censet enim, ead- dem illa individua et solida corpora ferri suo deorsum pondere ad lineam: hunc naturalem esse omnium corporum mo- tum. deinde ibidem homo acutus, cum illud occurreret, si omnia deorsum e regi- one ferrentur, et, ut dixi, ad lineam, nun- quam fore, ut atomus altera alteram pos- set attingere: itaque attulit rem commen- titiam: declinare dixit atomum perpau- lum: quo nihil posset fieri minus. ita ef-

fici complexiones, et copulationes, et adhaesitationes atomorum inter se: ex quo efficeretur mundus, omnesque partes mundi, quaeque in eo essent. quae cum res tota ficta sit pueriliter, tum ne efficit quidem quod vult. nam et ipsa declinatio ad libidinem fingitur, (ait enim declinare atomum sine causa: quo nihil turpius physico, quam fieri sine causa quidquam dicere) et illum motum naturalem omnium ponderum, ut ipse constituit, e regione inferiorem locum petentium, sine causa eripuit atomis: nec tamen id, cujus causa haec finxerat, assecutus est. nam si omnes atomi declinabunt, nullae unquam cohaerescunt: siue aliae declinabunt, aliae suo nutu recte ferentur: primum erit hoc quasi provincias atomis dare, quae recte, quae oblique ferantur: deinde eadem illa atomorum, in quo etiam Democritus haeret, turbulenta concursio hunc mundi ornatum efficere non poterit. ne illud quidem physici est, credere aliquid esse minimum. quod profecto nunquam putavisset, si a Polyaeno, familiari suo, geometriam discere maluisset, quam illam etiam ipsum dedocere. sol Democrito mag-

nus videtur, quippe homini erudito, in geometriaque perfecto. huic bipedalis fortasse: tantum enim esse censet, quantus videtur, vel paulo aut majorem, aut minorem. ita quae mutat, ea corrumpit: quae sequitur, sunt tota Democriti. atomi, inane, imagines, quae idola nominant, quorum incurfione non solum videamus, sed etiam cogitemus: infinitio ipsa, quam ἀπειρίαν vocant, tota ab illo est: tum innumerabiles mundi, qui et oriuntur, et intereant quotidie. quae etsi mihi nullo modo probantur: tamen Democritum laudatum a caeteris, ab hoc, qui eum unum secutus est, nollem vituperatum. Jam in altera philosophiae parte, quae est quaerendi ac differendi, quae λογικὴ dicitur, iste vester plane, ut mihi quidem videtur, inermis ac nudus est. tollit definitiones: nihil de dividendo ac partiendo docet: non, quo modo efficiatur, concludaturque ratio, tradit: non, qua via captiosa solvantur, ambigua distinguantur, ostendit. judicia rerum in sensibus ponit: quibus si semel aliquid falsi pro vero probatum sit, sublatum esse omne iudicium veri et falsi putat. ‘ in tertia

‘vero parte, quae est de vita et moribus,
 ‘in constitutione finis, nil generosum sa-
 ‘pit atque magnificum.’ confirmat illud
 vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille,
 adsciscat et reprobet, id est, voluptatem
 et dolorem. ad haec, et quae sequamur,
 et quae fugiamus, refert omnia. quod
 quanquam Aristippi est, a Cyrenaicisque
 melius liberiusque defenditur: tamen e-
 jusmodi esse judico, ut nihil homine vide-
 atur indignius. ad majora enim quaedam
 nos natura genuit et conformavit, ut mi-
 hi quidem videtur. ac fieri potest, ut er-
 rem: sed ita prorsus existimo, neque cum
 Torquatum, qui hoc primus cognomen
 invenerit, aut torquem illum hosti de-
 traxisse, aut aliquam ex eo perciperet cor-
 pore voluptatem, aut cum Latinis tertio
 consulatu conflixisse apud Vesperim prop-
 ter voluptatem. quod vero securi filium
 percusserit, privavisse se etiam videtur
 multis voluptatibus, cum ipsi naturae pa-
 trioque amoris praetulerit jus majestatis
 atque imperii. quid? L. Torquatus, is, qui
 consul cum Cn. Octavio fuit, cum illam
 severitatem in eo filio adhibuit, quem in
 adoptionem D. Silano emancipaverat, ut

eum, Macedonum legatis accusantibus, quod pecunias praetorem in provincia cepisse arguerent, causam apud se dicere iuberet, reque ex utraque parte audita, pronuntiaret, eum non talem videri fuisse in imperio, quales ejus majores fuissent: et in conspectum suum venire vetuit: numquid videtur tibi de voluptatibus suis cogitavisse? sed ut omittam pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quisque pro patria et pro suis suscipit, ut non modo nullam captet, sed etiam praetereat omnes voluptates; dolores denique quosvis suscipere malit, quam deferere ullam officii partem: ad ea, quae hoc non minus declarant, sed videntur leviora, veniamus. quid tibi, Torquate? quid huic Triario literae, quid historiae cognitioque rerum, quid poëtarum evolutio, quid tanta tot versuum memoria voluptatis affert? nec mihi illud dixeris: haec enim ipsa mihi sunt voluptati; et erant illa Torquatis. nunquam hoc ita defendit Epicurus: neque vero tu, aut quisquam eorum, qui aut sciret aliquid, aut ista didicisset. et, quod quaeritur saepe, cur tam multi sunt Epicurei: sunt aliae quoque causae: sed multitudinem hoc

maxime allicit, quod ita putat dici ab illo, recta et honesta quae sint, ea facere ipsa per se laetitiam, id est, voluptatem. homines optimi non intelligunt totam rationem everti, si ita se res habeat. nam si concederetur, etiam si ad corpus nihil referatur, ista sua sponte et per se esse iucunda; et per se esset et virtus, et cognitio rerum, quod minime ille vult, expectanda. haec igitur Epicuri non probo, inquam. de caetero, vellem equidem aut ipse doctrinis fuisset instructior, (est enim, quod ita tibi videri necesse est, non satis politus iis artibus, quas qui tenent eruditi appellantur) aut ne deterruisset alios a studio. quanquam te quidem vi-

8 deo minime esse deterritum. Quae cum dixissem, magis ut illum provocarem, quam ut ipse loquerer, tum Triarius leniter arridens, tu quidem, inquit, totum Epicurum paene e philosophorum choro sustulisti. quid ei reliquisti, nisi te, quoquo modo loqueretur, intelligere, quid diceret? aliena dicit in physicis, nec ea ipsa, quae tibi probarentur. si qua in his corrigere voluit, deteriora fecit. disserendi artem nullam habuit. voluptatem

cum summum bonum diceret, primum in eo ipso parum vidit: deinde hoc quoque alienum: nam ante Aristippus; et ille melius. addidisti ad extremum, etiam indoctum fuisse. fieri, inquam, ô Triari, nullo pacto potest, ut non dicas, quid non probes ejus, a quo dissentias. quid enim me prohiberet Epicureum esse, si probarem quae ille diceret? cum praesertim illa perdiscere ludus esset. quamobrem dissentientium inter se reprehensiones non sunt vituperandae. maledicta, contumeliae, tum iracundiae, contentiones, concertationesque in disputando pertinentes, indignae mihi philosophia videri solent. tunc Torquatus, prorsus, inquit, assentior. neque enim disputari sine reprehensione, nec cum iracundia aut pertinacia recte disputari potest. sed ad haec, nisi molestum est, habeo quae velim. at me, inquam, nisi te audire vellem, censes haec dicturum fuisse? utrum igitur percurri omnem Epicuri disciplinam placet: an de una voluptate quaeri, de qua omne certamen est? tuo verò id quidem, inquam, arbitrato. sic faciam igitur, inquit: unam rem explicabo, e-

amque maximam. de physicis aliàs: et quidem tibi et declinationem istam atomorum, et magnitudinem solis probabo, et Democriti errata, ab Epicuro reprehensa et correctâ permulta. nunc dicam de voluptate; nihil scilicet novi, ea tamen, quae te ipsum probaturum esse confidam. certe, inquam, pertinax non ero: tibi que, si mihi probabis ea, quae dices, libenter assentiar. probabo, inquit: modo ista sis aequitate, quam ostendis. sed uti oratione perpetua malo, quam interrogare, aut interrogari. ut placet, inquam. tunc dicere exorsus est. Primum igitur, inquit, sic agam, ut ipsi auctori hujus disciplinae placet: constituam, quid et quale sit id, de quo quaerimus: non quod ignorare vos arbitrer; sed ut ratione et via procedat oratio. quaerimus igitur, quid sit extremum, quid ultimum bonorum. quod omnium philosophorum sententia tale debet esse, ut ad id omnia referri oporteat: ipsum autem nusquam. hoc Epicurus in voluptate ponit, quod summum bonum esse vult; summumque malum, dolorem: idque instituit docere sic: ' omne animal, simul atque

‘natum sit, voluptatem appetere, eaque
‘gaudere ut summo bono: dolorem a-
‘spernari, ut summum malum, et, quan-
‘tum possit, a se repellere: idque facere
‘nondum depravatum, ipsa natura in-
‘corrupte atque integre judicante.’ ita-
que negat opus esse ratione, neque dispu-
tatione, quam ob rem voluptas expeten-
da, fugiendus dolor sit. sentiri hoc pu-
tat, ut calere ignem, nivem esse albam,
dulce mel: quorum nihil oporteret ex-
quisitis rationibus confirmare: tantum
satis esse admonere. interesse enim inter
argumentum conclusionemque rationis,
et inter mediocrem animadversionem at-
que admonitionem: altera occulta quae-
dam et quasi involuta aperiri: altera
prompta et aperta judicari. etenim quo-
niam, detractis de homine sensibus, reli-
qui nihil est: necesse est, quid aut ad na-
turam aut contra sit, a natura ipsa judi-
cari. ea quid percipit, aut quid judicat,
quo aut petat, aut fugiat aliquid, praeter
voluptatem et dolorem? sunt autem qui-
dam e nostris, qui haec subtilius velint
tradere, et negent satis esse, quid bonum
sit, aut quid malum, sensu judicari: sed a-

nimo etiam ac ratione intelligi posse, et voluptatem ipsam per se esse expetendam, et dolorem ipsum per se esse fugiendum. itaque aiunt hanc quasi naturalem atque insitam in animis nostris inesse notionem, ut alterum esse appetendum, alterum aspernandum sentiamus. alii autem (quibus ego assentior). cum a philosophis compluribus permulta dicantur, cur nec voluptas in bonis sit numeranda, nec in malis dolor, non existimant oportere nimium nos causae confidere, sed et argumentandum, et accurate differendum, et rationibus conquisitis de voluptate et dolore disputandum putant. Sed ut perspicatis, unde omnis iste natus sit error voluptatem accusantium, doloremque laudantium, totam rem aperiam: eaque ipsa, quae ab illo inventore veritatis et quasi architecto beatae vitae dicta sunt, explicabo: nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas sit, aspernatur, aut odit, aut fugit; sed quia consequuntur magni dolores eos, qui ratione voluptatem sequi nesciunt. neque porro quisquam est, qui dolorem ipsum, quia dolor sit, amet, consectetur, adipisci velit; sed quia nonnun-

quam ejusmodi tempora incidunt, ut labore et dolore magnam aliquam quaerat voluptatem. ut enim ad minima veniam, quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea commodi consequatur? quis autem vel eum jure reprehenderit, qui in ea voluptate velit esse, quam nihil molestiae consequatur; vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariatur? at vero eos et accusamus, et justo odio dignissimos ducimus, qui, blanditiis praesentium voluptatum deliniti atque corrupti, quos dolores et quas molestias excepturi sint, occaecati cupiditate non provident: similique sunt in culpa, qui officia deserunt mollitia animi, id est, laborum et dolorum fuga. et harum quidem rerum facilis est et expedita distinctio. nam libero tempore, cum solita nobis est eligendi optio, cumque nihil impedit, quo minus id, quod maxime placeat, facere possimus, omnis voluptas assumenda est, omnis dolor depellendus. temporibus autem quibusdam, et aut officiis debitis, aut rerum necessitatibus saepe eveniet, ut et voluptates repudiandae sint, et molestiae

non recusandae. itaque earum rerum hic tenetur a sapiente delectus, ut aut rejiciendis voluptatibus maiores alias consequatur, aut perferendis doloribus asperiores repellat. hanc ego cum teneam sententiam, quid est, cur verear, ne ad eam non possim accommodare Torquatos nostros? quos tu paulo ante cum memoriter, tum etiam erga nos amice et benevole collegisti. nec me tamen laudandis maioribus meis corrupisti, nec segniorem ad respondendum reddidisti. quorum facta quemadmodum, quaeso, interpretaris? sic eine eos censes aut in armatum hostem impetum fecisse, aut in liberos, aut in sanguinem suum tam crudeles fuisse, nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis suis cogitarent? at id ne ferae quidem faciunt, ut ita ruant, itaque turbent, ut, earum motus et impetus quo pertineant, non intelligamus. tu tam egregios viros censes tantas res gessisse sine causa? quae fuerit causa mox videro: interea hoc tenebo: si ob aliquam causam ista, quae sine dubio praeclara sunt, fecerint, virtutem his ipsam per se causam non fuisse. torquem detraxit hosti. et quidem se texit,

ne interiret. at magnum periculum adiit. in oculis quidem exercitûs. quid ex eo consecutus est? laudem et caritatem: quae sunt vitae sine metu degendae praesidia firmissima. filium morte multavit: si sine causa, nollem me ab eo ortum, tam importuno tamque crudeli. sin ut dolore suo sanciret militaris imperii disciplinam, exercitumque in gravissimo bello animadversionis metu contineret: saluti prospexit civium, qua intelligebat contineri suam. atque haec ratio late patet. in quo enim maxime consuevit jactare vestra se oratio, tua praesertim, qui studiose antiqua persequeris, claris et fortibus viris commemorandis, eorumque factis non emolumento aliquo, sed ipsius honestatis decore, laudandis, id totum evertitur eo delectu rerum, quem modo dixi, constituto, ut aut voluptates omitantur majorum voluptatum adipiscendarum causa, aut dolores suscipiantur majorum dolorum effugiendorum gratia. Sed de clarorum hominum factis illustribus et gloriosis satis hoc loco dictum sit. erit enim jam de omnium virtutum cursu ad voluptatem proprius differendi locus.

nunc autem explicabo, voluptas ipsa, quae qualisque sit, ut tollatur error omnis imperitorum: intelligaturque ea, quae voluptaria, delicata, mollis habeatur disciplina, quam gravis, quam continens, quam severa sit. non enim hanc solam sequimur, quae suavitate aliqua naturam ipsam movet, et cum jucunditate quadam percipitur sensibus, sed maximam illam voluptatem habemus, quae percipitur, omni dolore detracto. nam quoniam, cum privamur dolore, ipsa liberatione et vacuitate omnis molestiae gaudemus: omne autem id, quo gaudemus, voluptas est, ut omne id, quo offendimur, dolor: doloris omnis privatio recte nominata est voluptas. ut enim cum cibo et potione fames sitisque depulsa est, ipsa detractio molestiae consecutionem affert voluptatis, sic in omni re doloris amotio successionem efficit voluptatis. itaque non placuit Epicuro, medium esse quiddam inter dolorem et voluptatem. illud enim ipsum, quod quibusdam medium videtur, omni dolore carere, non modo voluptatem esse, verum etiam summam voluptatem: quisquis enim sentit, quemadmodum sit

affectus, eum necesse est aut in voluptate esse, aut in dolore. omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem: ut postea variari voluptas distinguique possit; augeri, amplificarique non possit. at etiam Athenis, ut a patre audiebam, facete et urbane Stoicos irridente, statua est in Ceramico Chryssippi, sedentis porrecta manu, quae manus significet illum in hac esse rogatiuncula delectatum: num quidnam manus tua sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? nihil sane. at, si voluptas esset bonum, desideraret. ita credo. non est igitur voluptas bonum. hoc ne statuam quidem dicturam pater aiebat, si loqui posset. conclusum est enim contra Cyrenaicos satis acute: nihil ad Epicurum. nam si ea sola voluptas esset, quae quasi titillaret sensus, ut ita dicam, et ad eos cum suavitate afflueret et illaberetur: nec manus esse contenta posset ulla vacuitate doloris, sine jucundo motu voluptatis. si autem summa voluptas est, ut Epicuro placet, nihil dolere: primum tibi recte, Chryssippe, concessum est, nihil desiderare manum, cum ita esset affecta: se-

cūndum non recte, si voluptas esset bonum, fuisse desideraturam. idcirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret,
¹² id in voluptate est. Extremum autem esse bonorum voluptatem ex hoc facile perspicitur potest. constituamus aliquem magnis, multis, perpetuis fruētem et animo et corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediēte, nec impendēte: quem tandem hoc statu praestabiliorem aut magis expetendum possumus dicere? inesse enim necesse est in eo, qui ita sit affectus, et firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis, quod mors sensu careat: dolor in longinquitate levis: in gravitate brevis soleat esse: ut ejus magnitudinem celeritas, diuturnitatem allevatio consoletur. ad ea cum accedit, ut neque divinum numen horreat, nec praeteritas voluptates effluere patiatur, earumque assidua recordatione laetetur: quid est, quod huc possit, quod melius sit, accedere? statue contra aliquem confectum tantis animi corporisque doloribus, quanti in hominem maximi cadere possunt, nulla spe proposita, fore levius aliquando, nulla praeterea nec praesenti, nec expectata

voluptate: quid eo miserius dici aut fingi potest? quod si vita doloribus referta maxime fugienda est, summum profecto malum est vivere cum dolore. cui sententiae consentaneum est, ultimum esse bonorum cum voluptate vivere. nec enim habet nostra mens aliud quidquam, ubi consistat, tanquam in extremo: omnesque et metus, et aegritudines ad dolorem referuntur: nec praeterea est res ulla, quae sua natura aut sollicitare possit, aut angere. praeterea et appetendi, et refugendi, et omnino rerum gerendarum initia profisciscuntur aut a voluptate, aut a dolore. quod cum ita sit, perspicuum est omnes rectas res atque laudabiles eo referri, ut cum voluptate vivatur. quoniam autem id est vel summum bonorum, vel ultimum, vel extremum, quod Graeci τέλος nominant, quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes: fatendum est, summum esse bonum jucunde vivere. Id qui in una virtute ponunt,¹³ et splendore nominis capti, quid natura postulet non intelligunt; errore maximo, si Epicurum audire voluerint, liberabuntur. istae enim vestrae eximiae pul-

chraeque virtutes nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expendas arbitraretur? ut enim medicorum scientiam non ipsius artis, sed bonae valetudinis causa probamus: et gubernatoris ars, quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte laudatur: sic sapientia, quae ars vivendi putanda est, non expeteretur, si nihil efficeret; nunc expeditur, quod est tanquam artifex conquirendae et comparandae voluptatis. quam autem dicam voluptatem jam videtis, ne invidia verbi labefactetur oratio mea. nam cum ignoratione rerum bonarum et malarum maxime hominum vita vexetur, ob eumque errorem et voluptatibus maximis saepe priventur, et pravissimis animi doloribus torqueantur; sapientia est adhibenda, quae et terroribus cupiditatusque detractis, et omnium falsarum opinionum temeritate direpta, certissimam se nobis ducem praebeat ad voluptatem. sapientia enim est una, quae moestitiam pellat ex animis, quae nos exhorrescere metu non sinat: qua praeceptrice in tranquillitate vivi potest, omnium cupiditatum ardore restincto. cupiditates enim

sunt insatiabiles: quae non modo singulos homines, sed universas familias ever-
tunt; totam etiam labefactant saepe rem-
publicam. ex cupiditatibus odia, dissidia,
discordiae, seditiones, bella nascuntur.
nec hae sese foris solum jactant, nec tan-
tum in alios caeco impetu incurrunt, sed
intus etiam in animis inclusae inter sese
dissident atque discordant. ex quo vi-
tam amarissimam necesse est effici: ut sa-
piens solum, amputata circumcisaque i-
nanitate omni et errore, naturae finibus
contentus, sine aegritudine possit, et sine
metu vivere. quae est enim aut utilior,
aut ad bene vivendum aptior partitio,
quam illa, qua est usus Epicurus? qui u-
num genus posuit earum cupiditatum,
quae essent et naturales et necessariae:
alterum, quae naturales essent, nec ta-
men necessariae: tertium, quae nec na-
turales, nec necessariae. quarum ea ra-
tio est, ut necessariae nec opera multa,
nec impensa expleantur. ne naturales
quidem multa desiderant, propterea quod
ipsa natura divitias, quibus contenta sit,
et parabiles, et terminatas habet. inani-
um autem cupiditatum nec modus ullus,

¹⁴ nec finis inveniri potest. Quod si vitam omnem perturbari videmus errore et inscientia : sapientiamque esse solam, quae nos a libidinum impetu et formidinum terrore vindicet, et ipsius fortunae modice ferre doceat injurias, et omnes monstret vias, quae ad quietem et tranquillitatem ferant : quid est, cur dubitemus dicere, et sapientiam propter voluptatem expetendam, et insipientiam propter molestias esse fugiendam ? eademque ratione ne temperantiam quidem propter se expetendam esse dicemus, sed quia pacem animis afferat, et eos quasi concordia quadam placet ac leniat. temperantia est enim, quae in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut sequamur monet. nec enim satis est judicare, quid faciendum, non faciendumve sit : sed stare etiam oportet in eo, quod sit judicatum. plerique autem, quod tenere atque servare id, quod statuerunt, non possunt, victi et debilitati, objecta specie voluptatis, tradunt se libidinibus constringendos, nec, quid eventurum sit, provident, ob eamque causam propter voluptatem et parvam et non necessariam, et quae vel

aliter pararetur, et qua etiam carere possent sine dolore, tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora incurrun-
t: saepe etiam legum judiciorumque poenis obligantur. qui autem ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolores consequantur: et qui suum iudicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod sentiunt non esse faciendum: hi voluptatem maximam adipiscuntur, praetermittenda voluptate. iidem etiam dolorem saepe perpetiuntur, ne, si id non faciant, incidant in maiorem. ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter se fugiendam esse: temperantiamque expetendam, non quia voluptates fugiat, sed quia maiores consequatur. Eadem for-
titudinis ratio reperietur. nam neque laborum perfunctio, neque perpeccio dolorum, per se ipsa allicit: nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliae, nec ea ipsa, quae laudatur, industria, ne fortitudo quidem: sed ista sequimur, ut sine cura metuque vivamus: animumque et corpus, quantum efficere possimus, molestia liberemus. ut enim mortis metu omnis quietae vitae status perturbatur: et, ut succumbere do-

loribus, eosque humili animo imbecillo-
 que ferre, miserum est; ob eamque de-
 bilitatem animi, multi parentes, multi a-
 micos, nonnulli patriam, plerique au-
 tem se ipsos penitus perdiderunt: sic ro-
 bustus animus et excelsus omni est li-
 ber cura et angore, cum et mortem con-
 temnit, qua qui affecti sunt, in eadem
 causa sunt, qua antequam nati: et ad do-
 lores ita paratus est, ut meminerit, ma-
 ximos morte finire, parvos multa habere
 intervalla requietis, mediocrium nos esse
 dominos: ut, si tolerabiles sint, feramus:
 sin minus, aequo animo e vita, cum ea
 non placeat, tanquam e theatro, exea-
 mus. quibus rebus intelligitur, nec timi-
 ditatem ignaviamque vituperari, nec for-
 titudinem patientiamque laudari suo no-
 mine: sed illas rejici, quia dolorem pari-
 ant: has optari, quia voluptatem. Ju-
 stitia restat, ut de omni virtute sit dic-
 tum; sed similia fere dici possunt. ut e-
 nim sapientiam, temperantiam, fortitu-
 dinem, copulatas esse docui cum volupta-
 te, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec
 distrahi possint, sic de justitia judicandum
 est: quae non modo nunquam nocet cui-

quam, sed contra semper alit aliquid tum vi sua atque natura, quod tranquillet animos: tum spe, nihil earum rerum defuturum, quas natura non depravata desideret. quemadmodum temeritas, et libido, et ignavia semper animum excruciant, et semper sollicitant, turbulentaque sunt: sic cujus in mente consedit, hoc ipso, quod adest, turbulenta non potest fieri: et si vero molita quippiam est, quamvis occulte fecerit, nunquam tamen confidet id fore semper occultum. plerumque improborum facta primo suspicio insequitur: deinde sermo atque fama, tum accusator, tum iudex: multi etiam, ut te consule, ipsi se indicaverunt. quod si qui satis sibi contra hominum conscientiam septi esse et muniti videntur, deorum tamen horrent, easque ipsas sollicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies exeduntur, a diis immortalibus supplicii causa importari putant. quae autem tanta ex improbis factis ad minuendas vitae molestias accessio fieri potest, quanta ad augendas, cum conscientia factorum, tum poena legum, odioque civium? et tamen in quibusdam neque pecuniae modus est,

neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum: quas nulla praeda unquam improbe parta minuit, sed auget potius, atque inflamat: ut coërcendi magis, quam dedocendi esse videantur. invitat igitur vera ratio bene sanos ad justitiam, aequitatem, fidem: neque homini infanti atque impotenti injuste facta conducunt; qui nec facile efficere possit, quod conetur, nec obtinere, si effecerit: et opes vel fortunae, vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; qua qui utuntur, benevolentiam sibi conciliant, et, quod aptissimum est ad quiete vivendum, caritatem; praesertim cum omnino nulla sit causa peccandi. quae enim cupiditates a natura proficiscuntur, facile explentur sine ulla injuria: quae autem inanes sunt, his parendum non est. nihil enim desiderabile concupiscunt, plusque in ipsa injuria detrimenti est, quam in iis rebus emolumentum, quae pariuntur injuria. itaque ne justitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia jucunditatis vel plurimum afferat: nam diligi et carum esse jucundum est, propterea quia

tutiorē vitam et voluptatē efficit pleniorē. itaque non ob ea solum incommoda, quae eveniunt improbis, fugiendam improbitatē putamus, sed multo etiam magis, quod cuius in animo versatur, nunquam finit eum respirare, nunquam acquiescere. quod si ne ipsarum quidem virtutum laus, in qua maxime caeterorum philosophorum exultat oratio, reperire potest exitum, nisi dirigatur ad voluptatē; voluptas autem est sola, quae nos vocet ad se et alliciat suapte natura: non potest esse dubium, quin id sit summum atque extremum bonorum omnium; beateque vivere nihil aliud sit, nisi cum voluptate vivere. Huic certae stabili-¹⁷que sententiae, quae sint coniuncta, explicabo brevi. nullus in ipsis error est finibus bonorum et malorum, id est, in voluptate, aut in dolore: sed in his rebus peccant, cum, e quibus haec efficiantur, ignorant. animi autem voluptates et dolores nasci fatemur e corporis voluptatibus et doloribus. itaque concedo quod modo dicebas, cadere causā, si qui e nostris aliter existimant: quos quidem video esse multos, sed imperitos. quan-

quam autem et laetitiam nobis voluptas animi, et molestiam dolor afferat: eorum tamen utrumque et ortum esse e corpore, et ad corpus referri: nec ob eam causam non multo majores esse et voluptates, et dolores animi, quam corporis. nam corpore nihil, nisi praesens et quod adest, sentire possumus: animo autem et praeterita, et futura. ut enim aequaleamus animo, cum corpore dolemus: fieri tamen permagna accessio potest, si aliquod aeternum et infinitum impendere malum nobis opinemur. quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea major sit, si nihil tale metuamus. jam illud quidem perspicuum est, maximam animi aut voluptatem, aut molestiam plus aut ad beatam, aut ad miseram vitam afferre momenti, quam eorum utrumvis, si aequale diu sit in corpore. non placet autem, detracta voluptate, aegritudinem statim consequi, nisi in voluptatis locum dolor forte successerit: at contra, gaudere nosmet omittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quae sensum moveat, nulla successerit: eoque intelligi potest, quanta voluptas sit non dolere. sed ut iis bonis

erigimur, quae exspectamus: sic laetamur
iis, quae recordamur. Stulti autem malo-
rum memoriâ torquentur: sapientes bo-
na praeterita gratâ recordatione renova-
ta delectant. est autem situm in nobis, ut
et adversa quasi perpetua oblivione obru-
amus, et secunda jucunde ac suaviter me-
minerimus. sed cum ea, quae praeterie-
runt, acri animo et attento intuemur,
tunc fit, ut aegritudo sequatur, si illa ma-
la sint; laetitia, si bona. O praeclaram
beate vivendi, et apertam, et simplicem,
et directam viam! cum enim certe nihil
homini possit melius esse, quam vacare
omni dolore et molestia, perfruique ma-
ximis et animi et corporis voluptatibus:
videtisne, quam nihil praetermittatur,
quod vitam adjuvet, quo facilius id, quod
propositum est, summum bonum conse-
quamur? clamat Epicurus, is, quem vos
nimis voluptatibus esse deditum dicitis,
non posse jucunde vivi, nisi sapienter,
honeste, iusteque vivatur: nec sapienter,
honeste, iuste, nisi jucunde. neque enim
civitas in seditione beata esse potest, nec
in discordia dominorum domus: quo mi-
nus animus, a se ipse dissidens secumque

discordans, gustare partem ullam liquidae voluptatis et liberae potest. atqui pugnantibus et contrariis studiis consiliisque semper utens, nihil quieti videre, nihil tranquillii potest. quod si corporis gravioribus morbis vitae jucunditas impeditur: quanto magis animi morbis impediri necesse est? animi autem morbi sunt cupiditates immensae et inanes, divitiarum, gloriae, dominationis, libidinosarum etiam voluptatum. accedunt aegritudines, molestiae, moerores, qui animos exedunt conficiuntque curis, hominum non intelligentium, nihil dolendum esse animo, quod sit a dolore corporis praesenti futurove sejunctum. nec vero quisquam stultus non horum morborum aliquo laborat. nemo igitur est non miser. accedit etiam mors, quae, quasi saxum Tantalo, semper impendet: tum superstitio; qua qui est imbutus, quietus esse nunquam potest. praeterea bona praeterita non meminerunt, praesentibus non fruuntur, futura modo exspectant: quae quia certa esse non possunt, conficiuntur et angore, et metu: maximeque cruciantur, cum sero sentiunt, frustra se aut pecuniae stu-

duisse, aut imperiis, aut opibus, aut gloriae. nullas enim consequuntur voluptates, quarum potiendi spe inflammati, multos labores magnosque susceperant. ecce autem alii minuti et angusti, aut omnia semper desperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, lucifugi, maledici, monstrosi: alii autem etiam amatoris levitatibus dediti, alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem intemperantes et ignavi, nunquam in sententia permanentes. quas ob causas in eorum vita nulla est intercapedo molestiae. igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientum non beatus. multoque hoc melius nos veriusque quam Stoici. illi enim negant bonum quidquam esse, nisi nescio quam illam umbram, quod appellant honestum, non tam solido quam splendido nomine: virtutem autem, nixam hoc honesto, nullam requirere voluptatem, atque ad beatè vivendum seipsam esse contentam. Sed possunt haec quadam ratione dici, non modo non repugnantibus, verum etiam approbantibus nobis. sic enim ab Epicuro sapiens semper beatus inducitur. finitas habet cupiditates; negligit mortem;

de diis immortalibus sine ullo metu vera sentit; non dubitat, si ita melius sit, migrare de vita. his rebus instructus semper est in voluptate. neque enim tempus est ullum, quo non plus habeat voluptatum, quam dolorum. nam et praeterita grate meminit, et praesentibus ita potitur, ut animadvertat quanta sint ea, quamque jucunda: neque pendet ex futuris, sed exspectat illa, fruitur praesentibus: ab iisque vitiis, quae paulo ante collegi, abest plurimum: et, cum stultorum vitam cum sua comparat, magna afficitur voluptate. dolores autem, si qui incurrunt, nunquam vim tantam habent, ut non plus habeat sapiens, quod gaudeat, quam quod angatur. optime vero Epicurus, quod 'exiguam' dicit 'fortunam intervenire sapienti: maximasque ab eo, et gravissimas res consilio ipsius et ratione administrari: neque majorem voluptatem ex infinito tempore aetatis percipi posse, quam ex hoc percipiatur, quod videamus esse finitum.' in dialectica autem vestra nullam vim existimavit esse nec ad melius vivendum, nec ad commodius differendum. in physicis pluri-

num posuit. eâ scientiâ, et verborum vis, et natura orationis, et consequentium repugnantiumve ratio potest perspicui: omnium autem rerum natura cognita, levamur superstitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignorance rerum, e qua ipsa horribiles existunt saepe formidines. denique etiam morati melius erimus, cum didicerimus, quae natura desideret. tum vero, si stabilem scientiam rerum tenebimus, servata illa (quae quasi delapsa de caelo est ad cognitionem omnium) regula, ad quam omnia judicia rerum diriguntur, nunquam ullius oratione victi sententia desistemus. nisi autem rerum natura perspecta erit, nullo modo poterimus sensuum judicia defendere. quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a sensibus. qui si omnes erunt veri, ut Epicuri ratio docet: tum denique poterit aliquid cognosci et percipi. quos qui tollunt, et nihil posse percipi dicunt, ii, remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod differunt. praeterea, sublata cognitione et scientia, tollitur omnis ratio et vitae degendae, et rerum gerendarum. sic e physicis et forti-

tudo sumitur contra mortis timorem; et constantia contra metum religionis; et sedatio animi, omnium rerum occultarum ignoratione sublata; et moderatio, natura cupiditatum generibusque earum explicatis; et (ut modo docui) cognitionis regula et iudicio ab eadem illa constituto, veri a falso distinctio traditur.

- 20 Restat locus huic disputationi vel maxime necessarius de amicitia, quam, si voluptas summum sit bonum, affirmatis nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit: 'omnium rerum, quas ad beate vivendum sapientia comparaverit, nihil esse majus amicitia, nihil uberior, nihil jucundius.' neque vero hoc oratione solum, sed multo magis vita, et factis, et moribus comprobavit. quod quam magnum sit, fictae veterum fabulae declarant: in quibus tam multis tamque variis, ab ultima antiquitate repetitis, vix tria amicorum paria reperiuntur, ut ad Orestem pervenias, profectus a Theseo. at vero Epicurus una in domo, et ea quidem angusta, quam magnos, quantaque amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges? quod sit etiam nunc

ab Epicureis. sed ad rem redeamus: de omnibus dici non necesse est. tribus igitur modis video esse a nostris de amicitia disputatum. alii, cum eas voluptates, quae ad amicos pertinerent, negarent esse per se ipsas tam expetendas, quam nostras expeteremus: quo loco videtur quibusdam stabilitas amicitiae vacillare: tuentur tamen eum locum, seque facile, ut mihi videtur, expediunt. ut enim virtutes, de quibus ante dictum est, sic amicitiam negant posse a voluptate discedere. nam cum solitudo et vita sine amicis insidiarum et metûs plena sit, ratio ipsa monet amicitias comparare: quibus partis confirmatur animus, et a spe pariendarum voluptatum sejungi non potest. atque ut odia, invidiae, despicationes, adversantur voluptatibus: sic amicitiae non modo faultrices fidelissimae, sed etiam effectrices sunt voluptatum, tam amicis, quam sibi. quibus non solum praesentibus fruuntur, sed etiam spe eriguntur consequentis ac posterius temporis. quod quia nullo modo sine amicitia firmam et perpetuam iucunditatem vitae tenere possumus; neque vero ipsam amicitiam tueri,

nisi aequè amicos et nosmetipsos diligamus: idcirco et hoc ipsum efficitur in amicitia, et amicitia cum voluptate connectitur. nam et laetamur amicorum laetitia aequè atque nostra, et pariter dolemus angoribus. quocirca eodem modo sapiens erit affectus erga amicum, quo in seipsum: quosque labores propter suam voluptatem susciperet, eosdem suscipiet propter amici voluptatem: quaeque de virtutibus dicta sunt, quemadmodum haec semper voluptatibus inhaerent, eadem de amicitia dicenda sunt. praeclare enim Epicurus his paene verbis: ‘ eadem, inquit, scientia confirmavit animum, ne quod aut sempiternum, aut diuturnum timeret malum; quae perspexit, in hoc ipso vitae spatio amicitiae praesidium esse firmissimum.’ sunt autem quidam Epicurei timidiores paulo contra vestra convicia, sed tamen satis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter nostram voluptatem expetendam putemus, tota amicitia quasi claudicare videatur. itaque primos congressus copulationesque et consuetudinum instituendarum voluntates fieri propter voluptatem: cum au-

tem usus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorescere tantum, ut, etiam si nulla sit utilitas ex amicitia, tamen ipsi amici propter se ipsos amantur. etenim si loca, si fana, si urbes, si gymnasia, si campum, si canes, si equos, si ludicras exercendi, aut venandi consuetudines adamare solemus, quanto id in hominum consuetudine facilius fieri poterit et iustius? sunt autem qui dicunt foedus quoddam esse sapientum, ut ne minus quidem amicos, quam se ipsos, diligant. quod et fieri posse intelligimus, et saepe id videmus: et perspicuum est, nihil ad jucunde vivendum reperiri posse, quod conjunctione tali sit aptius. quibus ex omnibus judicari potest, non modo non impediri rationem amicitiae, si summum bonum in voluptate ponatur, sed sine hoc institutionem omnino amicitiae non posse reperiri. Quapropter si ea, quae dixi, sole ipso illustriora et clariora sunt: si omnia dixi hausta e fonte naturae: si tota oratio nostra omnem sibi fidem sensibus confirmat, id est, incorruptis atque integris testibus: si infantes pueri, si mutae etiam bestiae paene loquuntur, magistra

ac duce natura, nihil esse prosperum nisi voluptatem, nihil asperum nisi dolorem; de quibus neque depravate judicant, neque corrupte; nonne ei maximam gratiam habere debemus, qui hac exaudita quasi voce naturae, sic eam firme graviterque comprehenderit, ut omnes benefanos in viam pacatae, tranquillae, quietae, beatæ vitæ deduceret? qui quod tibi parum videtur eruditus, ea causa est, quod nullam eruditionem esse duxit, nisi quæ beatæ vitæ disciplinam juvaret. an ille tempus aut in poetis evolvendis, ut ego et Triarius, te hortatore, facimus, consumeret? in quibus nulla solida utilitas, omnisque puerilis est delectatio: aut se, ut Plato, in musicis, geometria, numeris, astris contereret? quæ et a falsis initiis profecta, vera esse non possunt: et, si essent vera, nihil afferrent, quo jucundius, id est, quo melius viveremus. eas ergo artes persequeretur; vivendi artem tantam, tamque operosam, et perinde fructuosam relinqueret? non ergo Epicurus ineruditus; sed ii indocti, qui, quæ pueros non didicisse turpe est, ea putent usque ad se-

ne futem esse discenda. quae cum dixisset, explicavi, inquit, sententiam meam, et eo quidem consilio, tuum iudicium ut cognoscerem. quae mihi facultas, ut id meo arbitratu facerem, ante hoc tempus nunquam est data.

DE
FINIBUS

BONORUM ET MALORUM,

LIBER SECUNDUS.

HIC cum uterque me intueretur, se-
seque ad audiendum significarent
paratos: primum, inquam, deprecor, ne
me, tanquam philosophum, putetis scho-
lam vobis aliquam explicaturum: quod
ne in ipsis quidem philosophis magnopere
unquam probavi. quando enim Socra-
tes, qui parens philosophiae jure dici po-
test, quidquam tale fecit? eorum erat iste
mos, qui tum sophistae nominabantur:
quorum e numero primus est ausus Le-
ontinus Gorgias in conventu poscere
quaestionem, id est, jubere dicere, quade
re quis vellet audire. audax negotium;
dicerem impudens, nisi hoc institutum
postea translatum ad philosophos nostros

esset. sed et illum, quem nominavi, et caeteros sophistas, ut e Platone intelligi potest, lupos videmus a Socrate. is enim percontando atque interrogando elicere solebat eorum opiniones, quibuscum dis-
ferebat, ut ad ea, quae ii respondissent, si quid videretur, diceret. qui mos cum a posterioribus non esset retentus, Arce-
sila eum revocavit; instituitque, ut ii, qui se audire vellent, non de se quaerent, sed ipsi dicerent, quid sentirent. quod cum dixissent, ille contra. sed qui audi-
ebant, quoad poterant, defendebant sen-
tentiam suam. apud caeteros autem philo-
sophos, qui quaesivit aliquid, tacet. quod quidem jam fit etiam in Academia. ubi enim is, qui audire vult, ita dixit, ‘vo-
‘hptas mihi videtur esse summum bo-
‘num,’ perpetua oratione contra dispu-
tatur: ut facile intelligi possit, eos, qui a-
liquid sibi videri dicant, non ipsos in ea
sententia esse, sed audire velle contraria.
nos commodius agimus. non enim so-
lum Torquatus dixit, quid sentiret, sed
etiam cur. ego autem arbitror, quanquam
admodum delectatus sum ejus oratione
perpetua, tamen commodius, cum in ré-

bus singulis infistas, et intelligas quid quisque concedat, quid abnuat, ex rebus concessis concludi quid velis, et ad exitum perveniri. cum enim fertur, quasi torrens, oratio, quamvis multa cujusque modi rapiat: nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationem rapidam coërceas. omnis autem in quaerendo, quae via quadam et ratione habetur, oratio praescribere primum debet, (ut quibusdam in formulis, 'ea res agetur') ut, inter quos differitur, conveniat, quid sit ² id, de quo differatur. Hoc positum in Phaedro a Platone probavit Epicurus: sensitque, in omni disputatione id fieri oportere. sed quod proximum fuit, non vidit. negat enim definiri rem placere: sine quo fieri interdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat, quid sit id, de quo agatur: velut in hoc ipso, de quo nunc disputamus. quaerimus enim finem bonorum: possumusne scire, hoc quale sit, nisi contulerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam sit ipsum bonum? atqui haec patefactio quasi rerum opertarum, cum quid quidque sit aperitur, definitio est:

qua tu etiam imprudens utebare nonnunquam. nam hunc ipsum sive finem, sive extremum, sive ultimum definiebas, id esse, quò omnia, quae recte fierent, referrentur, neque id ipsum usquam referretur. praeclare hoc quidem. bonum ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, definisses; aut, quod esset natura appetendum: aut, quod prodesset: aut, quod juvaret: aut, quod liberet modò. nunc idem (nisi molestum est) quoniam tibi non omnino displicet definire, et id facis cum vis; velim definias, quid sit voluptas: de quo omnis haec quaestio est. quasi quis, inquit, sit, qui, quid sit voluptas, nesciat: aut qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam desideret. me ipsum esse dicerem, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, et satis firmè conceptam animo atque comprehensam. nunc autem dico, ipsum Epicurum nescire, et in eo nutare: eumque, qui crebro dicat diligenter oportere exprimi, quae vis subjecta sit vocibus, non intelligere interdum, quid sonet haec vox voluptatis, id est, quae res huic voci subjiçiatur. Tunc ille ridens, hoc ve- 3

ro, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum voluptatem esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum: id ipsum quid sit, quale sit, nesciat. atqui, inquam, aut Epicurus, quid sit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. quonam, inquit, modo? quia voluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens movetur, et jucunditate quadam perfunditur. quid ergo, istam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? non semper, inquam. nam interdum nimis etiam novit, quippe qui testificetur, ne intelligere quidem se posse ubi sit, aut quid sit ullum bonum, praeter illud, quod cibo, aut potione, et aurium delectatione, et obscoena voluptate capiatur. an haec ab eo non dicuntur? quasi vero me pudeat, inquit, istorum, aut non possim, quemadmodum ea dicantur, ostendere. ego vero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri; qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus. nam Metrodorum non puto ipsum professum: sed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse.

se. septem autem illi, non suo, sed populorum suffragio omnium, nominati sunt. verum hoc loco sumo, verbis his eandem certe vim voluptatis Epicurum nosse, quam caeteros. omnes enim iucundum motum, quo sensus hilarentur, Graece ἡδονήν, Latine voluptatem vocant. quid est igitur, inquit, quod requiras? dicam, inquam, et quidem discendi causa magis, quam quo te, aut Epicurum reprehensum velim. ego quoque, inquit, didicerim libentius, si quid attuleris, quam te reprehenderim. teneſne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat esse summum bonum, quod putet omnia referri oportere? teneo, inquit, finem illi videri, nihil dolere. quid? idem iste de voluptate quid sentit? negat esse eam, inquit, propter seipsam expetendam. aliud igitur esse censet gaudere, aliud non dolere. et quidem, inquit, vehementer errat: nam, ut paulo ante docui, augendae voluptatis finis est doloris omnis amotio. non dolere, inquam, istud quam vim habeat, postea videro: aliam vero vim voluptatis esse, aliam nihil dolendi, nisi valde pertinax fueris, concedas necesse est. atqui

reperies, inquit, in hoc quidem pertinacem: dici enim nihil potest verius. estne quaeso, inquam, sitienti in bibendo voluptas? quis istud, inquit, posset negare? eademne, inquam, quae restinctâ siti? immo alio genere. restincta enim sitis stabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipsius restinctionis in motu est. cur igitur, inquam, res tam dissimiles eodem nomine appellas? quid paulo ante, inquit, dixerim, nonne meministi, cum omnis dolor detractus esset, variari, non augeri voluptatem? memini vero, inquam. sed tu istuc dixti bene Latine, parum plane. varietas enim Latinum verbum est, idque proprie quidem in disparibus coloribus dicitur: sed transferatur in multa disparia. varium poëma, varia oratio, varii mores, varia fortuna. voluptas varia etiam dici solet, cum percipitur ex multis dissimilibus rebus, dissimiles efficientibus voluptates. eam si varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente te, intelligo. ista varietas quae sit non satis perspicio, quod ais, cum dolore careamus, tum in summa voluptate nos esse: cum autem vescamur iis:

rebus, quae dulcem motum afferant sensibus, tum esse in motu voluptatem, quae faciat varietatem voluptatum: sed non augeri illam non dolendi voluptatem. quam cur voluptatem appelles, nescio. An potest, inquit ille, quidquam esse suavius, quam nihil dolere? immo sit sane nihil melius, inquam: nondum enim id quaero: num propterea idem voluptas est, quod (ut ita dicam) indolentia? plane idem, inquit, et maxima quidem, qua fieri nulla major potest. quid dubitas igitur, inquam, summo bono a te ita constituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum, id tueri, id defendere? quid enim necesse est, tanquam meretricem in matronarum coetum, sic voluptatem in virtutum concilium adducere? invidiosum nomen est, et infamiae subiectum. itaque hoc frequenter dici solet a vobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. quod quidem mihi si quando dictum est: est autem dictum non parum saepe: etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum soleo subirasce. egone non intelligo, quid sit *ἡδονή* Graece, Latine voluptas? utram tandem

linguam nescio? deinde, quî fit, ut ego nesciam, sciant omnes quicumque Epicurei esse voluerunt? quod vestri quidem vel opime disputant, nihil opus esse, eum, qui philosophus futurus sit, scire literas. itaque, ut majores nostri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset: sic vos de Pelasgis omnibus colligitis bonos illos quidem viros, sed certe non pereruditos. ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo? ut scias me intelligere, primùm idem esse voluptatem dico, quod ille ἡδονή. et quidem saepe quaerimus verbum Latinum par Graeco, et quod idem valeat: hîc nihil fuit, quod quaereremus. nullum inveniri potest, quod magis idem declaret Latine, quod Graece, quam declarat voluptas. huic verbo omnes, qui ubique sunt, qui Latine sciunt, duas res subjiciunt, laetitiam in animo, commotionem suavem jucunditatis in corpore. nam et ille apud Trabeam, voluptatem animi nimiam, Laetitiam dicit, eandem, quam ille Caecilianus, qui ‘omnibus laetitiis laetum esse se’ narrat. sed hoc interest, quòd voluptas dicitur etiam in animo vitiosa

res, ut Stoici putant; qui eam sic definiunt: 'sublationem animi sine ratione, opinantis se magno bono frui:' non dicitur laetitia, nec gaudium in corpore. in eo autem voluptas, omnium Latine loquentium more, ponitur, cum percipitur ea quae sensum aliquem moveat, jucunditas. hanc quoque jucunditatem, si vis, transfer in animum: 'juvare' enim in utroque dicitur, ex eoque 'jucundum:' modo intelligas, inter illum, qui dicat,

Tanta laetitia auctus sum, ut mihi non constem:

et eum, qui,

Nunc demum mihi animus ardet:
quorum alter laetitia gesciat, alter dolore crucietur: esse illum medium,

Quanquam haec inter nos nuper notitia admodum est,

qui nec laetetur, nec angatur: itemque inter eum, qui potiatur expetitis corporis voluptatibus, et eum, qui crucietur summis doloribus, esse eum, qui utroque careat. Satisne igitur videor vim verborum tenere: an sum etiam nunc vel Graece loqui, vel Latine docendus? et tamen vide, ne, si ego non intelligam

quid Epicurus loquatur, cum Graece, ut videor, luculenter sciam: sit aliqua culpa ejus, qui ita loquatur, ut non intelligatur. quod duobus modis sine reprehensione fit: si aut de industria facias, ut Heraclitus, cognomento qui *σκολιός* perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit: aut cum rerum obscuritas, non verborum, facit, ut non intelligatur oratio: qualis est in Timaeo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, plane et aperte loqui: nec de re obscura, ut physici; aut artificiosa, ut mathematici; sed de illustri et facili, etiam in vulgus pervulgata, loquitur. quanquam non negatis nos intelligere, quid sit voluptas, sed quid ille dicat. e quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quae vis sit istius verbi, sed ut ille suo more loquatur, nostrum negligat. si enim idem dicit, quod Hieronymus, qui censet summum bonum esse, sine ulla molestia vivere; cur mavult dicere voluptatem, quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit? sin autem voluptatem putat adjungendam eam, quae in motu sit: sic enim appellat hanc dulcem, in motu;

illam nihil dolentis, in stabilitate; quid tendit, cum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse notus sibi sit, hoc est, qui suam naturam sensumque perspexerit, vacuitas doloris et voluptas idem esse videatur? hoc est vim afferre, Torquate, sensibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti sumus. quis enim est, qui non videat, haec esse in natura rerum tria: unum, cum in voluptate sumus; alterum, cum in dolore; tertium hoc, in quo nunc quidem sumus? credo quidem vos nec in dolore, nec in voluptate esse; ut in voluptate sit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. tu autem inter haec tantam multitudinem hominum interjectam non vides, nec laetantium, nec dolentium? non, prorsus, inquit: omnesque, qui sine dolore sint, in voluptate, et eâ quidem summâ, esse dico. ergo in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsum, ipse non sitiens, et eum, qui illud sitiens bibat? Tum ille, finem, inquit, interrogandi, si videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum providens, dialecticas captiones. rhetorice igitur, inquam, nos

mavis quam dialectice disputare? quasi vero, inquit, perpetua oratio rhetorum solum, non etiam philosophorum sit. Zenonis est, inquam, hoc Stoici, omnem vim loquendi, ut jam ante Aristoteles, in duas tributam esse partes: rhetoricam palmae, dialecticam pugno similem esse dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius. obsequar igitur voluntati tuae: dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetorica philosophorum, non nostra illa forensi: quam necesse est, cum populariter loquatur, esse interdum paulo hebetiorem. sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quae una continet omnem et perspicendi, quid in quaque re sit, scientiam, et judicandi, quale quidque sit, et ratione ac via disputandi: ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur, nec ea, quae docere vult, ulla arte distinguit: ut haec ipsa, quae modo loquebamur. summum a vobis bonum voluptas dicitur: aperiendum est igitur, quid sit voluptas: aliter enim explicari, quod quaeritur, non potest. quam si explicavisset, non tam haesitaret. aut enim eam voluptatem tuere-

tur, quam Aristippus, id est, qua sensus dulciter ac jucunde movetur: quam etiam pecudes, si loqui possent, appellarent voluptatem: aut, si magis placeret suo more loqui, quam ut

Omnes Danai atque Mycenenses, Attica pubes,

reliquique Graeci, qui hoc anapaesto citantur, hoc, non dolere, solum voluptatis nomine appellaret, illud Aristippeum contemneret: aut, si utrumque probaret, ut probat, conjungeret doloris vacuitatem cum voluptate, et duobus ultimis uteretur. multi enim et magni philosophi haec ultima bonorum juncta fecerunt, ut Aristoteles, qui virtutis usum cum vitae perfectae prosperitate conjunxit. Callipho adjunxit ad honestatem voluptatem: Diodorus ad eandem honestatem addidit vacuitatem doloris. idem fecisset Epicurus, si sententiam hanc, qui nunc Hieronymi est, conjunxisset cum Aristippi veteri sententia. illi enim inter se dissentiunt; propterea singulis finibus utuntur: et, cum uterque Graece egregie loquatur; nec Aristippus, qui voluptatem summum bonum dicit, in voluptate ponit

non dolere, neque Hieronymus, qui summum bonum statuit non dolere, voluptatis nomine unquam utitur pro illa indolentia, quippe qui ne in expetendis quidem rebus numeret voluptatem. Duae sunt enim res quoque, ne tu verba solum putes. unum est, sine dolore esse: alterum, cum voluptate. vos ex his tam dissimilibus rebus, non modo nomen unum (nam id facilius paterer) sed etiam rem unam ex duabus facere conamini. quod fieri nullo modo potest. hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, sicut facit re, neque tamen dividit verbis. cum enim eam ipsam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne suspicari quidem se ullum bonum sejunctum ab illo Aristippeo genere voluptatis: atqui ibi hoc dicit, ubi omnis ejus est oratio de summo bono. in alio verò libro, in quo breviter comprehensis gravissimis sententiis, quasi oracula edidisse sapientiae dicitur, scribit his verbis: quae nota tibi profecto, Torquate, sunt. quis enim vestrum non edidicit Epicuri *κυρίας δόξας*, id est, quasi maxime ratas, quia gra-

vissimae sint ad beate vivendum breviter enuntiatae sententiae? animadvertetur igitur, rectene hanc sententiam interpreter. ‘ si ea, quae sunt luxuriosis efficientia voluptatum, liberarent eos deorum, et mortis, et doloris metu, docerentque, qui essent fines cupiditatum: nihil haerere remus: cum undique complerentur voluptatibus, nec haberent ulla ex parte aliquid aut dolens, aut aegrum, id est, aut malum.’ hoc loco se tenere Triarius non potuit. obsecro, inquit, Torquate, haec dicit Epicurus? quod mihi quidem visus est, cum sciret, velle tamen confidentem audire Torquatum. at ille non pertimuit, saneque fidenter, istis quidem ipsis verbis, inquit: sed quid sentiat, non videtis. si alia sentit, inquam, alia loquitur; nunquam intelligam quid sentiat: sed plane dicit quod intelligam. idque si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si sapientes sint, dicit absurde: similiter et si dicat, non reprehendendos parricidas, si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. et tamen, quid attinet luxuriosis ullam exceptionem dare, aut fingere

aliquos, quī, cum luxuriose viverent, a summo philosopho non reprehenderentur eo nomine, duntaxat caetera caverent? sed tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxuriosos ob eam ipsam causam, quod ita viverent, ut persequerentur cujusque modi voluptates; cum esset praesertim, ut ais tu, summa voluptas nihil dolere? atqui reperiemus asotos primum ita non religiosos, ut edant de patella: deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant ex Hymnide,

Mihi sex menses satis sunt vitae: septimum Orco spondeo.

jam doloris medicamenta illa Epicurea, tanquam de narthecio promant: ‘si gravis, brevis: si longus, levis. unum nescio, quo modo possit, si luxuriosus sit, finitas cupiditates habere. Quid ergo attinet dicere, ‘nihil haberem, quod reprehenderem, si finitas cupiditates haberent?’ hoc est dicere, ‘non reprehenderem asotos, si non essent asoti.’ isto modo, ne improbos quidem, si essent boni viri. hic homo severus luxuriam per se ipsam reprehendendam non putat. et hercule, Torquate, ut verum loquamur, si vo-

luptas summum bonum est, rectissime non putat. nolim enim mihi fingere afotos, ut soletis, qui in mensam vomant, et qui de conviviis auferantur, crudique postridie se rursus ingurgitent: qui solem, ut aiunt, nec occidentem unquam viderent, nec orientem: qui, consumptis patrimoniis, egeant. nemo nostrum istius generis afotos jucunde putat vivere. mundos, elegantes, optimis cocis, pistoribus, piscatu, aucupio, venatione, his omnibus exquisitis, vitantes cruditatem; 'quibus 'vinum defusum e pleno sit; hir, siphon,' ut ait Lucilius, 'cui nihil dempsit; jus et 'sacculus abstulerit: adhibentes ludos,' et quae sequuntur illa, quibus detractis, clamat Epicurus se nescire, quid sit bonum. adsint etiam formosi pueri, qui ministrent: respondeat his vestis, argentum, Corinthium, locus ipse, aedificium. hos ego afotos bene quidem vivere, aut beate nunquam dixerim. ex quo efficitur, non ut voluptas ne sit voluptas, sed ut voluptas non sit summum bonum. nec ille, qui Diogenem Stoicum adolescens, post autem Panaetium audierat, Laelius, eo dictus est sapiens, quod non intellige-

LIBER SECUNDUS. 83

ret quid suavissimum esset: (nec enim sequitur, ut cui cor sapiat, ei non sapiat palatus) sed quia parvi id duceret.

O Iapathe, ut jactere necesse est, cognitu' cui sis.

In quo Laeliu' clamores sophos ille solebat

Edere, compellans gumias ex ordine nostros.

Laeliu' praeclare et recte sophos, illudque vere:

O Publi, ô gurges, Galloni, es homo miser, inquit:

Coenasti in vita nunquam bene, cum omnia in ista

Consumis squilla, atque acipensere cum decumano.

is haec loquitur, qui in voluptate nihil ponens, negat eum bene coenare, qui omnia ponat in voluptate: et tamen non negat libenter unquam coenasse Gallonium, (mentiretur enim) sed bene. ita graviter et severe voluptatem secernit a bono. ex quo illud efficitur, qui bene coenent, omnes libenter coenare: qui libenter, non continuo bene. semper Laelius bene. quid bene? dicet Lucilius, 'cocto, condito.' sed

cedo caput coenae: 'sermone bono.' quid ex eo? 'si quaeri', libenter.' veniebat enim ad coenam, ut animo quieto fatiaret desideria naturae. recte ergo is negat, unquam bene coenasse Gallonium; recte, miserum: cum praesertim in eo omne studium consumeret. quem libenter coenasse nemo negat. cur igitur non bene? quia quod bene, id recte, frugaliter, honeste: ille porro male, prave, nequiter, turpiter coenabat. non igitur nec lappathi suavitatem acipenseris Gallonii Laelius anteponebat, sed suavitatem ipsam negligebat. quod non faceret, si in voluptate summum bonum poneret. Semo-⁹ venda est igitur voluptas, non solum ut recta sequamini, sed etiam ut loqui deceat frugaliter. possumusne igitur in vita summum bonum dicere, cum id ne in coena quidem posse videamur? quo modo autem philosophus loquitur tria genera cupiditatum? naturales et necessarias: naturales, non necessarias: nec naturales, nec necessarias? primum divisit ineleganter: duo enim genera quae erant, fecit tria. hoc est non dividere, sed frangere rem. qui si diceret, cupi-

ditatum esse duo genera, naturales et inanes: naturalium quoque item duo, necessarias et non necessarias: confecta res esset. vitiosum est enim in dividendo partem in genere numerare. sed hoc sane concedamus. contemnit enim differendi elegantiam: confuse loquitur. gerendus est mos, modo recte sentiat. et quidem illud ipsum non nimium probo, (et tamen patior) philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. an potest cupiditas finiri? tollenda est atque extrahenda radicitus. quis est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici possit? ergo et avarus erit, sed finite: et adulter, verum habebit modum: et luxuriosus eodem modo. qualis ista philosophia est, quae non interitum afferat pravitati: sed sit contenta mediocritate vitiorum? quanquam in hac divisione rem ipsam prorsus probo: elegantiam desidero. appellet haec desideria naturae: cupiditatis nomen servet aliò, ut cum de avaritia, cum de intemperantia, cum de maximis vitiis loquetur, eam tanquam capitis accuset. sed haec quidem liberius ab eo dicuntur et saepius. quod equidem non reprehendo. est

enim tanti philosophi tamque nobilis, audacter sua decreta defendere. sed tamen ex eo, quod eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari saepe vehementius, in magnis interdum versatur angustiis, ut, hominum conscientia remota, nihil tam turpe sit, quod voluptatis causa non videatur esse facturus. deinde, ubi erubuit (vis enim est permagna naturae) confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis. at iste non dolendi status non vocatur voluptas. non laboro, inquit, de nomine. quid, quod res alia tota est? reperiam multos, vel innumerabiles potius, non tam curiosos, nec tam molestos, quam vos estis: quibus, quidquid velim, facile persuadeam. quid ergo dubitamus, quin, si non dolere voluptas sit summa, non esse in voluptate dolor sit maximus? cur id non ita sit? quia dolori non voluptas contraria est, sed doloris privatio. Hoc ¹³ verò non videre, maximo argumento, esse voluptatem illam; qua sublata, neget se intelligere omnino, quid sit bonum. eam autem ita persequitur, quae palato

percipiatur, quae auribus: caetera addit, quae si appelles, honos praefandus sit. hoc igitur quod solum bonum severus et gravis philosophus novit, idem non videt ne expetendum quidem esse, quod eam voluptatem hoc eodem auctore non desideremus, cum dolore careamus: quamquam haec sunt contraria. hic si definire et dividere didicisset, si loquendi vim, si denique consuetudinem verborum teneret, nunquam in tantas salebras incidisset. nunc vides, quid faciat. quam nemo unquam voluptatem appellat, et hanc in motu voluptatem, quae duo sunt, unum facit. sic enim has suaves et quasi dulces voluptates appellat. interdum ita extenuat, ut M'. Curium putes loqui: interdum ita laudat, ut, quid praeterea sit bonum, neget se posse ne suspicari quidem. quae jam oratio non a philosopho aliquo, sed a censore opprimenda est. non est enim vitium in oratione solum, sed etiam in moribus. luxuriam non reprehendit, modo sit vacua infinita cupiditate et timore. hoc loco discipulos quaerere videtur, ut, qui a soti esse velint, philosophi ante fiant. a primo, ut opi-

nor, animantium ortu petitur origo summi boni. simul atque natum animal est, gaudet voluptate, et eam appetit, ut bonum: aspernatur dolorem, ut malum. de malis autem et bonis ab iis animalibus, quae nondum depravata sint, ait optime judicari. haec et tu ita posuisti, et verba vestra sunt. quàm multa vitiosa? summum enim bonum et malum vagiens puer utra voluptate dijudicabit, stante, an movente? quoniam, si diis placet, ab Epicuro loqui discimus. si stante, hoc natura videlicet vult, salvam esse se, quod concedimus: si movente, quod tamen dicitis, nulla turpis voluptas erit, quae praetermittenda sit. et simul non proficiscitur animal illud modo natum a summa voluptate: quae est a te posita in non dolendo. nec tamen argumentum hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a bestiis: quae putat esse specula naturae: ut diceret, ab his, duce natura, hanc voluptatem expeti nihil dolendi. neque enim haec movere potest appetitum animi: nec ullum habet ictum, quo pellat animum, status hic non dolendi. itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. at ille pellit,

qui permulcet sensum voluptate. itaque Epicurus semper hoc utitur, ut probet, voluptatem naturâ expeti: quod ea voluptas, quae in motu sit, et parvos ad se alliciat et bestias; non illa stabilis, in qua tantum inest nihil dolere. qui igitur convenit, ab alia voluptate dicere naturam proficisci, in alia summum bonum ponere? Bestiarum vero nullum iudicium puto. quamvis enim depravatae non sint, pravae tamen esse possunt. ut bacillum aliud est inflexum et incurvatum de industria, aliud ita natum: sic ferarum natura non est illa quidem depravata mala disciplina, sed natura sua. nec vero, ut voluptatem expetat, natura movet infantem: sed tantum ut se ipse diligat, ut integrum se salvumque velit. omne enim animal, simul ut ortum est, et seipsum et omnes partes suas diligit: duasque, quae maximae sunt, in primis amplectitur, animum et corpus: deinde utriusque partes. nam sunt et in animo praecipua quaedam, et in corpore: quae cum leviter agnovit, tunc discernere incipit, ut ea, quae prima data sunt naturâ, appetat, asperneturque contraria. in his primis

naturalibus voluptas insit necne, magna quæstio est. nihil vero putare esse, præter voluptatem, non membra, non sensus, non ingenii motum, non integritatem corporis, non valetudinem, summae mihi videtur inscitiae. atque ab isto capite fluere necesse est omnem rationem bonorum et malorum. Polemoni, etiam ante Aristoteli, ea prima visa sunt, quæ paulo ante dixi. ergo nata est sententia veterum Academicorum et Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent, secundum naturam vivere, id est, virtute adhibita frui primis a natura datis. Callipho ad virtutem nihil adjunxit nisi voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris. his omnibus, quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo simplex voluptas: Stoicis consentire naturae; quod esse volunt e virtute, id est, honeste vivere: quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quæ naturâ evenirent, eligente ea, quæ essent secundum naturam, rejicienteque contraria. ita tres sunt fines expertes honestatis, unus Aristippi vel Epicuri, alter Hieronymi, Carneadis tertius: tres, in

quibus honestas cum aliqua accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori. una simplex, cujus Zeno auctor, posita in decore tota, id est, in honestate. nam Pyrrho, Aristo, Herillus jam diu abjecti. reliqui sibi constiterunt, ut extrema cum initiis convenirent; ut Aristippo voluptas: Hieronymo doloris vacuitas, Carneadi frui principiis naturalibus, esset extremum. ¹² Epicurus autem, cum in prima commendatione voluptatem dixisset; si eam, quam Aristippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille: si eam, quam Hieronymus, fecisset idem, ut voluptatem illam Aristippi in prima commendatione poneret. nam, quod ait, sensibus ipsis judicari, voluptatem bonum esse; dolorem malum: plus tribuit sensibus, quam nobis leges permittunt. privatarum litium iudices sumus: nihil enim possumus judicare, nisi quod est nostri iudicii. in quo frustra iudices solent, cum sententiam pronuntiant, addere, 'si quid mei iudicii est.' si enim non fuit eorum iudicii, nihilo magis, hoc non addito, illud est iudicatum, quod iudicat sensus: dulce, amarum: lene, asperum: prope,

longe: stare, movere: quadratum, rotundum. quàm igitur pronuntiabit sententiam ratio? adhibita primum divinarum humanarumque rerum scientia, quae potest appellari rite sapientia; deinde adiunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites et ministras esse voluisti; quarum adeo omnium sententia pronuntiabit, primum de voluptate, nihil esse ei loci, non modo ut sola ponatur in summi boni sede, quam quaerimus, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur. de vacuitate doloris eadem sententia est. rejicietur etiam Carneades. nec illa de summo bono ratio aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers, probabitur. ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam consideret. aut enim statuet, nihil esse bonum, nisi honestum: nihil malum, nisi turpe: caetera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expetenda, nec fugienda, sed eligenda modo aut rejicienda sint: aut anteponet eam, quam cum honestate ornatissimam, tum etiam ipsis initiis naturae et totius perfectione vitae locupleta-

tam videbit. quod eo liquidius faciet,
 si perspexerit, rerum inter eas verbo-
 13 rumne sit controversia. Hujus ego nunc
 auctoritatem sequens idem faciam. quan-
 tum enim potero, minuam contentiones:
 omnesque simplices sententias eorum, in
 quibus nulla inest virtutis adjunctio, om-
 nino a philosophia semovendas putabo.
 primum Aristippi Cyrenaicorumque om-
 nium; quos non est veritum, in ea volup-
 tate, quae maxima dulcedine sensum mo-
 veret, summum bonum ponere, contem-
 nentes istam vacuitatem doloris. hi non
 viderunt, ut ad cursum equum, ad aran-
 dum bovem, ad indagandum canem, sic
 hominem ad duas res, ut ait Aristoteles, in-
 telligendum et agendum esse natum, quasi
 mortalem deum: contraque, ut tardam
 aliquam et languidam pecudem, ad pa-
 stum et ad procreandi voluptatem, hoc di-
 vinum animal ortum esse voluerunt. quo
 nihil mihi videtur absurdius. atque haec
 contra Aristippum, qui eam voluptatem
 non modo summam, sed solam etiam du-
 cit: quam omnes unam appellamus vo-
 luptatem. aliter autem vobis placet. sed
 ille, ut dixi, vitiose. nec enim figura cor-

poris, nec ratio excellens ingenii humani significat, ad hanc unam rem natum hominem, ut frueretur voluptatibus. nec vero audiendus Hieronymus: cui summum bonum est idem, quod vos interdum, vel potius nimium saepe dicitis, nihil dolere. non enim, si malum dolor est, carere eo malo fatis est ad bene vivendum. hoc dixerit potius Ennius,

Nimium boni est, cui nihil est mali.
nos beatam vitam non depulsione mali, sed adeptione boni judicemus: nec eam cessando, sive gaudentem, ut Aristippus, sive non dolentem, ut hic; sed agendo aliquid, considerandove quaeramus. quae possunt eadem contra Carneadeum illud summum bonum dici: quod is non tam, ut probaret, protulit; quàm ut Stoicis, quibuscum bellum gerebat, opponeret. id autem ejusmodi est, ut additum ad virtutem, auctoritatem videatur habiturum, et expleturum cumulate vitam beatam: de quo omnis haec quaestio est. nam qui ad virtutem adjungunt vel voluptatem, quam unam virtus minime facit: vel vacuitatem doloris, quae etiam si malo caret, tamen non est summum bonum: ac-

cessione utuntur non ita probabili, nec
 tamen, cur id tam parce tamque restricte
 faciant, intelligo. quasi enim emendum
 eis sit, quod addant ad virtutem, primum
 vilissimas res addunt: deinde singulas po-
 tius, quam omnia quae prima natura ap-
 probavisset, ea cum voluptate conjunge-
 rent. quae cum Aristoni et Pyrrhoni om-
 nino visa sunt pro nihilo, ut inter opti-
 me valere et gravissime aegrotare nihil
 prorsus dicerent interesse, recte jam pri-
 dem contra eos desitum est disputari. dum
 enim in una virtute sic omnia esse volue-
 runt, ut eam rerum selectione exspolia-
 rent: nec ei quidquam aut unde oriretur,
 darent, aut ubi niteretur: virtutem ip-
 sam, quam amplexabantur, sustulerunt.
 Herillus autem, ad scientiam omnia re-
 vocans, unum quoddam bonum vidit:
 sed nec optimum, nec quo vita governa-
 ri possit. itaque hic ipse jam pridem est
 rejectus. post enim Chrysippum non sa-
 ne est disputatum. Restatis igitur vos.
 nam cum Academicis incerta luctatio est:
 qui nihil affirmant, et quasi desperata
 cognitione certi id sequi volunt, quod-
 cumque verisimile videatur. cum Epicuro

autem hoc est plus negotii, quod e duplici genere voluptatis conjunctus est: quodque et ipse, et amici ejus, et multi postea defensores ejus sententiae fuerunt: et nescio quomodo (is, qui auctoritatem minimam habet, maximam vim) populus cum illis facit. quos nisi arguimus, omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deferenda est. ita caeterorum sententiis semotis, relinquitur non mihi cum Torquato, sed virtuti cum voluptate certatio. quam quidem certationem, homo et acutus et diligens, Chrysippus non contemnit, totumque discrimen summi boni in eadem comparatione positum putat. ego autem existimo, si honestum aliquid ostendero, quod sit ipsum vi sua propter seque expetendum, jacere vestra omnia. itaque eo, quale sit, breviter, ut tempus postulat, constituto, accedam ad omnia tua, Torquate, nisi memoria forte defecerit. honestum igitur id intelligimus, quod tale est, ut detracta omni utilitate, sine ullis praemiis fructibusve, per seipsum possit jure laudari. quod quale sit, non tam definitione, qua sum usus, intelligi potest, (quanquam aliquantum potest)

quam communi omnium iudicio, et optimi cuiusque studiis atque factis: qui per multa ob eam unam causam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consecuturum emolumentum vident. homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habeant a natura datam, mentemque et acrem, et vigentem: celerrimeque multa simul agitantem, et, ut ita dicam, sagacem: quae et causas rerum, et consecutiones videat, et similitudines transferat, et disjuncta jungat, et cum praesentibus futura copulet, omnemque complectatur vitae consequentis statum. eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his natura, et sermone, et usu congruentem, ut profectus a caritate domesticorum ac suorum serpat longius, et se implicet primum civium, deinde omnium mortalium societate: atque, ut ad Archytam scripsit Plato, 'non sibi se soli natum meminerit, sed patriae, sed suis,' ut per exigua pars ipsi relinquatur. et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, quod facillime

apparet, cum vacui curis, etiam quid in caelo fiat, scire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia: tum vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam. eadem ratio habet in se quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis quam ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam levia ducens: altum quiddam et excelsum, nihil timens, nemini cedens, semper invictum. atque his tribus generibus honestorum notatis, quartum sequitur, et in eadem pulchritudine, et aptum ex illis tribus: in quo inest ordo et moderatio. cujus similitudine perspecta in formarum specie ac dignitate, transitum est ad honestatem dictorum atque factorum. nam ex his tribus laudibus, quas ante dixi, et temeritatem reformat, et non audet cuiquam aut dicto protervo, aut facto nocere, vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur. Habes undique expletam et perfectam, Torquate, formam honestatis: quae tota his quatuor virtutibus, quae a te quoque commemoratae

sunt, continetur. hanc se tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam aut qualem esse velint, qui honestate summum bonum metiantur. si enim ad honestatem omnia referantur, neque in ea voluptatem dicant inesse; ait eos inani voce sonare, (his enim ipsis verbis utitur) neque intelligere, neque videre, sub hac voce honestatis, quae sit subjicienda sententia. ut enim consuetudo loquitur, id solum dicitur honestum, quod est populari fama gloriosum. quod, inquit, quanquam voluptatibus quibusdam est saepe jucundius, tamen expetitur propter voluptatem. videsne quam sit magna dissensio? philosophus nobilis, a quo non solum Graecia et Italia, sed etiam omnis barbaria commota est, honestum quid sit, si id non est in voluptate, negat se intelligere: nisi forte illud, quod multitudinis rumore laudetur. ego autem hoc etiam turpe esse saepe judico: et, si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, cum id a multitudine laudetur. quod si sit ipsum per se rectum atque laudabile, non ob eam causam tamen illud dici honestum esset, quia laudetur a multis, sed quia tale

fit, ut (vel si ignorarent id homines, vel si obmutuissent) sua tamen pulchritudine esset specieque laudabile. itaque idem natura victus, cui obsisti non potest, dicit alio loco id, quod a te etiam paulo ante dictum est, non posse jucunde vivi, nisi etiam honeste. quid nunc, 'honeste', dicit? idemne, quod 'jucunde?' ergo ita, non posse honeste vivi, nisi honeste vivatur. at nisi populari fama? sine ea igitur jucunde negat posse vivere? quid turpius, quam sapientis vitam ex insipientium sermone pendere? quid ergo hoc loco intelligit honestum? certe nihil, nisi quod possit ipsum propter se jure laudari. nam si propter voluptatem: quae est ista laus, quae possit e macello peti? non is vir est, ut, cum honestatem eo loco habeat, ut sine ea jucunde neget posse vivi, illud honestum, quod popolare sit, sentiat, et sine eo jucunde neget vivi posse: aut quidquam aliud honestum intelligat, nisi quod sit rectum, ipsumque per se, sua vi, sua sponte, sua natura laudabile. Itaque, 16 Torquate, cum diceres, clamare Epicurum, non posse jucunde vivi, nisi honeste, et sapienter, et juste viveretur, tu ipsi

mihi gloriari videbare. tanta vis inerat in verbis, propter earum rerum, quae significabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum insisteres, ut nos intuens, quasi testificarere laudari honestatem et justitiam aliquando ab Epicuro. quàm te decebat iis verbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophia omnino non egeremus? istorum enim verborum amore, quae perrarò appellantur ab Epicuro, sapientiae, fortitudinis, justitiae, temperantiae, praestantissimis ingeniis homines se ad philosophiae studium contulerunt. ‘oculorum,’ inquit Plato, ‘est in nobis sensus acerrimus: quibus sapientiam non cernimus. quàm illa ardentiores amores excitaret sui, si videretur!’ cur tandem? an quod ita callida est, ut optime possit architectari voluptates? cur justitia laudatur? aut unde est hoc contritum vetustate proverbium? ‘quicum in tenebris.’ hoc dictum in una re latissime patet: ut in omnibus factis re, non teste moveamur. sunt enim levia et perinfrima, quae dicebantur a te, cum animi conscientia improbos excruciar, tum etiam poenae timore; qua aut afficiuntur,

aut semper sunt in metu, ne afficiantur aliquando. non oportet timidum, aut imbecillo animo fingi; non bonum illum virum, qui, quidquid fecerit, ipse se cruciet, omniaque formidet: sed omnia calide referentem ad utilitatem, acutum, versutum, veteratorem, facile ut excogitet, quo modo occulte, sine teste, sine ullo conscio fallat. an tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, cum praetor quaestionem inter sicarios exercuisset, ita aperte cepit pecunias ob rem judicandam, ut anno proximo P. Scaevola, tribunus plebis, ferret ad plebem, 'vellentne de ea re' quaeri. quo plebiscito decreta a senatu est consuli quaestio Cn. Caepioni. profectus in exilium Tubulus statim, nec respondere ausus. erat enim res aperta. Non igitur de improbo, sed callide improbo quaerimus, (qualis Q. Pompeius in foedere Numantino infitiando fuit) nec vero omnia timente, sed primum qui animi conscientiam non curet; quam scilicet comprimere nihil est negotii. is enim, qui occultus et tectus dicitur, tantum abest, ut se indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto videat

tur : quid est enim aliud, esse versutum ?
 memini me adesse P. Sextilio Rufo, cum is
 ad amicos rem ita deferret, se esse here-
 dem Q. Fadio Gallo: cujus in testamento
 scriptum esset, se ab eo rogatum, ut om-
 nis hereditas ad filiam perveniret. is Sex-
 tilius factum negabat. poterat autem im-
 pune: quis enim redargueret? nemo no-
 strum negabat: eratque verisimilius, hunc
 mentiri, cujus interesset, quàm illum, qui
 id se rogasse scripsisset, quod debuisset ro-
 gare. addebat etiam, se in legem Voco-
 niam juratum contra eam facere non au-
 dere, nisi aliter amicis videretur. adera-
 mus nos quidem adolescentes, sed et mul-
 ti amplissimi viri: quorum nemo censuit
 plus Fadiae dandum, quam posset ad eam
 lege Voconia pervenire. tenuit permag-
 nam Sextilius hereditatem: unde, si secu-
 tus esset eorum sententiam, qui honesta et
 recta emolumentis omnibus et commo-
 dis anteponerent, ne nummum quidem
 unum attigisset. num igitur eum postea
 censes anxio animo aut sollicito fuisse?
 nihil minus: contraque, illa hereditate
 dives: ob eamque rem laetus. magni e-
 nim aestimabat pecuniam, non modo non

contra leges, sed etiam legibus partam. quae quidem vel cum periculo est quae-
renda vobis. est enim effectrix multarum
et magnarum voluptatum. ut igitur illis,
qui, recta et honesta quae sunt, ea statu-
unt per se expetenda, adeunda sunt quae-
vis pericula decoris honestatisque causâ:
sic vestris, qui omnia voluptate metiun-
tur, pericula adeunda sunt, ut adipiscan-
tur magnas voluptates; si magna res,
magna hereditas agetur, cum pecunia vo-
luptates pariantur plurimae. idemque e-
rit Epicuro vestro faciendum, si suum fi-
nem bonorum sequi volet, quod Scipio-
ni magna gloria proposita, si Annibalem
in Africam retraxisset. itaque quantum
adiit periculum? ad honestatem enim ille
omnem conatum suum referebat, non ad
voluptatem. sic vester sapiens magno ali-
quo emolumento commotus, animi cau-
sa, si opus fuerit, dimicabit. occultum fa-
cinus esse potuerit: gaudebit. deprehen-
sus, omnem poenam contemnet. erit e-
nim instructus ad mortem contemnen-
dam, ad exilium, ad ipsum etiam dolo-
rem. quem quidem vos, cum improbis
poenam proponitis, impatibilem facitis:

cum sapientem semper boni plus habere
 18 vultis, tolerabilem. Sed finge non so-
 lum callidum eum, qui aliquid improbe
 faciat, verum etiam praepotentem: ut
 M. Crassus fuit, qui tamen solebat uti suo
 bono: ut hodie est noster Pompeius, cui
 recte facienti gratia est habenda; esse e-
 nim quamvis vellet justus, iniquus pote-
 rat impune. quàm multa vero injuste fi-
 eri possunt, quae nemo possit reprehen-
 dere? si te amicus tuus moriens rogaverit,
 ut hereditatem reddas filiae suae, nec us-
 quam id scripserit, ut scripsit Fadius, nec
 cuiquam dixerit: quid facies? tu quidem
 reddes: ipse Epicurus fortasse redderet:
 ut Sex. Peducaeus, Sex. filius, is, qui hunc
 nostrum reliquit, effigiem et humanitatis
 et probitatis suae filium, tum doctus, tum
 omnium vir optimus et justissimus, cum
 sciret nemo, eum rogatum a C. Plotio,
 equite Romano splendide, Nursino, ul-
 tro ad mulierem venit, eique nihil opi-
 nanti viri mandatum exposuit, heredita-
 temque reddidit. sed ego ex te quaero
 (quoniam idem tu certe fecisses) nonne
 intelligas, eo majorem vim esse naturae,
 quod ipsi vos, qui omnia ad vestrum com-

modum, et, ut ipsi dicitis ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos, sed officium sequi? plusque rectam naturam, quam rationem pravam valere? si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et velle aliquem imprudentem super eam assidere, cujus mors tibi emolumentum futura sit: improbe feceris, nisi monueris, ne assideat: sed impune tamen, scisse enim te quis coarguere possit? sed nimis multa: perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, justitia proficiscantur a natura, et si omnia haec ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperi: deque his rebus satis multa in nostris de Republica libris sunt dicta a Laelio. Transfer idem ad modestiam, vel temperantiam, quae est moderatio cupiditatum, rationi obediens. satisne ergo pudori consulat, si quis sine teste libidini pareat? an est aliquid per se ipsum flagitiosum, etiam si nulla comitetur infamia? quid fortes viri? voluptatumne calculis subductis praelium ineunt, sanguinem pro patria profundunt: an quodam animi ardore atque impetu concitati? utrum tandem cen-

ses, Torquate, Imperiosum illum, si nostra verba audiret, tuamne de se orationem libentius auditurum fuisse, an meam; cum ego dicerem, nihil eum fecisse suâ causâ, omniaque reipublicae; tu contra nihil, nisi suâ? si vero id etiam explanare velles, apertiusque diceres, nihil eum fecisse, nisi voluptatis causa, quo modo eum tandem laturum fuisse existimes? esto: fecerit, si ita vis, Torquatus propter suas utilitates: malo enim dicere, quam voluptates, in tanto praesertim viro: num etiam ejus collega P. Decius, princeps in ea familia consulatûs, cum se devoveret, et equo admissô in mediam aciem Latinorum irruerat, aliquid de voluptatibus suis cogitabat? nam ubi eam caperet, aut quando, cum sciret confestim esse moriendum; eamque mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? quod quidem ejus factum nisi esset jure laudatum, non esset imitatus quarto consulatu suo filius: neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in praelio, seque e continenti genere tertiam victimam reipublicae praebuisset. con-

tineo me ab exemplis. Graecis hoc modicum est: Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quatuor. ego, si nostros colligere coepero, perficiam illud quidem, ut se virtuti tradat constringendam voluptas. sed dies me deficiet: et, ut A. Varius, qui est habitus iudex durior, dicere confessori solebat, cum, datis testibus, alii tamen citarentur, aut hoc testium satis est, aut nescio, quid satis sit: sic a me satis datum est testium. quid enim? te ipsum, dignissimum maioribus tuis, voluptasne induxit, ut adolescentulus eriperes P. Syllae consulatum? quem cum ad patrem tuum retulisses, fortissimum virum, qualis ille vel consul, vel civis cum semper, tum post consulatum fuit? quo quidem auctore nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius quam ipsis nobis consuluerimus. at quàm pulchre dicere videbare, cum ex altera parte ponebas cumulatam aliquem plurimis et maximis voluptatibus, nullo nec praesenti, nec futuro dolore: ex altera autem, cruciatibus maximis, toto corpore, nulla nec adjuncta, nec sperata voluptate: et quaerebas, quis aut hoc miserior,

aut superiore illo beatior foret? deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem?

20 Thorius Balbus fuit, Lanuvinus; quem meminisse tu non potes. is ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas, qua non abundaret. erat et cupidus voluptatum, et cuiusvis generis ejus intelligens, et copiosus: ita non superstitiosus, ut illa plurima in sua patria sacrificia et fana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam interfectus. cupiditates non Epicuri divisione finiebat, sed sua faticate. habebat tamen rationem valetudinis: utebatur iis exercitationibus, ut ad coenam et esuriens et sitiens veniret: eo cibo, qui et suavissimus esset, et idem facillimus ad concoquendum: vino, et ad voluptatem, et ne noceret. caetera illa adhibebat, quibus demptis negat se Epicurus intelligere, quid sit bonum. aberat omnis dolor: qui si adesset, nec molliter ferret; et tamen medicis plus, quam philosophis uteretur. color egregius, integra valetudo, summa gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate.

hunc vero beatum oratio quidem vestra sic cogitat. ego, huic quem anteponam, non audeo dicere: dicet pro me ipsa virtus: nec dubitabit isti vestro beato M. Regulum anteponere. quem quidem, cum sua voluntate, nulla vi coactus, praeter fidem, quam dederat hosti, ex patria Carthaginem revertisset, tum ipsum, cum vigiliis et fame cruciaretur, clamat virtus beatiorum fuisse, quam potantem in rosa Thorium. bella is magna gesserat; bis consul fuerat; triumpharat: nec tamen sua illa superiora tam magna, neque tam praeclara ducebat, quam illum ultimum casum, quem propter fidem, constantiamque susceperat: qui nobis miserabilis videtur audientibus, illi perpetienti erat voluntarius. non enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut joco, comite levitatis, sed saepe etiam tristes firmitate, et constantia sunt beati. stuprata per vim Lucretia a regis filio, testata cives, se ipsa interemit. hic dolor populi Romani, duce et auctore Bruto, causa civitati libertatis fuit: ob ejusque mulieris memoriam primo anno et vir, et pater ejus, consul est factus. tenuis L. Virginius, unusque de multis,

LIBER SECUNDUS. III

sexagesimo anno post libertatem receptam, virginem filiam sua manu occidit, potius quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur.

21 Aut haec tibi, Torquate, sunt vituperanda, aut patrocinium voluptatis repudiandum. quod autem patrocinium, aut quae ista causa est voluptatis, quae nec testes ullos e claris viris, nec laudatores poterit adhibere? ut enim nos ex annalium monumentis testes excitamus eos, quorum omnis vita consumpta est in laboribus gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent: sic in vestris disputationibus historia muta est. nunquam audiui in Epicuri schola Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam nominari: qui in ore sunt caeterorum omnium philosophorum. nunc vero, quoniam haec nos etiam tractare coepimus, suppeditabit nobis Atticus noster e thesauris suis, quos et quantos viros habere testium sat est. nonne melius est de his aliquid, quam tantis voluminibus de Themista loqui? sint ista Graecorum: quanquam ab his philosophiam et omnes ingenuas disciplinas habemus: sed tamen

est aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis. pugnant Stoici cum Peripateticis. alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod honestum sit. alteri, plurimum se, et longe, longeque plurimum tribuere honestati, sed tamen et in corpore, et extra. esse quaedam bona. et certamen honestum, et disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dignitate contentio. at cum tuis cum differas, multa sunt audienda etiam de obscenis voluptatibus, de quibus ab Epicuro saepissime dicitur. non potes ergo ista tueri, Torquate, mihi crede, si te ipse, et tuas cogitationes, et studia perspexeris. pudebit te, inquam, illius tabulae, quam Cleanthes, sane commode, verbis pingere solebat. jubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula Voluptatem, pulcherri-
mo in vestitu et ornatu regali, in solio sedentem: praestò esse virtutes, ut ancillas, quae nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut voluptati ministrarent, et eam tantum ad aurem admonerent, (si modo id picturâ intelligi posset) ut caveret, ne quid perficeret imprudens, quod offenderet animos homi-

num, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. nos quidem virtutes, sic natae sumus, ut tibi serviremus: aliud negotii nihil habemus. At negat Epicurus (hoc enim vestrum lumen est) quemquam, qui honeste non vivat, jucunde posse vivere. quasi ego id curem, quid ille aiat, aut neget. illud quaero, quid ei, qui in voluptate summum bonum putat, consentaneum sit dicere. quid affers, cur Thorius, cur Postumius, cur Chius, cur omnium horum magister, Orata, non jucundissime vixerit? ipse negat, ut ante dixi, luxuriosorum vitam reprehendendam, nisi plane fatui sint, id est, nisi aut cupiant, aut metuant. quarum ambarum rerum cum medicinam pollicetur, luxuriae licentiam pollicetur. his enim rebus detractis, negat se reperire in afortorum vita quod reprehendat. non igitur potestis, voluptate omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem. nam nec vir bonus ac justus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinet se ab injuria. nosti credo illud:

Nemo pius est, qui pietatem----
cave quidquam putes esse verius. nec e-

nim, dum metuit, justus est: et certe, si metuere destiterit, non erit. non metuet autem, siue celare poterit, siue opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeque malet existimari bonus vir, ut non sit, quam esse, ut non putetur. ita, quod certissimum est, pro vera certaue justitia simulationem nobis justitiae traditis; praecipitisque quodam modo, ut nostram stabilem conscientiam contemnamus, aliorum errantem opinionem aucupemur. quae dici eadem de caeteris virtutibus possunt: quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tanquam in aqua ponitis. quid enim? fortemne possumus dicere eundem illum Torquatum? delector enim, quanquam te non possum, ut ais, corrumpere: delector, inquam, et familia vestra, et nomine. et hercule mihi vir optimus nostrique amantissimus, A. Torquatus, versatur ante oculos: cujus quantum studium et quam insigne fuerit erga me temporibus illis, quae nota sunt omnibus, scire necesse est utrumque vestrum. quae mihi ipsi, qui volo et esse et haberi gratus, grata non essent, nisi eam perspiccerem mea causa mihi amicum fuisse, non

sua: nisi hoc dicis, suâ, quod interest omnium recte facere. si id dicis, vicimus. id enim volumus, id contendimus, ut officii fructus sit ipsum officium. hoc ille tuus non vult, omnibusque ex rebus voluptatem, quasi mercedem, exigit. sed ad illum redeo. si voluptatis causa cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus, et ex ejus spoliis sibi et torquem et cognomen induit, nullam aliam ob causam, nisi quod ei talia facta digna viro videbantur; fortem non puto. jam si pudor, si modestia, si pudicitia, si, uno verbo, temperantia, poenae aut infamiae metu coërcebuntur, non sanctitate sua se tuebuntur: quod adulterium, quod stuprum, quae libido non se proripiet ac projiciet aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia? quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? te isto nomine, ingenio, gloria, quae facis, quae cogitas, quae contendis, quod referas, cujus rei causa perficere, quae conaris, velis, quod optimum denique in vita judices, non audere in conventu dicere? quid enim mereri velis jam, cum magistratum inieris, et in concionem adscenderis, (est

enim tibi edicendum, quae sis observaturus in jure dicendo: et fortasse etiam, si tibi erit visum, aliquid de majoribus tuis, et de te ipso dices, more majorum) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia voluptatis causa facturum esse? teque nihil fecisse in vita, nisi voluptatis causa? an me, inquis, tam mentem putas, ut apud imperitos isto modo loquar? at tu eadem ista dic in judicio, aut, si coronam times, dic in senatu. nunquam facies. cur, nisi quod turpis est oratio? mene ergo et Triarium dignos existimas, apud quos turpiter loquare? Verum, esto: verbum ipsum voluptatis ²³ non habet dignitatem: nec nos fortasse intelligimus. hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos voluptatem quam dicatis. rem vides difficilem et obscuram. individua cum dicitis, et intermundia, quae nec sunt ulla, nec possunt esse, intelligimus: voluptas, quae passeribus nota est omnibus, a nobis intelligi non potest? quid, si efficio, ut fateare, me non modo, quid sit voluptas, scire, (est enim jucundus motus in sensu) sed etiam, quid eam tu velis esse? tum enim eam ipsam

vis, quam modo ego dixi: et nomen imponis, in motu ut sit, et faciat aliquam varietatem: tum aliam quandam summam voluptatem, cui addi nihil possit: eam tum adesse, cum dolor omnis absit, eamque stabilem appellas. sit sane ista voluptas. dic in quovis conventu, te omnia dicere, ne doleas. si ne hoc quidem fatis ample, fatis honeste dici putas; dic te omnia et in isto magistratu, et in omni vita, utilitatis tuae causa facturum, nihil nisi quod expediat, nihil denique nisi tua causa: quem clamorem concionis, aut quam spem consulatus ejus, qui tibi paratissimus est, futuram putes? eamne rationem sequare, qua tecum ipse et cum tuis utare, profiteri autem et in medium proferre non audeas? at vero illa, quae Peripatetici, quae Stoici dicunt, semper tibi in ore sunt, in judiciis, in senatu, 'officium, aequitatem, dignitatem, fidem, recta, honesta, digna imperio, digna populo Romano, omnia pericula pro re publica, mori pro patria.' haec cum loqueris, nos barones stupemus: ut videlicet tecum ipse rides. nam inter ista tam magnifica verba tamque praeclara, non

habet ullum voluptas locum, non modo illa, quam in motu esse dicitis, quam omnes urbani, rustici, omnes, inquam, qui Latine loquuntur, voluptatem vocant: sed ne haec quidem stabilis, quam, praeter vos, nemo appellat voluptatem. Vide, ne non debeas verbis nostris uti, sententiis tuis. quod si vultum tibi, si incessum fingeres, quo gravior viderere, non esses tui similis: verba tuingas, et ea dicas, quae non sentias, aut etiam, ut vestitum, sic sententiam habeas aliam domesticam, aliam forensam, ut in fronte ostentatio sit, intus veritas occultetur, vide, quaeso, rectumne sit. mihi quidem eae verae videntur opiniones, quae honestae, quae laudabiles, quae gloriosae, quae in senatu, quae apud populum, quae in omni coetu concilioque proferendae sint: ne id non pudeat sentire, quod pudeat dicere. amicitiae vero locus ubi esse potest, aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? quid autem est amare, e quo nomen amicitiae ductum est, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se ex iis nihil redeat? et quidem prodest, inquit,

mihi eo esse animo. immo videri fortasse, esse enim, nisi eris, non potes. quī autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non, subducta utilitatis ratione, effici solet, sed ipsum ex se oritur, et sua sponte nascitur. at enim sequor utilitatem. manebit ergo amicitia tam diu, quam diu sequetur utilitas: et, si utilitas amicitiam constituet, tollet eadem. sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitia (ut fit saepe) defecerit? relinquesne? quae ista amicitia est? retinebis? quī convenit? quid enim de amicitia statueris, vides. ne in odium veniam, si amicum destitero tueri. primum cur ista res digna odio est, nisi quod est turpis? quod si, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum: tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis. quod si non modo utilitatem tibi nullam afferet, sed iacturae rei familiaris erunt faciendae, labores suscipiendi, adeundum vitae periculum: ne tum quidem te respicies, et cogitabis sibi quemque natum esse et suis voluptatibus? vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus ille fecit Siculo tyranno? aut Pylades cum sis, dices

te esse Orestem, ut moriari pro amico? aut, si esses Orestes, Pyladem refelleres, te indicares? et, si id non probares, quominus ambo unà necaremini non precarere? Faceres tu quidem, Torquate,²⁵ haec omnia. nihil enim arbitror magna laude dignum, quod te praetermissurum credam aut mortis aut doloris metu. non quaeritur autem, quid naturae tuae consentaneum sit, sed quid disciplinae. ratio ista, quam defendis; praecepta, quae didicisti, quae probas, funditus evertunt amicitiam: quamvis eam Epicurus, ut facit, in caelum efferat laudibus. at coluit ipse amicitias. quasi quis illum neget et bonum virum, et comem, et humanum fuisse. de ingenio ejus in his disputationibus, non de moribus quaeritur. sit ista in Graecorum levitate perversitas, qui maledictis insectantur eos, a quibus de veritate dissentiunt. sed quamvis comis in amicitiiis tuendis fuerit, tamen si haec vera sunt, (nihil enim affirmo) non fatis acutus fuit. at multis se probavit: et quidem jure fortasse: sed tamen non gravissimum est testimonium multitudinis. in omni enim arte, vel studio, vel

quavis scientia, vel in ipsa virtute, optimum quidque rarissimum est. ac mihi quidem, quod et ipse bonus vir fuit, et multi Epicurei fuerunt, et hodie sunt, et in amicitiiis fideles, et in omni vita constantes, et graves, nec voluptate, sed officio consilia moderantes, hoc videtur majoris honestatis et minor voluptatis. ita enim vivunt quidam, ut eorum vitâ refellatur oratio: atque ut caeteri existimantur dicere melius, quam facere, sic hi mihi videntur facere melius, quam dicere.

6 Sed haec nihil sane ad rem. illa videamus, quae a te de amicitia dicta sunt. e quibus unum mihi videbar ab ipso Epicuro dictum cognoscere: amicitiam a voluptate non posse divelli, ob eamque rem colendam esse, quod sine ea tutò et sine metu vivi non posset, nec jucunde quidem posset. satis est ad hoc responsum. attulisti aliud humanius horum recentiorum, nunquam dictum ab ipso illo, quod sciam: primo utilitatis causa amicum expeti: cum autem usus accessisset, tum ipsum amari propter se, etiam omissa spe voluptatis. hoc etsi multis modis reprehendi potest, tamen accipio quod dant. mihi

enim satis est, ipsis non satis: nam aliquando posse recte fieri dicunt, nulla expectata nec quaesita voluptate. posuisti etiam, dicere alios, foedus quoddam inter se facere sapientes, ut quemadmodum sint in se ipsos animati, eodem modo sint erga amicos: id et fieri posse, et saepe esse factum, et ad voluptates percipiendas maxime pertinere. hoc foedus facere si poterunt, faciant etiam illud, ut aequitatem, modestiam, virtutes omnes per se ipsas gratas diligant. at vero, si fructibus, et emolumentis, et utilitatibus amicitias colemus, si nulla caritas erit, quae faciat amicitiam ipsam sua sponte, vi sua, ex se et propter se expetendam, dubium est, quin fundos et insulas amicis anteponamus? licet hic rursus ea commemorare, quae optimis verbis ab Epicuro de laudibus amicitiae dicta sunt. non quaero, quid dicat, sed quid convenienter rationi possit et sententiae suae dicere. utilitatis causa amicitia est quaesita. num igitur utiliorem tibi hunc Triarium putas esse posse, quam tua sint Puteolis granaria? collige omnia, quae soletis: praesidium amicorum. satis est tibi in te, satis in legibus, satis et in

mediocribus amicitiiis praefidii: jam contemni non poteris. odium autem et invidiam facile vitabis. ad eas enim res ab Epicuro praecepta dantur. et tamen tantis vectigalibus ad liberalitatem utens, etiam sine hac Pyladea amicitia, multorum te benevolentia praeclare et tuebere, et munies. at quicum joca, seria, ut dicitur, quicum arcana, quicum occulta omnia? tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. sed fac ista esse non inopportuna: quid ad utilitatem tantae pecuniae? vides igitur, si amicitiam sua caritate metiare, nihil esse praestantius: si in emolumento, summas familiaritates praediorum pretiosorum mercede superari. me igitur ipsum ames oportet, non mea,
 27 si veri amici futuri sumus. Sed in rebus apertissimis nimium longi sumus. perfecto enim et concluso, neque virtutibus, neque amicitiiis usquam locum esse, si ad voluptatem omnia referantur: nihil praeterea magnopere dicendum. attamen, ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam. quoniam igitur omnis summa philosophiae ad beate vivendum

refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt: beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contra, omnem infelicitatem in dolore: id primum videamus, beate vivere vestrum quale sit. atque hoc dabitur, ut opinor, si modo sit aliquid, esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. nam, si amitti vita beata potest, beata esse non potest. quis enim confidit semper sibi illud stabile et firmum permanens, quod fragile et caducum sit? qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est, ne aliquando, amissis illis, sit miser. beatus autem esse in maximarum rerum timore nemo potest. nemo igitur beatus esse potest. neque enim in aliqua parte, sed in perpetuitate temporis vita beata duci solet: neque appellatur omnino vita beata, nisi confecta atque absoluta: nec potest quisquam aliàs beatus esse, aliàs miser. qui enim existimabit posse se miserum esse, beatus non erit. nam cum semel est suscepta beata vita, tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatæ vitæ sapientia: neque exspectat ultimum tem-

pus aetatis: quod Croeso scribit Herodotus praeceptum a Solone. etenim, quem admodum tute dicebas, negat Epicurus diuturnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quam si illa sit sempiterna. haec dicuntur inconstantissime. cum enim summum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore aetatis voluptatem fieri majorem, quam finito atque modico. qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis: negat enim summo bono afferre incrementum diem. qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, quî sibi is conveniet, si negabit voluptatem crescere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. an dolor longissimus quisque miserimus: voluptatem non optabiliorem diuturnitas facit? quid est igitur, cur ita semper deum appellet Epicurus ‘beatum et aeternum?’ dempta enim aeternitate nihilo beator Jupiter, quam Epicurus. uterque enim summo bono fruitur, id est, voluptate. at enim hic etiam dolore. at eum nihili facit: ait enim se, si uratur,

‘quam hoc suave!’ dicturum. qua igitur re a deo vincitur, si aeternitate non vincitur? in qua quid est boni praeter summam voluptatem, et eam sempiternam? quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquere? in voluptate corporis (addam, si vis, animi, dum ea ipsa, ut vultis, sit quoque in corpore) situm est vivere beate. quid? istam voluptatem perpetuam quis potest praestare sapienti? nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hae non sunt in potestate sapientis. non enim in ipsa sapientia positum est beatum esse, sed in iis rebus, quas sapientia comparat ad voluptatem. totum autem id externum: et, quod externum, id in casu est. ita fit beatae vitae domina fortuna. quam Epicurus ait ‘exiguam intervenire sapienti.’ Age, inquires, ista parva sunt. ‘sapientem locupletat ipsa natura:’ cuius divitias Epicurus ipse parabiles esse docuit. haec bene dicuntur: nec ego repugno: sed inter sese ipsa pugnant. negat enim tenuissimo victu, id est, contemptissimis escis et potionibus, minorem voluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. huic ego, si nega-

ret quidquam interesse ad beate vivendum, quali uteretur victu, concederem: laudarem etiam: verum enim diceret: idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem ‘cibi condimentum esse famem, potionis sitim.’ sed qui, ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut frugi ille Piso, non audio. nec enim eum, quod sentiat, dicere existimo. naturales divitias dixit parabiles esse, quod parvo esset natura contenta. certe, nisi voluptatem tanti aestimaretis. ‘non minor, inquit, voluptas percipitur ex vilissimis rebus, quam ex pretiosissimis.’ hoc est non modo cor non habere, sed ne palatum quidem. qui enim voluptatem ipsam contemnunt, iis licet dicere, se acipenserem menae non antepondere: cui vero in voluptate summum bonum, huic omnia sensu, non ratione sunt judicanda; eaque dicenda optima, quae sunt suavissima. verum esto: consequatur summas voluptates, non modo parvo, sed per me nihilo, si potest: sit voluptas non minor in nasturtio illo, quo vesci Persas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracusanis mensis, quae a Pla-

tone graviter vituperantur: sit, inquam, tam facilis, quam vultis, voluptatis comparatio: quid de dolore dicemus? cujus tanta tormenta sunt, ut in his beata vita, si modo dolor summum malum est, esse non possit. ipse enim Metrodorus, paene alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis: 'cum corpus bene constitutum sit, et sit exploratum, ita futurum.' an id exploratum cuiquam potest esse, quo modo sese habiturum sit corpus non dico ad annum, sed ad vesperam? dolor igitur, id est summum malum, metuetur semper, etiam si non aderit. jam enim adesse poterit. quî potest igitur habitare in beata vita summî mali metus? traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. jam ipsum absurdum, maximum malum negligi. sed quae tandem ista ratio est? maximus dolor, inquit, brevis est. primum, quid tu dicis, breve? deinde dolorem quem maximum? quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? vide ne etiam menses: nisi forte eum dicis, qui simul atque arripuit, interficit. quis istum dolorem timet? illum mallem levares, quo optimum atque humanissi-

mum virum, Cn. Octavium, M. filium,
 familiarem meum, confici vidi: nec vero
 semel, nec ad breve tempus, sed et saepe
 plane, et diu. quos, dii immortales! ille
 cum omnes artus ardere viderentur, cru-
 ciatus perferebat? nec tamen miser esse,
 quia summum id malum non erat: tan-
 tummodo laboriosus videbatur. at mi-
 ser, si in vitiosa et flagitiosa vita afflueret
 29 voluptatibus. Quod autem magnum
 dolorem brevem, longinquum levem esse
 dicitis, id non intelligo quale sit. video e-
 nim et magnos et eosdem bene longin-
 quos dolores: quorum alia toleratio est
 verior: qua uti vos non potestis, qui ho-
 nestatem ipsam per se non amatis. forti-
 tudinis quaedam praecepta sunt, ac pae-
 ne leges, quae effoeminari virum vetant
 in dolore. quamobrem turpe putandum
 est, non dico dolere, (nam id quidem est
 interdum necesse) sed saxum illud Lem-
 nium clamore Philoctetaeo funestare:

Quod ejulatu, questu, gemitu, fremiti-
 bus

Resonando, mutum flebiles voces re-
 fert.

huic Epicurus comparet se, si potest:

Cui viperino morſu venae viſcerum
Veneno imbutae tetros cruciatus cient.
ſit Epicurus Philoſteta: ‘ ſi gravis dolor,
‘ brevis.’ at jam decimum annum in ſpe-
lunca jacet. ‘ ſi longus, levis:’ dat enim
intervalla et relaxat. primum non ſaepe:
deinde quae eſt iſta relaxatio, cum et prae-
teriti doloris memoria recens eſt; et fu-
turi atque impendentis torquet timor?
moriatur, inquit. fortasse id optimum, ſed
ubi illud, ‘ plus ſemper voluptatis?’ ſi e-
nim ita eſt; vide, ne facinus facias, cum
mori ſuadeas. potius ergo illa dicantur,
turpe eſſe viro debilitari, dolore frangi,
ſuccumbere. nam iſta veſtra, ‘ ſi gravis,
‘ brevis; ſi longus, levis,’ dictata ſunt.
virtutis, magnitudinis animi, patientiae,
fortitudinis fomentis dolor mitigari ſo-
let. Audi, ne longe abeam, moriens ³⁹
quid dicat Epicurus: et intellige, facta e-
jus cum dictis diſcrepare. EPICURUS
HERMACHO S. ‘ cum ageremus, in-
‘ quit, vitae beatum et eundem ſupremum
‘ diem, ſcribebamus haec. tanti autem
‘ morbi aderant veſicae et viſcerum, ut
‘ nihil ad eorum magnitudinem poſſit ac-
‘ cedere.’ ecce miſerum hominem, ſi do-

lor summum malum est. dici aliter non potest. sed audiamus ipsum. ‘compensabatur tamen, inquit, cum his omnibus animi laetitia, quam capiebam memoria rationum inventorumque nostrorum. sed tu, ut dignum est tua erga me et erga philosophiam voluntate, ab adolescentulo suscepta, fac ut Metrodori tueare liberos.’ non ego jam Epaminondae, non Leonidae mortem hujus morti antepono: quorum alter cum vicisset Lacedaemonios apud Mantineam, simulque ipse gravi vulnere exanimari se videret; ut primum despexit, quaesivit, salvusne esset clypeus? cum salvum esse flentes sui respondiissent, rogavit, essentne fusi hostes? cumque id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli jussit eam, qua erat transfixus, hastam. ita multo sanguine profuso in laetitia et in victoria est mortuus. Leonidas autem, rex Lacedaemoniorum, se in Thermopylis, trecentosque eos, quos eduxerat Sparta, cum esset proposita aut fuga turpis, aut gloriosa mors, opposuit hostibus. praeclaras mortes sunt imperatoriae. philosophi autem in suis lectulis plerumque moriun-

tur. refert tamen, quod sibi videtur esse morienti magna laus. 'compensabatur,' inquit, cum summis doloribus laetitia.' audio equidem philosophi vocem, Epicure. sed, quid tibi dicendum sit, oblitus es. primum enim, si vera sunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc est, si vera sunt tua scripta et inventa, gaudere non potes. nihil enim jam habes, quod ad corpus referas. est autem a te semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus: nec dolere. 'praeteritis, inquit, gaudeo.' quibusnam praeteritis? si ad corpus pertinentibus; rationes tuas te video compensare cum istis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum. si autem ad animum; falsum est, quod negas animi ullum esse gaudium, quod non referatur ad corpus. cur deinde Metrodori liberos commendas? quid ex isto tuo egregio officio et tanta fide (sic enim existimo) ad corpus refers? Huc et illuc, Torquate, vos versetis licet: nihil in hac praeclara epistola scriptum ab Epicuro congruens et conveniens decretis ejus reperietis. ita redarguitur ipse a sese, veneuntque scripta ejus

probitate ipsius ac moribus. nam ista commendatio puerorum, memoria et caritas amicitiae, summorum officiorum in extremo spiritu conservatio, indicat innatam esse homini probitatem gratuitam, non invitata voluptatibus, nec praemiorum mercedibus evocatam. quod enim testimonium majus quaerimus, quae honesta et recta sint, ipsa esse optabilia per sese: cum videamus tanta officia morientis? sed, ut epistolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere verbis interpretatus sum, (quanquam ea cum summa ejus philosophi nullo modo congruebat) sic ejusdem testamentum non solum a philosophi gravitate, sed etiam ab ipsius sententia judico discrepare. scripsit enim, et multis saepe verbis, et breviter apteque, in eo libro, quem modo nominavi, ‘mortem nihil ad nos pertinere. quod enim dissolutum sit, id esse sine sensu: quod autem sine sensu sit, id nihil omnino ad nos pertinere.’ hoc ipsum elegantius poni meliusque potuit. nam quod ita positum est, quod dissolutum sit, id esse sine sensu, id ejusmodi est, ut non satis plane dicat, quid sit dissolu-

tum. sed tamen intelligo, quid velit. quaero autem, quid sit, quod, cum dissolutione, id est, morte sensus omnis extinguatur; et cum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos; tam accurate tamque diligenter caveat et sanciat, 'ut
' Amynomachus et Timocrates, heredes
' sui, de Hermachi sententia dent, quod
' satis sit ad diem agendum natalem suum
' quotannis, mense Gamelione: itemque
' omnibus mensibus, vicesimo die lunae,
' dent ad eorum epulas, qui unà secum
' philosophati sunt, ut et sui et Metrodori
' memoria colatur.' haec ego non possum dicere non esse hominis et belli et humani; sapientis vero nullo modo, physici praesertim, quem se ille esse vult, putare ullum esse cujusquam diem natalem. quid? verene potest esse dies saepius, qui semel fuit? certe non potest. an ejusdem modi? ne id quidem, nisi cum multa annorum intercesserint millia, ut omnium siderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reversio: nullus est igitur cujusquam dies natalis. at habetur. et ego id scilicet nesciebam. sed, ut sit, etiamne post mortem coletur: idque tes-

tamento cavebit is, qui vobis quasi oraculum ediderit, nihil post mortem ad nos pertinere? haec non erant ejus, qui innumerabiles mundos infinitasque regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragravisset. numquid tale Democritus? ut alios omittam, hunc appello, quem ille unum secutus est. quod si dies notandus fuit, eumne potius, quo natus, an eum, quo sapiens factus est? non potuit, inquires, fieri sapiens, nisi natus esset. et isto modo ne si avia quidem ejus nata non esset. res tota, Torquate, non doctorum hominum, velle post mortem epulis celebrari memoriam sui nominis. quos quidem dies quemadmodum agatis, et in quantam hominum facetorum urbanitatem incurratis, non dico. nihil opus est litibus. tantum dico, magis fuisse vestrum agere Epicuri diem natalem, quam illius, ³²testamento cavere ut ageretur. Sed, ut ad propositum revertamur, (de dolore enim cum diceremus, ad istam epistolam delati sumus) nunc totum illud concludi sic licet. qui in summo malo est, is tum, cum in eo est, non est beatus. sapiens autem semper beatus est, et est aliquando

in dolore. non est igitur summum malum dolor. jam illud quale tandem est? 'bona praeterita non effluere sapienti, mala meminissee non oportere.' primum in nostrane potestate est, quid meminermus? Themistocles quidem, cum ei Simonides aut quis alius artem memoriae polliceretur, 'oblivionis, inquit, malum: nam meminisse etiam quae nolo, oblivisci non possum quae volo.' magno hic ingenio. sed res se tamen sic habet, ut nimis imperiosi philosophi sit, vetare meminisse. vide, ne ista sint Manliana vestra, aut majora etiam, si imperes quod facere non possim. quid, si etiam jucunda memoria est praeteritorum maiorum? ut proverbium nonnulla veriora sint, quam vestra dogmata. vulgo enim dicitur, 'jucundi acti labores:' nec male Euripides, (concludam, si potero, Latine: Graecum enim hunc versum nostis omnes)

Suavis laborum est praeteritorum memoria.

sed ad bona praeterita redeamus. quae si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulsus, egens, in

palude demersus, tropaeorum recordatione levaret dolorem suum. audirem, et plane probarem. nec enim absolvi beata vita sapientis, nec ad exitum perducipotest, si prima quaeque, bene ab eo consulta atque facta, ipsius oblivione obruerentur. sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, et quidem corpore perceptarum. nam si quae sunt aliae, falsum est, omnes animi voluptates esse e corporis societate. corporis autem voluptas si etiam praeterita delectat, non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat: in quo ille rex Assyriae gloriatur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? fuit igitur voluptas corporis, et prima quaeque avolat, saepiusque relinquit causas poenitendi, quam recordandi. itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens,

Define Roma tuos hostes----
reliquaque praeclare:

Namque tibi monumenta mei peperere labores.

laboribus hic praeteritis gaudet: tu jubes voluptatibus. hic se ad ea revocat, e quibus nihil unquam retulerit ad corpus: tu totus haeres in corpore. Illud autem ³³ ipsum quî obtineri potest, quod dicitis, omnes animi et voluptates et dolores ad corporis voluptates et dolores pertinere? nihilne te delectat unquam? video, quicum loquar: te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est: haec leviora ponam: poëma, orationem, cum aut scribis, aut legis; cum omnium factorum, cum regionum conquiris historiam; signum, tabula, locus amoenus, ludi, venatio, villa Luculli, (nam si tuam dicerem, latebram haberes: ad corpus diceret pertinere) sed ea, quae dixi, ad corpusne refers? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? aut pertinacissimus fueris, si in eo perstiteris, ad corpus ea, quae dixi, referre: aut deserueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris. quod vero a te disputatum est, majores esse voluptates et dolores animi quam corporis, quia trium temporum particeps animus

fit, corpore autem praesentia solum sentiantur; quæ probari potest? ut is, qui propter me aliquid gaudeat, plus quam ego ipse gaudeat? animi voluptas oritur propter voluptatem corporis, et major est animi voluptas quam corporis. ita fit, ut gratulator laetior sit quam is, cui gratuletur. sed, dum efficere vultis beatum sapientem, cum maximas animo voluptates percipiat, omnibusque partibus majores quam corpore, quid occurrat non videtis. animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus majores, quam corporis. ita miser sit aliquando necesse est is, quem vos beatum semper vultis esse. nec vero id, dum omnia ad voluptatem doloremque referetis, efficietis unquam. quare aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum reperiendum est. voluptatem bestiis concedamus: quibus vos de summo bono testibus uti soletis. quid, si etiam bestiae multa faciunt, duce sua quaeque natura? partim indulgenter, vel cum labore; ut in gignendo, in educando perfacile appareat, aliud quiddam iis propositum, non voluptatem: partim cursu et peregrinatione laetantur;

congregatione aliae coetum quodam modo civitatis imitantur. videmus in quodam volucrum genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam: in multis etiam disciplinam. ergo in bestiis erunt secreta a voluptate humanarum quaedam simulacra virtutum: in ipsis hominibus virtus, nisi voluptatis causâ, nulla erit? et homini, qui caeteris animantibus plurimum praestat, praecipui a natura nihil datum esse dicemus? Nos vero, si qui-³⁴ dem in voluptate sint omnia, longe multumque superamur a bestiis: quibus ipsa terra fundit ex sese pastus varios, varieque abundantes, nihil laborantibus: nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, suppetunt multo labore quaerentibus. nec tamen ullo modo summum pecudis bonum et hominis idem mihi videri potest. quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem nisi ad voluptatem conquiruntur? ut, si Xerxes, cum tantis classibus, tantisque equestribus et pedestribus copiis, Hellesponto juncto, Athone perfos-

so, maria ambulavisset, terramque navigasset, si cum tanto impetu in Graeciam venisset, causam ejus quis ex eo quaereret tantarum copiarum tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis et gravissimis artibus atque virtutibus instructum et ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragran-tem, classibus montes, sed omne caelum totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causa dicemus tanta molitum. ad altiora quaedam et magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumerabilium, et ea quidem infinita; inest conjectura consequentium, non multum a divinatione differens; inest moderator cupiditatis pudor; inest ad humanam societatem justitiae fida custodia; inest in perpetiendis laboribus adeundisque periculis firma et stabilis doloris mortisque contemptio. ergo haec in animis. tu autem etiam membra ipsa sensusque considera: qui tibi, ut reliquae corporis partes, non co-

mites solum virtutum, sed ministri etiam videbuntur. quid, si in ipso corpore multa voluptati praeponenda sunt, ut vires, valetudo, velocitas, pulchritudo? quid tandem in animis censes? in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam caeleste et divinum putaverunt. quod si esset in voluptate summum bonum, ut dicitis; optabile esset, in voluptate maxima, nullo intervallo interjecto, dies noctesque versari, cum omnes sensus dulcedine omni quasi perfusi moverentur. quis est autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit esse in isto genere voluptatis? Cyrenaici quidem non recusant. vestri haec verecundius: illi fortasse constantius. sed lustremus animo non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a maioribus nominabantur: sed quaero, num existimes non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, sed Phidiam, Polycletum, Zeuxin, ad voluptates artes suas direxisse? ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quam civis excellens ad factorum pulchritudinem? quae autem est alia causa erroris tanti, tam longe lateque diffusi, nisi quod is, qui volupta-

tem summum bonum esse decernit, non cum ea parte animi, in qua inest ratio atque consilium, sed cum cupiditate, id est, cum animi levissima parte deliberat? quaero enim de te: si sunt dii, ut vos etiam putatis, qui possunt esse beati, cum voluptates corpore percipere non possint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur similem animi usum in sapiente esse nolitis? Lege laudationes, Torquate, non eorum, qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Agesilai, non Aristidis, non Themistoclis, non Philippi, non Alexandri: lege nostrorum hominum, lege vestrae familiae: neminem videbis ita laudatum, ut artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. non elogia monumentorum id significant, velut hoc ad portam: 'Uno ore, cui plurimae consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum.' idne consensisse de Calatino plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuisse, quod praestantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? ergo in iis adolescentibus bonam spem esse dicemus et magnam indolem, quos suis commodis inservituros, et quidquid ipsis

expediat facturos arbitramur? nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? tollitur beneficium: tollitur gratia: quae sunt vincula concordiae. nec enim, si tuam ob causam cuiquam commodas, beneficium illud habendum est, sed foeneratio: nec gratia deberi videtur ei, qui suam ob causam commodaverit. maximas vero virtutes jacere omnes necesse est, voluptate dominante. sunt etiam turpitudines plurimae, quae, nisi honestas naturâ plurimum valeat, cur non cadant in sapientem non est facile defendere. ac, ne plura complectar, (sunt enim innumerabilia) bene laudata virtus voluptatis aditus intercludat necesse est. quod jam a me expectare noli. tute introspecte in mentem tuam ipse: eamque omni cogitatione pertractans, percontare ipse te, perpetuisne malis voluptatibus perfruens, in ea, quam saepe usurpabas, tranquillitate degere omnem aetatem sine dolore; assumpto etiam illo, quod vos quidem adungere soletis, sed fieri non potest, sine doloris metu: an, cum de omnibus gentibus optime mererere, cum opem indi-

gentibus salutemque ferres, vel Herculis perpeti aerumnas. sic enim majores nostri labores non fugiendos, tristissimo tamen verbo aerumnas etiam in deo nominaverunt. exigerem ex te, cogeremque ut responderes, nisi vererer, ne Herculem ipsum ea, quae pro salute gentium summo labore gessisset, voluptatis causa gessisse diceres. quae cum dixissem, habeo, inquit Torquatus, ad quos ista referam: et, quanquam aliquid ipse poteram, tamen invenire malo paratiores familiares nostros. credo, Syronem dicis et Philodemum, cum optimos viros, tum doctissimos homines. recte, inquit, intelligis. age sane, inquam. sed erat aequius, Triarium aliquid de nostra dissensione judicare. immo, inquit arridens, iniquum, hac quidem de re. tu enim ista lenius: hic Stoicorum more nos vexat. tum Triarius, posthac quidem, inquit, audacius. nam haec ipsa mihi erunt in promptu, quae modo audiui; nec ante aggrediar, quam te ab istis, quos dicis, instructum videro. quae cum essent dicta, finem fecimus et ambulandi, et disputandi.

DE
FINIBUS
BONORUM ET MALORUM,
LIBER TERTIUS.

Voluptatem equidem, Brute, si ipsa pro se loquatur, nec tam pertina- ces habeat patronos, concessuram arbitror, convictam superiore libro, dignitati. etenim sit impudens, si virtuti diutius repugnet, aut si honestis jucunda anteponat, aut pluri esse contendat dulcedinem corporis titillantem, ex ea venatam laetitia, quam gravitatem animi, atque constantiam. quare illam quidem dimittamus, et suis se finibus tenere jubeamus, ne blanditiis ejus illecebrisque impediatur disputandi severitas. quaerendum est enim, ubi sit illud summum bonum, quod reperire volumus, quoniam et voluptas ab eo remota est, et eadem fere

contra eos dici possunt, qui vacuitatem doloris finem bonorum esse voluerunt. nec vero ita ullum probetur summum bonum, ut virtute careat: qua nihil potest esse praestantius. itaque quanquam in eo sermone, qui cum Torquato est habitus, non remissi fuimus: tamen haec acrior est cum Stoicis parata contentio. quae enim de voluptate dicuntur, ea nec acutissime, nec abscondite disseruntur. neque enim qui defendunt eam, versuti in disserendo sunt; nec qui contrà dicunt, causam difficilem repellunt. ipse etiam dicit Epicurus, ne argumentandum quidem esse de voluptate, quod sit positum ejus iudicium in sensibus, ut commoneri nos satis sit, nihil attineat doceri. quare illa nobis simplex fuit in utramque partem disputatio. nec enim in Torquati sermone quidquam implicatum aut tortuosum fuit; nostraque, ut mihi videtur, dilucida oratio. Stoicorum autem non ignoras quam sit subtile, vel spinosum potius, disserendi genus: idque cum Graecis, tum magis nobis, quibus etiam verba parientia sunt, imponendaque nova novis rebus nomina. quod quidem nemo medi-

ocriter doctus mirabitur, cogitans in omni arte, cujus usus vulgaris communisque non sit, multam novitatem nominum esse, cum constituentur earum rerum vocabula, quae in quaque arte versentur. itaque et dialectici et physici verbis utuntur iis, quae ipsi Graeciae nota non sunt. geometrae vero, musici, grammatici, etiam more quodam loquuntur suo. item ipsae rhetorum artes, quae sunt totae forenses atque populares, verbis tamen in docendo quasi privatis utuntur ac suis. Atque, ut omittam has artes elegantes et ingenuas, ne opifices quidem tueri sua artificia possent, nisi vocabulis uterentur nobis incognitis, usitatis sibi. quin etiam agricultura, quae abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res, in quibus versatur, nominibus notavit novis. quo magis hoc philosopho faciendum est. ars est enim philosophia vitae: de qua differens arripere verba de foro non potest. quanquam ex omnibus philosophis Stoici plurima novaverunt. Zeno quoque, eorum princeps, non tam rerum inventor fuit, quam novorum verborum. quod si in ea lingua, quam ple-

rique uberiores putant, concessum a Graecia est, ut doctissimi homines, de rebus non pervagatis, inusitatis verbis uterentur: quanto id nobis magis concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? etsi, quod saepe diximus, et quidem cum aliqua querela, non Graecorum modo, sed etiam eorum, qui se Graecos magis quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Graecis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores: elaborandum est, ut hoc non in nostris solum artibus, sed etiam in illorum ipsorum consequamur. quanquam ea verba, quibus ex instituto veterum utimur pro Latinis, ut ipsa Philosophia, ut Rhetorica, Dialectica, Grammatica, Geometria, Musica, quanquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam usu recepta sunt, nostra ducamus. atque haec quidem de rerum nominibus. de ipsis rebus autem saepenumero, Brute, vereor, ne reprehendar, cum haec ad te scribam, qui cum in philosophia, tum in optimo genere philosophiae tantum processeris. quod si facerem quasi te erudiens, jure reprehenderer. sed ab eo plurimum absum: neque,

ut ea cognoscas, quae tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime in nomine tuo acquiesco, et quia te habeo aequissimum eorum studiorum, quae mihi communia tecum sunt, existimatorem et iudicem. attendes igitur, ut soles, diligenter, eamque controversiam dijudicabis, quae mihi fuit cum avunculo tuo, divino ac singulari viro. nam, in Tusculano cum essem, vellemque e bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris uti, veni in ejus villam, ut eos ipse (ut solebam) inde promerem. quò cum venissem, M. Catonem, quem ibi esse nescieram, vidi in bibliotheca sedentem, multis circumfusus Stoicorum libris. erat enim, ut scis, in eo inexhausta aviditas legendi, nec satiari poterat: quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans, in ipsa curia soleret legere saepe, dum senatus cogeretur, nihil operae reipublicae detrahens; quo magis tum in summo otio, maximaque copia, quasi heluari libris, si hoc verbo in tam clara re utendum est, videbatur. quod cum accidisset, ut alter alterum nec-opinato videremus, surrexit statim. deinde prima illa, quae

in congressu solemus: quid tu, inquit, huc? e villa enim, credo: et, si ibi te esse scissem, ad te ipse venissem. heri, inquam, ludis commissis, ex urbe profectus veni ad vesperum. causa autem fuit huc veniendi, ut quosdam hinc libros promerem. et quidem, Cato, totam hanc copiam jam Lucullo nostro notam esse oportebit. nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu villae delectari. est enim mihi magnae curae: quanquam hoc quidem proprium tuum munus est, ut ita erudatur, ut et patri, et Caepioni nostro, et tibi tam propinquo respondeat. laboro autem non sine causa. nam et avi ejus memoria moveor, (nec enim ignoras, quanti fecerim Caepionem: qui, ut opinio mea fert, in principibus jam esset, si viveret) et Lucullus mihi versatur ante oculos, vir cum omnibus excellens, tum mecum et amicitia et omni voluntate sententiaque conjunctus. praeclare, inquit, facis, cum et eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendavit, et puerum diligis. quod autem meum munus dicis, non equidem recuso: sed te adjungo socium. addo eti-

am illud, multa jam mihi dare signa puerum et pudoris, et ingenii. sed aetatem vides. video equidem, inquam: sed tamen jam infici debet iis artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad majora veniet paratior. sic, et quidem diligentius saepiusque, ista loquemur inter nos, agemusque communiter. sed resideamus, inquit, si placet. itaque fecimus. Tum³ ille: tu autem, cum ipse tantum librorum habeas, quos hîc tandem requiris? commentarios quosdam, inquam, Aristotelios, quos hic sciebam esse, veni ut auferrem, quos legerem, dum essem otiosus: quod quidem nobis (ut scis) non saepe contingit. quàm vellem, inquit, te ad Stoicos inclinavisses! erat enim, si cujusquam, certe tuum, nihil praeter virtutem in bonis ducere. vide, ne magis, inquam, tuum fuerit, cùm re idem tibi quod mihi videretur, non nova te rebus nomina imponere. ratio enim nostra consentit, oratio pugnat. minime vero, inquit ille, consentit. quidquid enim praeter id, quod honestum sit, expetendum esse dixeris, in bonisque numeraveris; et honestum ipsum, quasi virtutis lumen, ex-

stinxeris, et virtutem penitus everteris. dicuntur ista, Cato, magnifice, inquam: sed videsne verborum gloriam tibi cum Pyrrhone et Aristone, qui omnia exaequant, esse communem? de quibus cupio scire quid sentias. egone, quaeris, inquit, scire quid sentiam? quos bonos viros, fortes, justos, moderatos aut audivimus in republica fuisse, aut ipsi vidimus: qui, sine ulla doctrina naturam ipsam secuti, multa laudabilia fecerunt; eos melius a natura institutos fuisse, quam institui potuissent a philosophia, si ullam aliam probavissent, praeter eam, quae nihil aliud in bonis habet, nisi honestum: nihil, nisi turpe, in malis. caeterae philosophorum disciplinae, omnino alia magis aliâ, sed tamen omnes, quae rem ullam virtutis expertem aut in bonis aut in malis numerent; eas non modo nihil adjuvare arbitror, neque afferre quo meliores simus, sed ipsam depravare naturam. nam si hoc non obtineatur, id solum bonum esse, quod honestum sit: nullo modo probari possit, beatam vitam virtute effici. quod si ita sit; cur opera philosophiae sit danda nescio. si enim sapi-

ens aliquis miser esse possit, nae ego istam gloriosam memorabilemque virtutem non magno aestimandam putem. Quae adhuc, Cato, a te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si sequerere Pyrrhonem, aut Aristonem. nec enim ignoras, his istud honestum, non summum modo, sed etiam (ut tu vis) solum bonum videri. quod si ita est, sequitur id ipsum, quod te velle video, omnes semper beatos esse sapientes. hosne igitur laudas, et hanc eorum sententiam sequi nos censes oportere? minime vero istorum quidem, inquit. cum enim virtutis hoc proprium sit, earum rerum, quae secundum naturam sint, habere delectum; qui omnia sic exaequaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nulla selectione uterentur, virtutem ipsam sustulerunt. istud quidem, inquam, optime dicis: sed quaero, nonne tibi faciendum idem sit, nihil dicenti bonum, quod non rectum honestumque sit, reliquarum rerum discrimen omne tollenti? si quidem, inquit, tollerem: sed relinquo. quonam modo, inquam, si una virtus, unum istud, quod honestum appellas, rectum, laudabi-

le, decorum, (erit enim notius quale sit, pluribus notatum vocabulis idem declarantibus) id ergo, inquam, si solum est bonum, quid habebis praeterea, quod sequare? aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum, pravum, flagitiosum, foedum, (ut hoc quoque pluribus nominibus insigne faciamus) quid praeterea dicis esse fugiendum? non ignoranti, inquit, tibi, quid sim dicturus, sed aliquid, ut ego suspicor, ex mea brevi responsione arripere cupienti, non respondebo ad singula: explicabo potius, quoniam otiosi sumus, nisi alienum putas, totam Zenonis Stoicorumque sententiam. minime id quidem, inquam, alienum: multumque ad ea, quae quaerimus, explicatio tua ista profecerit. experiamur igitur, inquit, etsi habet haec Stoicorum ratio difficilius quiddam et obscurius. nam cum in Graeco sermone haec ipsa quondam rerum nomina novarum nova videbantur, quae nunc consuetudo diuturna trivit: quid censes in Latino fore? facillimum id quidem est, inquam. si enim Zenoni licuit, cum rem aliquam invenisset inusitatam, inauditum

quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni? nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiferti solent, cum sit verbum, quod idem declaret, magis usitatum. equidem soleo etiam, quod uno Graeci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere: et tamen puto concedi nobis oportere, ut Graeco verbo utamur, si quando minus occurreret Latinum, ne hoc ephippiis et acratophoris potius, quam proëgmenis et apoproëgmenis concedatur. quanquam haec quidem Praeposita recte et Rejecta dicere licebit. bene facis, inquit, quod me adjuvas: et istis quidem, quae modo dixisti, utar potius Latinis. in ceteris subvenies, si me haerentem videbis. sedulo, inquam, faciam. sed 'Fortuna fortes.' quare conare, quaeso. quid enim hoc possumus agere divinius? Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, simul atque natum sit animal, (hinc enim est ordiendum) ipsum sibi conciliari et commendari ad se conservandum, et ad suum statum, et ad ea, quae conservantia sunt ejus status, diligenda: alienari autem ab interitu, iisque rebus, quae in-

teritum videantur afferre. id ita esse sic probant, quod, antequam voluptas aut dolor attigerit, salutaria appetant parvi, aspernenturque contraria. quod non fieret, nisi statum suum diligerent, interitum timerent. fieri autem non posset, ut appeterent aliquid, nisi sensum haberent sui, eoque se et sua diligerent. ex quo intelligi debet, principium ductum esse a se diligendi. in principiis autem naturalibus diligendi sui, plerique Stoici non putant voluptatem esse ponendam. quibus ego vehementer assentior: ne, si voluptatem natura posuisset in iis rebus videatur, quae primae appetuntur, multa turpia sequantur. satis esse autem argumenti videtur, quamobrem illa, quae natura prima sunt adscita, natura diligamus; quod est nemo, quin, cum utrumvis liceat, aptas malit et integras omnes partes corporis, quam eodem usu immunitas aut detortas habere. rerum autem cognitiones; vel, si haec verba aut minus placent, aut minus intelliguntur, *καταλήψεις* appellémus licet: eas igitur ipsas propter se adsciscendas arbitramur quod habeant quiddam in se quasi com-
x

plexum et continens veritatem. id autem in parvis intelligi potest; quos delectari videamus, etiam si eorum nihil intersit, si quid ratione per se ipsi invenerunt. artes etiam ipsas propter se assumendas putamus; tum quia sit in his aliquid dignum assumptione, tum quod consistant ex cognitionibus, et contineant quiddam in se ratione constitutum et via. a falsa autem assensione magis nos alienatos esse, quam a caeteris rebus, quae sunt contra naturam, arbitrantur. jam membrorum, id est, partium corporis, alia videntur propter eorum usum a natura esse donata, ut manus, crura, pedes, ut ea, quae sunt intus in corpore, quorum utilitas quanta sit a medicis etiam disputatur: alia autem nullam ob utilitatem, quasi ad quendam ornatum, ut cauda pavoni, plumae versicolores columbis, viris mammae, atque barba. haec dicuntur fortasse jejuniis: sunt enim quasi prima elementa naturae; quibus ubertas orationis adhiberi vix potest, nec equidem eam cogito consecrari. verumtamen cum de rebus grandioribus dicas, ipsae res verba rapiunt. ita sit cum gravior, tum etiam splen-

didior oratio. est ut dicis, inquam. sed tamen omne, quod de re bona dilucide dicitur, mihi praeclare dici videtur. istius modi autem res dicere ornate velle, puerile est: plane autem et perspicue expedire posse, docti et intelligentis viri.

⁶ Progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab his principiis naturae discessimus: quibus congruere debent, quae sequuntur. sequitur autem prima divisio haec. aestimabile esse dicitur: sic enim, ut opinor, appellamus id, quod aut ipsum secundum naturam sit, aut tale quid efficiat, ut selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat dignum aestimatione; quam ille ἀξίαν vocat: contraque inaeestimabile, quod sit superiori contrarium. initiis igitur ita constitutis, ut ea, quae secundum naturam sunt, ipsa propter se sumenda sint, contrariaque item rejicienda; primum est officium (id enim appello καθήκον) ut se conservet in naturae statu: deinceps ut ea teneat, quae secundum naturam sint, pellatque contraria. qua inventa selectione et item rejectione, sequitur deinceps cum officio selectio. deinde ea perpetua, tum ad extremum con-

stans consentaneaue naturae: in qua primum inesse incipit et intelligi, quid sit, quod vere bonum possit dici. prima est enim conciliatio hominis ad ea, quae sunt secundum naturam. simul autem cepit intelligentiam, vel notionem potius, quam appellant *ἐννοίαν* illi, viditque rerum agendarum ordinem, et, ut ita dicam, concordiam: multo eam pluris aestimavit, quam omnia illa, quae primum dilexerat: atque ita cognitione et ratione collegit, ut statueret, in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum et expetendum bonum. quod cum positum sit in eo, quod *ὁμολογίαν* Stoici, nos appellemus Conuenientiam, si placet: cum igitur in eo sit id bonum, quo referenda sunt omnia honeste facta, ipsumque honestum, quod in bonis ducitur, quanquam post oritur, tamen id solum vi sua et dignitate expetendum est: eorum autem, quae sunt prima naturae, propter se nihil est expetendum. cum vero illa, quae officia esse dixi, proficiantur ab initiis naturae: ea ad haec referri necesse est: ut recte dici possit, omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia na-

turae: nec tamen ut hoc sit bonorum ultimum, propterea quod non inest in primis naturae conciliationibus honesta actio. consequens enim est, et post oritur, ut dixi. est tamen ea secundum naturam, multoque nos ad se expetendam magis hortatur, quam superiora omnia. sed ex hoc primum error tollendus est, ne quis sequi existimet, ut duo sint ultima bonorum. ut enim, si cui sit propositum collineare hastam aliquò, aut sagittam, sicut nos ultimum in bonis diximus: sic illi facere omnia, quae possit, ut collineet: huic in ejus similitudine omnia sint facienda, ut collineet: et tamen ut omnia faciat, quo propositum assequatur: sed hoc, quasi ultimum, quale nos summum in vita bonum dicimus: illud autem, ut feriat, quasi
 7 feligendum, non expetendum. Cum autem omnia officia a principiis naturae profiscantur, ab iisdem necesse est proficisci ipsam sapientiam. sed quemadmodum saepe fit, ut is, qui commendatus sit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus sit, quam illum, a quo; sic minime mirum est, primo nos sapientiae commendari ab initiis naturae, post autem ipsam

sapientiam nobis cariorem fieri quam illa sint, a quibus ad hanc venerimus. atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quandam rationem vivendi data esse appareant: sic appetitio animi, quae ὁρμή Graece vocatur, non ad quodvis genus vitae, sed ad quandam formam vivendi videtur data: itemque et ratio, et perfecta ratio. ut enim histrioni actio, saltatori motus, non quivis, sed certus quidam est datus: sic vita agenda est certo genere quodam, non quolibet: quod genus conveniens consentaneumque dicimus. nec enim gubernationi aut medicinae similem sapientiam esse arbitramur, sed actioni illi potius, quam modo dixi, et saltationi, ut in ipsa arte insit, non foris petatur extremum, id est, artis effectio. et tamen est etiam alia cum his ipsis artibus sapientiae dissimilitudo; propterea quod in illis, quae recte facta sunt, non continentur tamen omnes partes, e quibus constant. quae autem nos aut 'recta,' aut 'recte facta' dicamus, si placet, illi autem appellant κατὰ φύσιν, omnes numeros virtutis continent. sola enim sapientia in se tota conversa est: quod idem in cae-

teris artibus non fit. inſcite autem medicinae et gubernationis ultimum cum ultimo ſapientiae comparatur. ſapientia enim et animi magnitudinem complectitur, et juſtitiam, et ut omnia, quae homini accidunt, infra ſe eſſe judicet: quod idem in caeteris artibus non contingit. tenere autem virtutes eas ipſas, quarum modo mentionem feci, nemo poterit, niſi ſtatu-erit, nihil eſſe, quod interſit aut differat aliud ab alio, praeter honeſta et turpia. videamus nunc, quam ſint praeclare illa iis, quae jam poſui, conſequentia. cum enim hoc ſit extremum, (ſentis enim, credo, me jam diu, quod τέλος Graecus dicat, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum ſummum : licebit etiam finem pro extremo aut ultimo dicere) cum ergo hoc ſit extremum, congruenter naturae convenienterque vivere ; neceſſario ſequitur, omnes ſapientes ſemper feliciter, absolute, fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. quod autem continet non magis eam diſciplinam, de qua loquor, quam vitam fortunaeſque noſtras, id eſt, ut, quod honeſtum ſit, id ſolum bonum judicemus ;

potest id quidem fuisse, et copiose, et omnibus electissimis verbis, gravissimisque sententiis rhetorice et augeri et ornari: sed consectoria me Stoicorum brevia et acuta delectant. Concluduntur igitur⁸ eorum argumenta sic: quod est bonum, omne laudabile est. quod autem laudabile est, omne honestum est. bonum igitur quod est, honestum est. satisne hoc conclusum videtur? certe. quod enim efficebatur ex his duobus, quae erant sumpta, in eo vides esse conclusum. duorum autem, e quibus effecta conclusio est, contra superius dici solet, non omne bonum esse laudabile: nam quod laudabile sit, honestum esse conceditur. illud autem per absurdum, bonum esse aliquid, quod non expetendum sit: aut expetendum, quod non placens: aut, si id, non etiam diligendum. ergo et probandum. ita etiam laudabile. id autem honestum. ita fit, ut, quod bonum sit, id etiam honestum sit. deinde quaero, quis aut de misera vita possit gloriari, aut non de beata? de sola igitur beata. ex quo efficitur, gloriatione, ut ita dicam, dignam esse beatam vitam: quod non possit quidem nisi hone-

stae vitae contingere. ita fit, ut honesta
 vita vita beata sit. et quoniam is, cui
 contingit, ut jure laudetur, habet insig-
 ne quiddam ad decus et ad gloriam, ut
 ob ea, quae tanta sint, beatus dici jure
 possit: idem de vita talis viri rectissime di-
 citur. ita, si beata vita honestate cernitur:
 quod honestum est, id bonum solum ha-
 bendum est. quod vero negari nullo mo-
 do possit, quem unquam stabili, et firmo,
 et magno animo, quem fortem virum di-
 cimus effici posse, nisi constitutum sit,
 non esse malum dolorem? ut enim qui
 mortem in malis ponit, non potest eam
 non timere: sic nemo ulla in re potest id,
 quod malum esse decernit, non curare,
 idque contemnere. quo posito et omni-
 um assensu approbato, illud assumitur, e-
 um, qui magno sit animo atque forti, om-
 nia, quae cadere in hominem possint, de-
 spicere, et pro nihilo putare. quae cum
 ita sint, effectum est, nihil esse malum,
 quod turpe non sit. atque iste vir altus et
 excellens, magno animo, verè fortis, in-
 fra se omnia humana ducens, is inquam,
 quem efficere volumus, quem quaerimus
 certe, et confidere sibi debet, et suae vi-

tae et actae et consequenti, et bene de se
judicare, statuens nihil mali posse incide-
re sapienti. ex quo intelligitur idem il-
lud, solum bonum esse, quod honestum
sit; idque esse beate vivere et honeste, id
est cum virtute vivere. Nec vero ig-
noro varias philosophorum fuisse senten-
tias, eorum dico, qui summum bonum,
quod ultimum appello, in animo pone-
rent. quas quanquam vitiosi quidam se-
cuti sunt, tamen non modo his tribus,
qui virtutem a summo bono segregave-
runt, cum aut voluptatem, aut vacuita-
tem doloris, aut prima naturae in sum-
mis bonis ponerent, sed etiam alteris tri-
bus, qui mancarn fore putaverunt, sine
aliqua accessione, virtutem, ob eamque
rem trium earum rerum, quas supra dixi,
singulis singulas addiderunt: his tamen
omnibus eos antepono, cujusmodi sunt,
qui summum bonum in animo atque in
virtute posuerunt, sed sunt tamen perab-
surdi et ii, qui, cum scientia vivere, ulti-
mum bonorum, et qui nullam rerum diffe-
rentiam esse dixerunt, atque ita sapientem
beaturn fore, nihil aliud alii momento ul-
lo anteponentem: ut quidam Academici

constituuisse dicuntur, extremum bonorum et summum munus esse sapientis, obfistere visis, assensusque suos firme sustinere. his singulis copiose responderi solet. sed quae perspicua sunt, longa esse non debent. quid autem apertius, quam, si selectio nulla sit ab iis rebus, quae contra naturam sint, earum rerum, quae sint secundum naturam, tollatur omnis ea, quae quaeratur laudeturque prudentia? circumscriptis igitur iis sententiis, quas posui, et iis, quae similes earum sunt, relinquitur, ut summum bonum sit, vivere, scientiam adhibentem earum rerum, quae naturâ eveniant; feligentem, quae secundum naturam; et, si quae contra naturam sunt, rejicientem: id est, convenienter congruenterque naturae vivere. sed in caeteris artibus cum dicitur ‘artificiose,’ posterum quodam modo et consequens putandum est: quod illi *ἐπιτεχνηματικὸν* appellant. quod autem in quo ‘sapienter’ dicimus, id adprimo rectissime dicitur. quidquid enim a sapiente proficiscitur, id continuo debet expletum esse omnibus suis partibus. in eo enim positum est id, quod dicimus

esse expetendum. nam ut peccatum est, patriam prodere, parentes violare, sana depeculari, quae sunt in effectu: sic time-
re, sic moerere, sic in libidine esse, pecca-
tum est, etiam sine effectu. verum ut haec non in posteris et in consequentibus; sed in primis continuo peccata sunt: sic ea, quae proficiscuntur a virtute, susceptio-
ne prima, non perfectione, recta sunt ju-
dicanda. Bonum autem, quod in hoc ¹⁰ sermone toties usurpatum est, id etiam definitione explicetur. sed eorum defini-
tiones paulum oppidò inter se differunt, et tamen eodem spectant. ego assentior Diogeni, qui bonum definierit, id, quod esset natura absolutum. id autem se-
quens, illud etiam quod prodesse (*ὠφέλεια* enim sic appellemus) motum aut statum esse dixit, e natura absoluta. cumque re-
rum notiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit, aut conjunctione, aut similitudine, aut collatione rationis; hoc quarto, quod extremum posui, bo-
norum notitia facta est. cum enim ab iis rebus, quae sunt secundum naturam, ad-
scendit animus collatione rationis, tam ad notionem boni pervenit. hoc autem

ipsum bonum, non accessione, neque crescendo, aut cum caeteris comparando, sed propria vi sua et sentimus et appellamus bonum. ut enim mel, etsi dulcissimum est, suo tamen proprio genere saporis, non comparatione cum aliis, dulce esse sentitur: sic bonum hoc, de quo agimus, est illud quidem plurimi aestimandum, sed ea aestimatio genere valet, non magnitudine. nam cum aestimatio, quae ἀξία dicitur, neque in bonis numerata sit, neque rursus in malis: quantumcumque eo addideris, in suo genere manebit. alia est igitur propria aestimatio virtutis: quae genere, non crescendo, valet. nec vero perturbationes animorum, quae vitam insipientium miseram acerbamque reddunt, (quas Graeci πᾶθη appellant: poteram ego verbum ipsum interpretans, morbos appellare: sed non conveniret ad omnia: quis enim misericordiam, aut ipsam iracundiam, morbum solet dicere? at illi dicunt πᾶθος. sit igitur Perturbatio, quae nomine ipso vitiosa declarari videtur:) nec hae perturbationes vi aliqua naturali moventur: omnesque hae sunt genere quatuor, partibus plures, ae-

gritudo, formido, libido, quamque Stoici communi nomine corporis et animi *ιδονη* appellant, ego malo laetitiam appellare, quasi gestientis animi elationem voluptariam. perturbationes autem nulla naturae vi commoventur: omniaque ea sunt opiniones ac iudicia levitatis. itaque his sapiens semper vacabit. Omne autem, quod honestum sit, id esse propter se expetendum, commune nobis est cum multorum aliorum philosophorum sententiis. praeter enim tres disciplinas, quae virtutem a summo bono excludunt, caeteris omnibus philosophis haec est tuenda sententia, maxime tamen his Stoicis, qui nihil aliud in bonorum numero, nisi honestum, esse voluerunt. sed haec quidem est perfacilis et perexpedita defensio. quis est enim, aut quis unquam fuit aut avaritia tam ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eandem illam rem, quam adipisci scelere quovis velit, non multis partibus malit ad sese, etiam omni impunitate proposita, sine facinore, quam illo modo pervenire? quam vero utilitatem, aut quem fructum petentes, scire cupimus, illa, quae occulta no-

bis sunt, qui moveantur, quibusque de causis ea versentur in caelo? quis autem tam agrestibus institutis vivit, aut quis contra studia naturae tam vehementer obduruit, ut a rebus cognitu dignis abhorreat, easque sine voluptate aut utilitate aliqua non requirat, et pro nihilo putet? aut quis est, qui majorum, aut Africanorum, aut ejus, quem tu in ore semper habes, proavi mei, caeterorumque virorum fortium atque omni virtute praestantium, facta, dicta, consilia cognoscens, nulla animo afficiatur voluptate? quis autem honesta in familia institutus et educatus ingenue, non ipsa turpitudine, etiam si eum laesura non sit, offenditur? quis animo aequo videt eum, quem impure ac flagitiose putet vivere? quis non odit sordidos, vanos, leves, futes? quid autem dici poterit, si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statuerimus, quo minus homines tenebras et solitudinem nacti, nullo dedecore se abstineant, nisi eos per se foeditate sua turpitudine ipsa deterreat? innumerabilia dici possunt in hanc sententiam: sed non necesse est. nihil est enim, de quo minus

dubitari possit, quam et honesta expetenda per se, et eodem modo turpia per se esse fugienda. constituto autem illo, de quo ante diximus, quod honestum sit, id esse solum bonum: intelligi necesse est, pluris id, quod honestum sit, aestimandum esse, quam illa media, quae ex eo comparentur. Stultitiam autem, et temeritatem, et injustitiam, et intemperantiam cum dicimus esse fugienda propter eas res, quae ex ipsis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quod positum est, solum id esse malum, quod turpe sit, haec pugnare videatur oratio: propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, sed ad turpes actiones, quae oriuntur e vitiis. quas enim Graeci κακίας appellant, vitia malo, quam malitias, nominare. Nae tu, inquam, Cato, verbis illustribus et id, quod vis, declarantibus. itaque mihi videris Latine docere philosophiam, et ei quasi civitatem dare: quae quidem adhuc peregrinari Romae videbatur, nec offerre sese nostris sermonibus: et ista maxime propter limatam quandam et rerum et verborum tenuitatem. scio enim esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint,

nullis tamen partitionibus, nullis definiti-
onibus utuntur: ipsique dicunt, ea se mo-
do probare, quibus natura tacita assenti-
atur. itaque in rebus minime obscuris
non multus est apud eos differendi labor.
quare attendo te studiose, et, quaecum-
que rebus iis, de quibus hic sermo est,
nomina imponis, memoriae mando. mi-
hi enim erit iisdem istis fortasse jam uten-
dum. virtutibus igitur rectissime mihi vi-
deris, et ad consuetudinem nostrae ora-
tionis, vitia posuisse contraria. quod e-
nim vituperabile est per se ipsum, id eo
ipso vitium nominatum puto, vel etiam
a vitio dictum vituperari. *sin κακίαν* ma-
litiam dixisses, ad aliud nos unum cer-
tum vitium consuetudo Latina traduce-
ret. nunc omni virtuti vitium contrario
nomine opponitur. tum ille: his igitur
ita positis, inquit, sequitur magna con-
tentio: quae pertractata est a Peripateti-
cis mollius. est enim eorum consuetudo
dicendi non satis acuta, propter ignora-
tionem dialecticae. Carneades tuus, egre-
gia quadam exercitatione in dialecticis,
summaque eloquentia, rem in summum
discrimen adduxit: propterea quod pug-

nare non destitit, in omni hac quaestione, quae de bonis et malis appelletur, non esse rerum Stoicis cum Peripateticis controversiam, sed nominum. mihi autem nihil tam perspicuum videtur, quam has sententias eorum philosophorum re inter se magis, quam verbis, dissidere. majorem multo inter Stoicos et Peripateticos rerum esse aio discrepantiam quam verborum: quippe, cum Peripatetici omnia, quae ipsi bona appellant, pertinere dicant ad beate vivendum: nostri vero, quod aestimatione omnino aliqua dignum sit, complecti beatam vitam putent. An vero certius quidquam potest esse, quam illorum ratione, qui dolorem in malis ponunt, non posse sapientem beatum esse, cum eculeo torqueatur? eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, uti in omnibus tormentis conservetur beata vita sapienti. etenim si dolores eosdem tolerabilius patiuntur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui leviori de causa: opinio facit, non natura, vim doloris aut majorem, aut minorem. ne illud quidem est consentaneum, ut, si, cum tria genera bonorum sint,

quae sententia est Peripateticorum, eo beatior quisque sit, quo sit corporis aut externis bonis plenior; ut hoc idem approbandum sit nobis, ut, qui plura habeat ea, quae in corpore magni aestimantur, sit beatior. illi enim corporis commodis compleri vitam beatam putant: nostri nihil minus. nam cum ita placeat, ne eorum quidem bonorum, quae nos bona naturae appellemus, frequentia beatiorrem vitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris aestimandam; certe minus ad beatam vitam pertinet multitudo corporis commodorum. etenim si et sapere expetendum sit, et valere; conjunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere solum: neque tamen, si utrumque sit aestimatione dignum, pluris sit conjunctum, quam sapere ipsum separatim. nam qui valetudinem aestimatione aliqua dignam judicamus, neque tamen eam in bonis ponimus, iidem censemus nullam esse tantam aestimationem, ut ea virtuti anteponatur. quod idem Peripatetici non tenent: quibus dicendum est, quae et honesta actio sit, et sine dolore, eam magis esse expetendam, quam si esset eadem ac-

tio cum dolore. nobis aliter videtur: recte, secusne, postea. sed potestne rerum major esse dissensio? Ut enim obscuratur et offunditur luce solis lumen lucernae; et ut interit magnitudine maris Aegaei stilla muriae: et ut in divitiis Croesi teruncii accessio; et gradus unus in ea via, quae est hinc in Indiam: sic, cum sit is bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis ista rerum in corpore sitarum aestimatio splendore virtutis et magnitudine obscuretur et obruatur atque intereat necesse est. et quemadmodum opportunitas (sic enim appellemus ἀκαιρία) non sit major productione temporis, (habent enim suum modum quaecumque opportuna dicuntur) sic recta effectio (κατόρθωσις enim ita appello, quoniam rectum factum κατόρθωμα) recta igitur effectio, item convenientia, denique ipsum bonum, quod in eo positum est, ut naturae consentiat, crescendi accessionem nullam habet. ut enim opportunitas illa, sic haec, de quibus dixi, non fiunt temporis productione maiora: ob eamque causam Stoicis non videtur optabilior, nec magis expetenda beata vita, si sit

longa, quam si brevis: utunturque simili. ut si cothurni laus illa esset, ad pedem apte convenire, neque multi cothurni paucis anteponerentur, nec majores minoribus: sic quorum omne bonum convenientia atque opportunitate finitur, nec plura paucioribus, nec longinquiora brevioribus anteponentur. nec vero satis acute dicunt: si bona valetudo pluris aestimanda sit longa quam brevis, sapientiae quoque usus longissimus quisque sit plurimi. non intelligunt, valetudinis aestimationem spatio judicari: virtutis, opportunitate: ut videantur qui illud dicant, iidem hoc esse dicturi, bonam mortem et bonum partum meliorem longum esse quam brevem. non vident, alia brevitate pluris aestimari; alia diuturnitate. itaque consentaneum est his, quae dicta sunt, ratione illorum, qui illum bonorum finem, quod appellamus extremum, quod ultimum, crescere putent posse, iisdem placere, esse alium alio etiam sapientiore, itemque alium magis alio vel peccare, vel recte facere. quod nobis non licet dicere: qui crescere bonorum finem non putamus. ut enim qui demersi sunt

in aqua, nihilo magis respirare possunt, si non longe absunt a summo, ut jam jamque possint emergere, quam si etiam tum essent in profundo: nec Catulus ille, qui jam appropinquat ut videat, plus cernit quam is, qui modo est natus: ita qui processit aliquantum ad virtutis aditum, nihilo minus in miseria est quam ille, qui nihil processit. Haec mirabilia videri¹⁵ intelligo. sed cum certe superiora firma, ac vera sint, his autem ea consentanea et consequentia: ne de eorum quidem veritate est dubitandum. sed quanquam negent, nec virtutes, nec vitia crescere: at tamen utrumque eorum fundi quodam modo et quasi dilatari putant. divitias autem Diogenes censet non eam modo vim habere, ut quasi duces sint ad voluptatem et ad valetudinem bonam, sed etiam ut ea contineant: non idem facere eas in virtute, neque in caeteris artibus, ad quas esse dux pecunia potest, continere autem non potest. itaque si voluptas, aut si bona valetudo sit in bonis, divitias quoque in bonis esse ponendas: at, si sapientia bonum sit, non sequi, ut etiam divitias bonum esse dicamus. nec

ab ulla re, quae non fit in bonis, id, quod fit in bonis, contineri potest: ob eamque causam, quia cognitiones comprehensionesque rerum, e quibus efficiuntur artes, apppetitionem movent; cum divitiae non sint in bonis, nulla ars divitiis contineri potest. quod si de artibus concedamus, virtutis tamen non sit eadem ratio; propterea quod haec plurimae commentationis et exercitationis indigeat, quod idem in artibus non fit: et quod virtus stabilitatem, firmitatem, constantiam totius vitae complectatur, nec eadem haec in artibus esse videamus. deinceps explicatur differentia rerum: quam si non ullam esse diceremus, confunderetur omnis vita, ut ab Aristone: nec ullum sapientiae munus aut opus inveniretur, cum inter res eas, quae ad vitam degendam pertinerent, nihil omnino interesset, neque ullum delectum adhiberi oporteret. itaque cum satis esset constitutum, id solum esse bonum, quod esset honestum, et id malum solum, quod turpe: tum inter haec, et illa quae nihil valerent ad beate misereve vivendum, aliquid tamen, quo differrent, esse voluerunt, ut essent eorum alia aestima-

bilia, alia contra, alia neutrum. quae autem aestimanda essent, eorum in aliis factis esse causae, quamobrem quibusdam anteponerentur, ut in valetudine, ut in integritate sensuum, ut in doloris vacuitate, ut in gloria, divitiis, similibus rebus: alia autem non esse ejusmodi. itemque eorum, quae nulla aestimatione digna essent, partim satis habere causae, quamobrem rejicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amissionem, paupertatem, ignominiam, similia horum: partim non. itemque hinc esse illud exortum, quod Zeno *αενημύιον*, contraque quod *ἀποπρονημύιον* nominavit, cum utereretur in lingua copiosa factis tamen nominibus ac novis: quod nobis in hac inopi lingua non conceditur. quanquam tu hanc copiosiore etiam dicere soles. sed non alienum est, quo facilius vis verbi intelligatur, rationem hujus verbi faciendi Zenonis exponere. Ut enim,¹⁶ inquit, nemo dicit, in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem, (id enim est *αενημύιον*) sed eos, qui in aliquo honore sint, quorum ordo proxime accedit, ut secundus sit ad regium princi-

patum: sic in vita non ea, quae primario loco sunt, sed ea, quae secundum locum obtinent, *προηγμένα*, id est, producta, nominentur. quae vel ita appellemus (id erit verbum e verbo) vel promota et remota, vel, ut dudum diximus, praeposita, vel praecipua, et illa rejecta. re enim intellecta in verborum usu faciles esse debemus. quoniam autem omne, quod est bonum, primum locum tenere dicimus, necesse est, nec bonum esse, nec malum hoc, quod praepositum, vel praecipuum nominamus. itaque id definimus, quod sit indifferens, cum aestimatione mediocri. quod enim illi *ἀδιάφορον* dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem. neque enim illud fieri poterat ullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut secundum naturam esset, aut contra: nec, cum id relinqueretur, nihil in his poni, quod satis aestimabile esset: nec, hoc posito, non aliqua essent praeposita. recte igitur haec facta distinctio est: atque etiam ab iis, quo facilius res perspicui possit, hoc simile ponitur. ut enim, inquit, si hoc fingamus esse quasi finem et ultimum, ita jacere talum, ut rectus assis-

tat: qui ita talus erit jactus, ut cadat rectus, praepositum quiddam habebit ad finem; qui aliter, contra: neque tamen illa praepositio tali ad eum, quem dixi, finem pertinebit: sic ea, quae sunt praeposita, referuntur illa quidem ad finem, sed ad ejus vim naturamque nihil pertinent. sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia, (sic enim appello, quae τελικά dicuntur: jam hoc ipsum instituamus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus, ut res intelligatur) alia autem efficientia, quae Graeci ποιητικά, alia utrumque. de pertinentibus nihil est bonum, praeter actiones honestas. de efficientibus, nihil praeter amicum. sed et pertinentem, et efficientem sapientiam volunt esse. nam quia sapientia est conveniens actio, est ex illo pertinenti genere, quod dixi. quod autem honestas actiones affert, et efficit, ideo efficiens dici potest. Haec, quae¹⁷ praeposita dicimus, partim sunt per se ipsa praeposita, partim quod aliquid efficiunt, partim ob utrumque. per se, ut quidam habitus oris et vultus, ut status, ut motus; in quibus sunt et praeponenda quae-

dam, et rejicienda: alia ob eam rem praeposita dicuntur, quod ex se aliquid efficiant, ut pecunia: alia autem ob utramque rem, ut integri sensus, ut bona valetudo. de bona autem fama (quam enim appellant *Ἀδοξία*, aptius est hoc loco bonam famam appellare, quam gloriam) Chrysippus quidem et Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem, ejus causâ, porrigendum esse dicebant. quibus ego vehementer assentior. qui autem post eos fuerunt, cum Carneadem sustinere non possent, hanc, quam dixi, bonam famam, ipsam propter se praepositam et sumendam esse dixerunt, esseque hominis ingenui et liberaliter educati, velle bene audire a parentibus, a propinquis, a bonis etiam viris, idque propter rem ipsam, non propter usum: dicuntque, ut liberis consultum velimus, etiam si posthumi futuri sint, propter ipsos; sic futurae post mortem famae tamen esse propter rem, etiam detracto usu, consulendum. sed cum, quod honestum sit, id solum bonum esse dicamus, consentaneum tamen est, fungi officio, cum id officium nec in bonis ponamus, nec in malis. est enim aliquid in-

his rebus probabile, et quidem ita, ut ejus ratio reddi possit: ergo ut etiam probabiliter acti ratio reddi possit. est autem Officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit. ex quo intelligitur, officium medium quoddam esse, quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis. quoniamque in his rebus, quae neque in virtutibus sunt, neque in vitiis, est tamen quiddam, quod usui possit esse, tollendum id non est. est autem ejus generis actio quoque quaedam, et quidem talis, ut ratio postulet agere aliquid, et facere, eorum. quod autem ratione actum sit, id officium appellamus. est igitur officium ejus generis, quod nec in bonis ponatur, nec in contrariis. Atque per-¹⁸spicuum etiam illud est, in istis rebus mediis aliquid agere sapientem. judicat igitur, cum agit, officium illud esse: quod quoniam nunquam fallitur in judicando, erit in mediis rebus officium. quod efficitur etiam hac conclusione rationis. quoniam enim videmus esse quiddam, quod recte factum appellemus, id autem est perfectum officium: erit autem etiam inchoatum: ut, si juste depositum reddere in rec-

te factis sit, in officiis ponatur depositum reddere: illo enim addito, 'iuste,' facit recte factum: per se autem hoc ipsum 'reddere' in officio ponitur. quoniamque non dubium est, quin in iis, quae media dicimus, sit aliud sumendum, aliud rejiciendum: quidquid ita sit, aut dicitur, communi officio continetur, ex quo intelligitur, quoniam se ipsos omnes natura diligunt, tam insipientem, quam sapientem, sumpturum quae secundum naturam sint, rejecturumque contraria. ita est quoddam commune officium sapientis, et insipientis. ex quo efficitur, versari in iis, quae media dicamus. sed cum ab his omnia proficiscantur officia, non sine causa dicitur ad ea referri omnes nostras cogitationes: in his et excessum e vita, et in vita mansionem. in quo enim plura sunt, quae secundum naturam sunt, hujus officium est in vita manere: in quo autem aut sunt plura contraria, aut fore videntur, hujus officium est e vita excedere. ex quo apparet, et sapientis esse aliquando officium, excedere e vita, cum beatus sit: et stulti manere in vita, cum sit miser. nam bonum illud, et malum,

quod saepe jam dictum est, postea consequitur. prima autem illa naturae, sive secunda, sive contraria, sub iudicium sapientis et delectum cadunt: estque illa subiecta quasi materia sapientiae. itaque et manendi in vita, et migrandi ratio omnibus iis rebus, quas supra dixi, metienda. nam neque iis, qui virtute retinentur in vita, neque iis, qui sine virtute sunt, mors est oppetenda: ut saepe officium est sapientis, desciscere a vita, cum sit beatissimus, si id opportune facere possit; quod est convenienter naturae vivere. sic enim censent, opportunitatis esse beate vivere. itaque a sapientia praecipitur, se ipsam, si usus sit, sapiens ut relinquat. quamobrem cum vitiorum ista vis non sit, ut causam afferant mortis voluntariae: perspicuum est, etiam stultorum, qui iidem miseri sint, officium esse manere in vita, si sint in maiore parte earum rerum, quas secundum naturam esse dicimus. et quoniam excedens e vita et manens aequè miser est, nec diuturnitas magis ei vitam fugiendam facit: non sine causa dicitur, iis, qui pluribus naturalibus frui possint, esse in vita manendum. Pertinere au- 19

tem ad rem arbitrantur, intelligi natura fieri, ut liberi a parentibus amentur: a quo initio profectam communem humani generis societatem persequimur. quod primum intelligi debet figura membrisque corporum; quae ipsa declarant procreandi a natura habitam esse rationem. neque vero haec inter se congruere possint; ut natura et procreari vellet, et diligere procreatos non curaret. atque etiam in bestiis vis naturae inspicere potest: quarum in foetu et in educatione laborem cum cernimus, naturae ipsius vocem videmus audire. quare ut perspicuum est, natura nos a dolore abhorreret: sic apparet a natura ipsa, ut eos, quos genuerimus, amemus impelli. ex hoc nascitur, ut etiam communis hominum inter homines naturalis sit commendatio, ut oporteat hominem ab homine, ob id ipsum quod homo sit, non alienum videri. ut enim in membris alia sunt tanquam tibi nata, ut oculi, ut aures: aliqua etiam caeterorum membrorum usum adjuvant, ut crura, ut manus: sic immanes quaedam bestiae sibi solum natae sunt: at illa, quae in concha patula pinna dicitur; isque, qui enat e-

concha, qui, quod eam custodiat, pinno-
teres vocatur, in eamque cum se recipit,
includitur, ut videatur monuisse, ut cave-
ret: itemque formicae, apes, ciconiae, a-
liorum etiam causâ quaedam faciunt.
multo magis haec conjunctio est homi-
nis. itaque natura sumus apti ad coetus,
concilia, civitates. mundum autem cen-
sent regi numine deorum, eumque esse
quasi communem urbem et civitatem ho-
minum et deorum: et unumquemque no-
strum ejus mundi esse partem: ex quo il-
lud natura consequi, ut communem uti-
litatem nostrae anteponamus. ut enim
leges omnium salutem singulorum saluti
anteponunt; sic vir bonus, et sapiens, et
legibus parens, et civilis officii non igna-
rus, utilitati omnium plus quam unius
alicujus aut suae consulit. nec magis vi-
tuperandus est proditor patriae, quam
communis utilitatis aut salutis desertor,
propter suam utilitatem aut salutem. ex
quo fit, ut laudandus sit is, qui mortem
oppetat pro republica, quod doceat, ca-
riorem esse patriam nobis, quam nosmet-
ipsos. quoniamque illa vox inhumana et
scelerata ducitur eorum, qui negant se re-

cusare, quo minus ipsis mortuis terrarum omnium deflagratio consequatur: quod vulgari quodam versu Graeco pronuntiari solet: certe verum est, etiam iis, qui aliquando futuri sint, esse propter ipsos consulendum. Ex hac animorum affectione testamenta commendationesque morientium natae sunt. quodque nemo in solitudine vitam agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia; facile intelligitur, nos ad conjunctionem congregationemque hominum et ad naturalem communitatem esse natos. impellimur autem natura, ut prodesse velimus quam plurimis, in primisque docendo, rationibusque prudentiae tradendis, itaque non facile est invenire, qui quod sciat ipse, non tradat alteri. ita non solum ad discendum propensi sumus, verum etiam ad docendum. atque ut tauris natura datum est, ut pro vitulis contra leones summa vi impetuque contendant: sic ii, qui valent opibus, atque id facere possunt, ut de Hercule et de Libero acceperimus, ad servandum genus hominum natura incitantur. atque etiam, Jovem cum optimum et maximum dicimus, cumque

eundem salutarem, hospitalem, statorem; hoc intelligi volumus, salutem hominum in ejus esse tutela. minime autem convenit, cum ipsi inter nos abjecti neglectique simus, postulare, ut diis immortalibus cari simus, et ab his diligamur. quemadmodum igitur membris utimur prius, quam didicimus, cujus ea utilitatis causa habeamus: sic inter nos natura ad civilem communitatem conjuncti et consociati sumus. quod ni ita se haberet, nec justitiae ullus esset, nec bonitati locus. et quo modo hominum inter homines juris esse vincula putant, sic homini nihil juris esse cum bestiis. praeclare enim Chrysippus, caetera nata esse hominum causa et deorum: eos autem communitatis et societatis suae: ut bestiis homines uti ad utilitatem suam possint sine injuria. quoniamque ea natura esset hominis, ut ei cum genere humano quasi civile jus intercederet: qui id conservaret, eum justum: qui migraret, injustum fore. sed quemadmodum, theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest, ejus esse eum locum, quem quisque occuparit, sic in urbe mundove communi non adversatur

jus, quo minus suum quidque cuiusque
 sit. cum autem ad tuendos conservandos-
 que homines hominem natum esse videa-
 mus; consentaneum est huic naturae, ut sa-
 piens velit gerere et administrare rempu-
 blicam: atque, ut e natura vivat, uxorem
 adjungere, et velle ex ea liberos procre-
 are. ne amores quidem sanctos a sapien-
 te alienos esse arbitrantur. Cynicorum
 autem rationem atque vitam alii cade-
 re in sapientem dicunt, si quis ejusmodi
 forte casus inciderit, ut id faciendum sit:
 alii nullo modo. ut vero conservetur
 omnis homini erga hominem societas,
 conjunctio, caritas: et emolumenta, et de-
 trimenta, quae ὠφελήματα et βλάμματα
 appellant, communia esse voluerunt: quo-
 rum altera profunt, nocent altera. nec
 solum ea communia, verum etiam paria
 esse dixerunt. commoda autem et incom-
 moda, (ita enim δ' χρησθήματα et δυσχρησθή-
 ματα appello) communia esse voluerunt,
 paria noluerunt. illa enim, quae profunt
 aut quae nocent, aut bona sunt aut mala:
 quae sint paria necesse est. commoda au-
 tem aut incommoda in eo genere sunt,
 quae praeposita et rejecta dicimus. ea

possunt paria non esse: sed emolumenta communia esse dicuntur. recte autem facta et peccata non habentur communia. Amicitiam autem adhibendam esse censent, quia sit ex eo genere, quae profunt. quanquam autem in amicitia alii dicant, aequae caram esse sapienti rationem amici ac suam: alii autem sibi cuique cariorum suam: tamen hi quoque posteriores fatentur, alienum esse a iustitia, ad quam nati esse videamur, detrahere quid de aliquo, quod sibi assumat. minime vero probatur huic disciplinae, de qua loquor, aut amicitiam, aut iustitiam propter utilitates adscisci aut probari. eadem enim utilitates poterunt eas labefactare atque pervertere. etenim nec iustitia, nec amicitia esse omnino poterunt, nisi ipsae per se expetantur. jus autem, quod ita dici appellarique possit, id esse natura: alienumque esse a sapiente non modo injuriam cui facere, verum etiam nocere. nec vero rectum est cum amicis aut bene meritis consociare aut conjungere injuriam: gravissimeque et verissime defenditur, nunquam aequitatem ab utilitate posse sejungi: et, quidquid aequum iustumque es-

set, id etiam honestum: vicissimque, quid-
quid esset honestum, id iustum etiam at-
que aequum fore. ad easque virtutes, de
quibus disputatum est, dialecticam etiam
adjungunt, et physicam: easque ambas
virtutum nomine appellant: alteram,
quod habeat rationem, ne cui falso assen-
tiamur, neve unquam captiosa probabili-
tate fallamur, eaque, quae de bonis et ma-
lis diceremus, ut tenere tuerique possi-
mus. nam sine hac arte quemvis arbitra-
bantur a vero abduci, fallique posse. rec-
te igitur, si omnibus in rebus temeritas
ignoratioque vitiosa est, ab his ea, quae
tollit haec, virtus nominata est. physi-
cae quoque non sine causa tributus idem
est honos: propterea quod qui conveni-
enter naturae victurus sit, ei et proficif-
cendum est ab omni mundo, et ab ejus
procuracione. nec vero potest quisquam
de bonis et de malis vere judicare, nisi om-
ni cognita ratione naturae, et vitae eti-
am deorum, et utrum conveniat, necne,
natura hominis cum universa. quaeque
sunt vetera praecepta sapientium, qui ju-
bent ‘ tempori parere,’ et ‘ sequi deum,’

et 'se noscere,' et 'nihil nimis;' haec sine phycis quam vim habeant (et habent maximam) videre nemo potest. atque etiam ad justitiam colendam, ad tuendas amicitias et reliquas caritates quid natura valeat, haec una cognitio potest tradere. nec vero pietas adversus deos, nec quanta his gratia debeatur, sine explicatione naturae intelligi potest. Sed jam²² sentio me esse longius proVectum, quam proposita ratio postulare. verum admirabilis compositio disciplinae, incredibilisque rerum traxit ordo: quem, per deos immortales! nonne miraris? quid enim aut in natura, qua nihil est aptius, nihil descriptius, aut in operibus manu factis tam compositum, tamque compactum et coagmentatum inveniri potest? quid posterius priori non convenit? quid sequitur, quod non respondeat superiori? quid non sic aliud ex alio nectitur, ut non, si ullam literam moveris, labent omnia? nec tamen quidquam est, quod moveri possit. quam gravis vero, quam magnifica, quam constans conficitur persona Sapientis? qui, cum ratio docuerit, quod

honestum esset, id esse solum bonum, semper sit necesse est beatus, vereque omnia ista nomina possideat, quae irrideri ab imperitis solent. rectius enim appellabitur rex, quam Tarquinius, qui nec se, nec suos regere potuit: rectius magister populi, (is enim est dictator) quam Sylla, qui triumphiferorum vitiorum, luxuriae, avaritiae, crudelitatis magister fuit: rectius dives quam Crassus, qui, nisi eguisset, nunquam Euphratem nulla belli causa transire voluisset. recte ejus omnia dicentur, qui scit uti solus omnibus. recte etiam pulcher appellabitur; animi enim lineamenta sunt pulchriora quam corporis: recte solus liber, nec dominationi cujusquam parens, neque obediens cupiditati: recte invictus, cujus etiam si corpus constringatur, animo tamen vincula injici nulla possint: neque exspectet ullum tempus aetatis, ut tum denique judicetur, beatusne fuerit, cum extremum vitae diem morte confecerit: quod ille unus e septem sapientibus non sapienter Croesum monuit. nam si beatus unquam fuisset, beatam vitam usque ad illum a Cyro ex-

structum rogum protulisset. quod si ita est, ut neque quisquam nisi bonus vir, et omnes boni beati sint: quid philosophia magis colendum, aut quid est virtute divinius?

DE

FINIBUS

BONORUM ET MALORUM,

LIBER QUARTUS.

QUAE cum dixisset, finem ille. ego autem, nae tu, inquam, Cato, ista exposuisti tam multa memoriter, tam obscura dilucide. itaque aut omittamus contra omnino velle aliquid, aut spatium fumamus ad cogitandum: tam enim diligenter, et, si minus vere, (nam nondum id quidem audeo dicere) sed tamen accurate non modo fundatam, verum etiam exstructam disciplinam non est facile perdiscere. tum ille, ain' tandem, inquit? cum ego te hac nova lege videam eodem die accusatori respondere, et tribus horis perorare, in hac me causa tempus dilaturum putas? quae tamen a te agetur non melior, quam illae sunt, quas interdum ob-

K

tines. quare istam quoque aggredere, tractatam praesertim et ab aliis, et a te ipso saepe, ut tibi deesse non possit oratio. tum ego, non mehercule soleo temere contra Stoicos: non quo illis admodum assentiar: sed pudore impediior: ita multa dicunt, quae vix intelligam. obscura, inquit, quaedam esse confiteor: nec tamen ab illis ita dicuntur de industria: sed inest in rebus ipsis obscuritas. cur igitur easdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, verbum nullum est, quod non intelligatur? easdemne res, inquit? an parum differui, non verbis Stoicos a Peripateticis, sed universa re et tota sententia dissentire? atqui, inquam, Cato, si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. putabam equidem satis, inquit, me dixisse. quare ad ea primum, si videtur. sin aliud quid voles, postea. immo isto quidem, inquam, loco, nisi iniquum postulo, responde arbitrato meo. ut placet, inquit: etsi enim illud erat aptius, aequum cuique concedere. Existimo igitur, inquam, Cato, veteres illos Platonis auditores, Speusippum, Aristotelem, Xenocratem; deinde eorum, Polemonem, Theophrastum, sa-

tis et copiose et eleganter habuisse consti-
 tutam disciplinam, ut non esset causa Ze-
 noni, cum Polemonem audisset, cur et ab
 eo ipso et a superioribus dissideret, quo-
 rum fuit haec institutio: in qua animad-
 vertas velim, quid putes mutandum, nec
 exspectes, dum ad omnia dicam, quae a
 te dicta sunt. universa enim illorum ra-
 tione cum tota vestra confligendum puto.
 qui cum viderent, ita nos esse natos, ut et
 communiter ad eas virtutes apti essemus,
 quae notae illustresque sunt, iustitiam di-
 co, temperantiam, caeterasque generis e-
 jusdem, quae omnes similes artium reli-
 quarum, materia tantum ad meliorem
 partem et tractatione differunt: easque
 ipsas virtutes viderent nos magnificentius
 appetere et ardentius habere etiam in-
 sitam quandam vel potius innatam cupi-
 ditatem scientiae, natosque esse ad con-
 gregationem hominum et ad societatem
 communitatemque generis humani, ea-
 que in maximis ingeniis maxime eluce-
 re: totam philosophiam tres in partes di-
 viserunt; quam partitionem a Zenone re-
 tentam esse videmus. quarum cum una
 sit, qua mores conformari putantur; dif-

fero eam partem, quae quasi stirps est hujus quaestionis: qui sit enim finis bonorum, mox: hoc loco tantum dico, a veteribus Peripateticis Academicisque, qui re consentientes, vocabulis differabant, eum locum, quem civilem recte appellaturi videmur, Graece πολιτικόν, graviter et copiose esse tractatum. Quàm multa illi de republica scripserunt? quàm multa de legibus? quàm multa non solum praecepta in artibus, sed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? primum enim ipsa illa, quae subtiliter differenda erant, polite apteque dixerunt, cum definientes, tum partientes: ut vestri etiam: sed vos squalidius; illorum, vides, quam niteat oratio. deinde ea, quae requirebant orationem ornatam et gravem, quam magnifice sunt dicta ab illis? quam splendide? de justitia, de fortitudine, de amicitia, de aetate degenda, de philosophia, de capeffenda republica, de temperantia, de fortitudine hominum, *** de spinas vellentium, ut Stoici, nec ossa nudantium, sed eorum, qui grandia ornate vellent, enucleate minora dicere. itaque quae sunt eorum consolationes?

quæ cohortationes? quæ etiam monita et consilia, scripta ad summos viros? erat enim apud eos, ut est rerum ipsarum natura, sic dicendi exercitatio, duplex. nam quidquid quaeritur, id habet aut generis ipsius sine personis temporibusque, aut iis adjunctis, facti aut juris, aut nominis controversiam. ergo in utroque exercebantur: eaque disciplina effecit tantam illorum utroque in genere dicendi copiam. totum genus hoc et Zeno, et ab eo qui sunt, aut non potuerunt, aut noluerunt, certe reliquerunt. quanquam scripsit artem rhetoricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic, ut, si quis obmutescere concupierit, nihil aliud legere debeat. itaque vides, quo modo loquantur. nova verba fingunt: deserunt usitata. at quanta conantur? mundum hunc omnem oppidum esse nostrum. incendit igitur eos, qui audiunt. vides, quantam rem agas: ut, Circeis qui habitet, totum hunc mundum suum municipium esse existimet. quid ille incendat? restinguet citius, si ardentem acceperit. ista ipsa, quæ tu breviter, regem, dictatorem, divitem solum esse sapientem, a te quidem apte ac rotunde:

quippe; habes enim a rhetoribus. illorum vero ista ipsa quam exilia de virtutis vi? quam tantam volunt esse, ut beatum per se efficere possit. pungunt, quasi aculeis, interrogatiunculis angustis; quibus etiam qui assentiuntur, nihil commutatur animo, et iidem abeunt, qui venerant: res enim fortasse verae, certe graves, non ita tractantur, ut debent, sed aliquanto minutius. Sequitur differendi ratio, 4 cognitioque naturae. nam de summo bono mox, ut dixi, videbimus, et ad id explicandum disputationem omnem conferemus. in iis igitur partibus duabus nihil erat, quod Zeno commutare gestiret. res enim praeclare se habent, et quidem in utraque parte. quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad differendum valet, praetermissum est? qui et definiunt plurima: et definiendi artes reliquerunt: quodque est definitioni adjunctum, ut res in partes dividatur, id et fit ab aliis, et, quemadmodum fieri oporteat, traditur. item de contrariis: a quibus ad genera formasque generum devenerunt. jam argumenti ratione conclusi caput esse faciunt ea, quae perspicua dicunt: de-

inde ordinem sequuntur: tum, quid verum sit in singulis, extrema conclusio est. quanta autem ab illis varietas argumentorum, ratione concludentium, eorumque cum captiosis interrogationibus dissimilitudo? quid, quod pluribus locis quasi denuntiant, ut neque sensuum fidem sine ratione, nec rationis sine sensibus exquiramus, atque ut ne eorum alterum ab altero separemus? quid? ea, quae dialectici nunc tradunt et docent, nonne ab illis instituta sunt et inventa? de quibus etsi a Chrysippo maxime est elaboratum, tamen a Zenone minus multo quam ab antiquis. ab hoc autem quaedam non melius quam veteres: quaedam omnino relicta. cumque duae sint artes, quibus perfecte ratio et oratio compleatur, una inveniendi, altera differendi: hanc posteriorem et Stoici, et Peripatetici, priorem autem illi egregie tradiderunt: hi omnino ne attigerunt quidem. nam e quibus locis, quasi thesauris, argumenta depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt, superiores autem artificio et via tradiderunt. quae quidem res efficit, ne necesse sit, iisdem de rebus semper quasi dictata

decantare, neque a commentariolis suis discedere. nam qui sciet, ubi quidque positum sit, quaque eo veniat, is, etiam si quid obrutum erit, poterit eruere, semperque esse in disputando suus. quod et si ingeniis magnis praediti quidam dicendi copiam sine ratione consequuntur: ars tamen est dux certior, quam natura. aliud est enim poëtarum more verba fundere; aliud ea, quae dicas, ratione et arte distinguere. Similia dici possunt de explicatione naturae, qua hi utuntur et vestri: neque vero ob duas modo causas, quod Epicuro videtur, ut pellatur mortis et religionis metus; sed etiam modestiam quandam cognitio rerum caelestium affert iis, qui videant, quanta sit etiam apud deos moderatio, quantus ordo: et magnitudinem animi, deorum opera et facta cernentibus: justitiam etiam, cum cognitum habeas, quod sit summi rectoris et domini numen, quod consilium, quae voluntas. cujus ad naturam apta ratio, vera illa et summa lex a philosophis dicitur. inest in eadem explicatione naturae insatiabilis quaedam e cognoscendis rebus voluptas: in qua una,

confectis rebus necessariis, vacui negotiis, honeste ac liberaliter possumus vivere. ergo in hac ratione tota de maximis fere rebus Stoici illos secuti sunt, ut et deos esse, et quatuor ex rebus omnia constare dicerent. cum autem quaereretur res admodum difficilis, num quinta quaedam natura videretur esse, ex qua ratio et intelligentia oriretur, in quo etiam de animis, cujus generis essent, quaereretur: Zeno dixit esse ignem: nonnulla deinde aliter, sed ea pauca. de maxima autem re, eodem modo, divina mente atque natura mundum universum atque ejus maximas partes administrari. materiam vero rerum et copiam apud hos exilem; apud illos uberrimam reperiemus. quam multa ab his conquisita et collecta sunt de omnium animantium genere, ortu, membris, aetatibus? quam multa de rebus iis, quae gignuntur e terra? quam multae, quamque de rebus variis et causae, cur quidque fiat, et demonstrationes, quemadmodum quaeque fiant? qua ex omni copia, plurima et certissima argumenta sumuntur ad cujusque rei naturam explicandam, ergo adhuc, quantum equidem

intelligo, causa non videtur fuisse mutandi nominis. non enim, si omnia non sequebatur, idcirco non erat ortus illinc. equidem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democritum puto: pauca mutat, vel plura sane. at cum e plurimis eadem dicit, tum certe de maximis. quod item cum vestri faciant, non satis magnam tribuunt inventoribus gratiam. Sed ⁶ haec haftenus. nunc videamus, quae-
so, de summo bono, quod continet philosophiam, ecquid tandem attulerit, quam obrem ab inventoribus, tanquam a parentibus, dissentiret. hoc igitur loco, quanquam a te, Cato, diligenter est explicatus finis hic bonorum, qui continet philosophiam, et quis a Stoicis, et quemadmodum diceretur; tamen ego quoque exponam, ut perspiciamus, si potuerimus, quidnam a Zenone novi sit allatum. cum enim superiores, e quibus planissime Polemo, secundum naturam vivere summum bonum esse dixissent, his verbis tria significari Stoici dicunt: unum ejusmodi, vivere adhibentem scientiam earum rerum, quae natura evenirent. hunc ipsum Zenonis aiunt finem esse, declarantem il-

lud, quod a te dictum est, convenienter naturae vivere. alterum significare idem, ut si diceretur, officia omnia media, aut pleraque servantem, vivere. hoc sic expositum dissimile est superiori. illud enim rectum, quod καλὸς ὁρῶμα dicebas, contingit sapienti soli : hoc autem inchoati cujusdam officii est, non perfecti; quod cadere in nonnullos insipientes potest. tertium autem, omnibus aut maximis rebus iis, quae secundum naturam sint, fruenter vivere. hoc non est positum in nostra actione. completur enim et ex eo genere vitae, quod virtute fruitur, et ex iis rebus, quae secundum naturam sunt, neque sunt in nostra potestate. sed hoc summum bonum, quod tertia significatione intelligitur, eaque vita, quae ex summo bono degitur, quia conjuncta ei virtus est, in sapientem solum cadit : isque finis bonorum, ut ab ipsis Stoicis scriptum videmus, a Xenocrate atque ab Aristotele constitutus est. itaque ab his constitutio illa prima naturae, a qua tu quoque ordiebare, his prope verbis exponitur. Omnis natura vult esse conservatrix sui, ut et salva sit, et in genere conservetur suo. ad

hanc rem aiunt artes quoque requisitas, quae naturam adjuvarent: in quibus ea numeretur in primis, quae est vivendi ars, ut tueatur quod a natura datum sit: quod desit, acquirat: iidemque diviserunt naturam hominis in animum et corpus. cumque eorum utrumque per se expetendum esse dixissent, virtutes quoque utriusque eorum per se expetendas esse dicebant: et cum animum quadam infinita laude anteponerent corpori, virtutes quoque animi bonis corporis anteponebant. sed cum sapientiam totius hominis custodem et procuratricem esse vellent, quae esset naturae comes et adjutrix: hoc sapientiae munus esse dicebant, ut eum tueretur, qui constaret ex animo et corpore: in utroque juvaret eum, atque contineret. atque ita re primo simpliciter collocata, reliqua subtilius persequentes, corporis bona facilem quandam rationem habere censebant. de animi bonis accuratius exquirebant: in primisque reperiebant, in his inesse iustitiae semina: primique ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut ii, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur,

et id, quod temporum ordine antiquius est, ut conjugia virorum et uxorū, natura conjuncta esse dicerent: qua ex stirpe orirentur amicitiae cognationum. atque ab his initiis profecti, omnium virtutum et originem et progressionem persecuti sunt. ex quo magnitudo quoque animi exsistebat, qua facile posset repugnari obfistique fortunae, quod maximae res essent in potestate sapientis. varietates autem injuriasque fortunae facile veterum philosophorum praeceptis instituta vita superabat. principiis autem a natura datis, amplitudines quaedam bonorum excitabantur, partim profectae a contemplatione rerum occultiorum, quod erat insitus menti cognitionis amor, ex quo etiam rationis explicandae, differendique cupiditas consequebatur: quodque hoc solum animal natum est pudoris ac verecundiae particeps, appetensque conjunctionem hominum ac societatum, animadvertensque in omnibus rebus, quas ageret aut diceret, ne quid ab eo fieret, nisi honeste et decore: his initiis, ut ante dixi, tanquam seminibus, a natura da-

tis, temperantia, modestia, iustitia, et omnis honestas perfecte absoluta est. Ha-⁸ bes, inquam, Cato, formam eorum, de quibus loquor, philosophorum. quae exposita scire cupio, quae causa sit, cur Zenon ab hac antiqua institutione desciverit: quidnam horum ab eo non sit probatum. quod ne omnem naturam conservatricem fui dixerint? an quod omne animal ipsum sibi commendatum, ut se et salvum in suo genere incolumeque vellet? an, eum omnium artium is finis esset, quid natura maxime quaereret, idem statui debere de totius arte vitae? an quod, cum animo constaremus et corpore, et haec ipsa, et eorum virtutes per se esse sumendas? an vero displicuit ea, quae tributa est animi virtutibus tanta praestantia? an quae de prudentia, de cognitione rerum, de conjunctione generis humani, quaeque ab eisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, de omni honestate dicuntur? fatebuntur Stoici, haec omnia dicta esse praeclare. neque enim eam causam Zenoni desciscendi fuisse. alia quaedam dicent. credo, magna antiquorum

esse peccata, quae ille veri investigandi cupidus nullo modo ferre potuerit. quid enim perversius, quid intolerabilius, quid stultius, quam bonam valetudinem, quam dolorum omnium vacuitatem, quam integritatem oculorum reliquorumque sensum ponere in bonis, potius quam dicere, nihil omnino inter eas res iisque contrariis interesse? ea enim omnia, quae illi bona dicerent, praeposita esse, non bona: itemque illa, quae in corpore excellerent, stulte antiquos dixisse per se esse expetenda: et sumenda potius, quam expetenda. eademque de omni vita, quae in una virtute consisteret: illam vitam, quae etiam caeteris rebus, quae essent secundum naturam, abundaret, magis expetendam non esse, sed magis sumendam. cumque ipsa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior esse non possit, tamen quaedam deesse sapientibus, tum, cum sunt beatissimi: itaque eos id agere, ut a se dolores, morbos, debilitates repellant. O magnam vim ingenii, causamque justam, cur nova exsisteret disciplina! perge porro, sequentur enim, quae tu scientissime complexus es, omnem insipientiam et injusti-

tiam, alia vitia similia esse, omniaque peccata esse paria, eosque, qui natura doctrinaque longe ad virtutem processissent, nisi eam plene consecuti essent, summe esse miseros, neque inter eorum vitam et improbissimorum quidquam omnino interesse: ut Plato, tantus ille vir, si sapiens non fuerit, nihilo melius quam quivis improbissimus nec beatius vixerit. haec videlicet est correctio philosophiae veteris et emendatio: quae omnino aditum habere nullum potest in urbem, in forum, in curiam. quis enim ferre posset ita loquentem eum, qui se auctorem vitae, graviter et sapienter agenda, profiteretur, nomina rerum commutantem: cumque idem sentiret, quod omnes, quibus rebus eandem vim tribueret, alia nomina imponentem, verba modo mutantem, de opinionibus nihil detrahentem? patronusne causae, in epilogo pro reo dicens, negaret esse malum exilium, publicationem bonorum? haec rejicienda esse, non fugienda? nec misericordem iudicem esse oportere? in concione autem si loqueretur, si Annibal ad portas venisset murumque jaculo trajecisset, negaret esse in ma-

lis capi, venire, interfici, patriam amittere? an senatus, cum triumphum Africanodecerneret, QUODEJUSVIRTUTE, AUT FELICITATE, posset dicere, si neque virtus in nullo, nisi in sapiente, nec felicitas vere dici potest? quae est igitur ista philosophia, quae communi more in foro loquitur; in libello, suo? praesertim cum, quod illi verbis suis significent, in eo nihil novetur, de ipsis rebus nihil mutetur, eadem res maneant alio modo. quid enim interest, divitias, opes, valetudinem, bona dicas, anne praeposita, cum ille, qui ista bona dicit, nihilo plus his tribuat quam tu, qui eadem illa praeposita nominas? itaque homo in primis ingenuus et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et Laelii, Panaetius, cum ad Q. Tiberonem de dolore patiendo scriberet: quod esse caput debebat, si probari posset, nunquam posuit, non esse malum dolorem: sed quid esset et quale, quantumque in eo inesset alieni, deinde quae ratio esset perferendi: cujus quidem, quoniam Stoicus fuit, sententiâ, condemnata mihi videtur esse immanitas
 10 ista verborum. Sed, ut propius ad ea,

Cato, accedam, quae a te dicta sunt, pressius agamus, eaque, quae modo dixisti, cum iis conferamus, quae tuis antepono. quae sunt igitur communia vobis cum antiquis, his sic utamur, quasi concessis: quae in controversiam veniunt, de iis, si placet, differamus. mihi vero, inquit, placet agi subtilius, et, ut ipse dixisti, pressius. quae enim adhuc protulisti, popularia sunt: ego autem a te elegantiora desidero. a mene tu, inquam? sed tamen enitar, et, si minus mihi multa occurrent, non fugiam ista popularia. sed primum positum sit, nosmetipsos commendatos esse nobis, primamque ex natura hanc habere appetitionem, ut conservemus nosmetipsos. hoc convenit. sequitur illud, ut animadvertamus, qui simus ipsi, ut nos, quales oportet esse, servemus. sumus igitur homines: ex animo constamus et corpore, quae sunt cujusdam modi: nosque oportet, ut prima appetitio naturalis postulat, haec diligere, constituereque ex his finem illum summi boni atque ultimi. quem, si prima vera sint, ita constitui necesse est, earum rerum, quae sunt secundum naturam, quam plurima

et quam maxima adipisci. hunc igitur finem illi tenuerunt: quodque ego plurimis verbis, illi brevius, 'secundum naturam vivere.' hoc his bonorum videtur
 11 extremum. Age nunc isti doceant, vel tu potius, (quis enim ista melius?) quonam modo ab iisdem principiis profecti, efficiatis, ut honeste vivere (id est enim vel ex virtute, vel naturae congruenter vivere) summum bonum sit, et quonam modo aut quo loco corpus subito deserueritis, omniaque ea, quae cum secundum naturam sint, absint a nostra potestate: ipsum denique officium. quaero igitur, quo modo hae tantae commendationes, a natura profectae, subito a sapientia relictæ sint. quod si non hominis summum bonum quaereremus, sed cuiusdam animantis: is autem esset nihil, nisi animus: (licet enim fingere aliquid ejusmodi, quo verum facilius reperiamus) tamen illi animo non esset hic vester finis. desideraret enim valetudinem, vacuitatem doloris: appeteret etiam conservationem sui, earumque rerum custodiam: finemque sibi constitueret, secundum naturam vivere: quod est, ut dixi, habere ea, quae se-

cūndum naturam sunt, vel omnia, vel plurima et maxima. cujuscumque enim modi animal constitueris: necesse est, etiam si id sine corpore sit, ut fingimus, tamen esse in animo quaedam similia eorum, quae sint in corpore: ut nullo modo, nisi ut exposui, constitui possit finis bonorum. Chrysippus autem, exponens differentias animantium, ait alias earum corpore excellere, alias autem animo, nonnullas valere utraque re: deinde disputat, quod cujusque generis animantis statui deceat extremum. cum autem hominem in eo genere posuisset, ut ei tribueret animi excellentiam: summum bonum id constituit, non ut excellere animo, sed uti nihil esse, praeter animum, videretur. Uno autem modo in virtute ¹² sola summum bonum recte poneretur, si quod esset animal, quod totum ex mente constaret: id ipsum tamen sic, ut ea mens nihil haberet in se, quod esset secundum naturam: ut valetudo est. sed id ne cogitari quidem potest, quale sit, ut non repugnet ipsum sibi. sin dicit obscurari quaedam, nec apparere, quia valde parva sint; nos quoque concedimus. quod

dicit Epicurus de voluptate: quae minimae sint voluptates, eas obscurari saepe et obrui. sed non sunt in eo genere tantae commoditates corporis, tamque productae temporibus, tamque multae. itaque, in quibus, propter earum exiguitatem, obscuratio consequitur; saepe accidit, ut nihil interesse nostra fateamur, sint illa, necne sint: ut in sole, quod a te dicebatur, lucernam adhibere nihil interest, aut teruncium adjicere Croesi pecuniae. quibus autem in rebus obscuratio tanta non sit, fieri tamen potest, ut id ipsum, quod interest, non sit magnum. ut ei, qui jucunde vixerit annos decem, si aequae vita jucunda menstrua addatur; quia momentum aliquod habeat ad jucundum accessio, bonum sit: sin autem id non concedatur, non continuo vita beata tollitur. bona autem corporis huic sunt, quod posterius posui, similia. habent enim accessionem dignam, in qua elaboretur: ut mihi in hoc Stoiciolari jocari videantur interdum, cum ita dicant, si ad illam vitam, quae cum virtute degatur, ampulla aut strigilis accedat, sumpturum sapientem eam vitam potius, quo haec adjecta sint,

nec beatiorem tamen ob eam causam fore. hoc simile tandem est non risu potius, quam oratione ejiciendum? ampulla enim sit, necne sit, quis non jure optimo irrideatur, si laboret? at vero gravitate membrorum et cruciatu dolorum si quis quem levet, magnam ineat gratiam: nec, si ille sapiens ad tortoris eculeum a tyranno ire cogatur, similem habeat vuln- tum, ac si ampullam perdidisset: sed, ut magnum et difficile certamen iniens, cum sibi cum capitali adversario, dolore, depugnandum videret, excitaret omnes rationes fortitudinis ac patientiae: quarum praesidio iniret illud difficile, ut dixi, magnumque praelium. deinde non quaeremus, quid obscuratur aut intereat, quia sit admodum parvum: sed quid tale sit, ut expleat summam. una voluptas e multis obscuratur in illa vita voluptaria: sed tamen ea quamvis parva sit, pars est ejus vitae, quae posita est in voluptate. numerus in Croesi divitiis obscuratur: pars est tamen divitiarum. quare obscurantur etiam haec, quae secundum naturam esse dicimus, in vita beata: sint modo partes beatæ vitae. Atqui, si, ut convenire 13

debet inter nos, est quaedam appetitio naturalis ea quae secundum naturam sunt appetens, eorum omnium est aliqua summa facienda. quo constituto, tum licebit otiose ista quaerere, de magnitudine rerum, de excellentia, quanta in quoque sit ad beate vivendum, de istis ipsis obscurationibus, quae propter exiguitatem vix aut ne vix quidem appareant. quid, de quo nulla dissensio est? nemo enim est, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum simile esset id, ad quod omnia referuntur: quod est ultimum rerum appetendarum. omnis enim est natura diligens sui. quae est enim, quae si unquam deserat, aut partem aliquam sui, aut ejus partis habitum, aut vim, aut ullius earum rerum, quae secundum naturam sint, aut motum, aut statum? quae autem natura suae primae institutionis oblita est? nulla profecto, quin suam vim retineat a primo ad extremum. quo modo igitur evenit, ut hominis natura sola esset, quae hominem relinqueret, quae oblivisceretur corporis, quae summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis poneret? quo modo autem, quod ipsi etiam fatentur,

constatque inter omnes, conservabitur, ut simile sit omnium naturarum illud optimum, de quo quaeritur? tum enim esset simile, si in caeteris quoque naturis id cuique esset ultimum, quod in quaque excelleret. tale enim visum esset ultimum Stoicorum. quid dubitas igitur mutare principia naturae? quid enim dicis, omne animal, simul atque sit ortum, applicatum esse ad se diligendum: esseque in se conservando occupatum? quin potius ita dicis, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum, et in ejus unius occupatum esse custodia, reliquasque naturas nihil aliud agere, nisi ut id conservent, quod in quaque optimum sit? quo modo autem optimum, si bonum praeterea nullum est? si autem reliqua appetenda sunt, cur, quod est ultimum rerum appetendarum, id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum et maximarum appetitione concluditur? ut Phidias potest a primo instituere signum, idque perficere: potest ab alio inchoatum accipere et absolvere. huic est sapientia similis. non enim ipsa genuit hominem, sed accepit a natura inchoatum; hanc intuens,

debet institutum illud, quasi signum, absol-
 vere. qualem igitur natura hominem
 inchoavit? et quod est munus, quod opus
 sapientiae? quid est, quod ab ea absolvi
 et perfici debeat? si nihil in eo quidem per-
 ficiendum est, praeter motum ingenii
 quendam, id est, rationem: necesse est,
 huic ultimum esse, ex virtute vitam fin-
 gere. rationis enim perfectio est virtus.
 si nihil, nisi corpus, summa erunt illa, va-
 letudo, vacuitas doloris, pulchritudo, et
 caetera. nunc de hominis summo bono
 quaeritur. Quid ergo dubitamus in to-
 ta ejus natura quaerere quid sit effectum?
 cum enim constet inter omnes, omne of-
 ficiū munusque sapientiae in hominis
 cultu esse occupatum: alii (ne me existi-
 mes contra Stoicos solum dicere) eas sen-
 tentias afferunt, ut summum bonum in
 eo genere ponant, quod sit extra nostram
 potestatem, tanquam de animali aliquo
 loquantur: alii contra, quasi nullum cor-
 pus sit hominis, ita, praeter animum, ni-
 hil curant: cum praesertim ipse quoque
 animus non inane nescio quid sit, (neque
 enim id possum intelligere) sed in quo-
 dam genere corporis: ut ne is quidem vir-

tute una contentus sit, sed appetat vacuitatem doloris. quamobrem utrique idem faciunt, ut si laevam partem negligerent, dexteram tuerentur: aut ipsius animi, ut fecit Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. eorum enim omnium, multa praetermittentium, dum eligant aliquid, quod sequantur, quasi curta sententia: at vero illa perfecta atque plena, eorum, qui cum de hominis summo bono quaererent, nullam in eo neque animi neque corporis partem vacuum tutela reliquerunt. vos autem, Cato, quia virtus, ut omnes fatemur, altissimum locum in homine et maxime excellentem tenet, et quod eos, qui sapientes sunt, absolutos et perfectos putamus, aciem animorum nostrorum virtutis splendore perstringitis. in omni enim animante est summum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus: quibus tamen et dolore vacare opus est, et valere. sic igitur in homine perfectio ista, in eo potissimum, quod est optimum, id est, in virtute laudatur. itaque mihi non satis videmini considerare, quod iter sit naturae, quaeque progressio. non enim hoc, quod facit in frugibus, ut,

cum ad spicam perduxerit ab herba, relinquat et pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxerit. semper enim ita assumit aliquid, ut ea, quae prima dederit, ne deferat. itaque sensibus rationem adiunxit; et, ratione effecta, sensus non reliquit. ut si cultura vitium, cuius hoc munus est, ut efficiat, ut vitis cum partibus suis omnibus quam optime se habeat: (sed sic intelligamus: licet enim, ut vos quoque soletis, fingere aliquid docendi causa) si igitur illa cultura vitium in vite insit, ipsa caetera, credo, velit, quae ad colendam vitem attinebunt, sicut antea: se autem omnibus vitis partibus praeferat, statuaturque nihil esse melius in vite quam se: similiter sensus, cum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam tuetur se: cum autem assumpta ratio est, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima naturae huius tutelae subjiciantur. itaque non discedit ab eorum curatione, quibus praeposita vitam omnem debet gubernare: ut mirari satis eorum inconstantiam non possimus. naturalem enim appetitionem, quam vocant *ὄρεξις*, item-

que officium, ipsam etiam virtutem, tuentem esse volunt earum rerum, quae secundum naturam sunt. cum autem ad summum bonum volunt pervenire, transiliunt omnia, et duo nobis opera pro uno relinquunt: ut alia sumamus, alia appetamus, potius quam uno fine omnia concludant. At enim jam dicitis virtutem non¹⁵ posse constitui, si ea, quae extra virtutem sint, ad beate vivendum pertineant. quod totum contra est. introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia quae leget, quaeque rejiciet, unam referantur ad summam. nam si omnino ea negligimus, in Aristonea vitia et peccata incidemus, obliviscemurque quae virtuti ipsi principia dederimus. sin ea non negligimus, neque tamen ad finem summi boni referemus, non multum ab Herilli levitate aberrabimus. duarum enim vitarum nobis erunt instituta capienda. facit enim ille duo se-juncta ultima bonorum: quae, ut essent vera, conjungi debuerunt. nunc ista separantur, ut disjuncta sint. quo nihil potest esse perversius. itaque contra est, ac dicitis; nam constitui virtus nullo modo potest, nisi ea, quae sunt prima naturae,

ut ad summam pertinentia, tenebit. quae-
 sita enim virtus est, non quae relinque-
 ret naturam, sed quae tueretur. at illa,
 ut vobis placet, partem quandam tuetur,
 reliquam deferit. atque ipsa institutio ho-
 minis si loqueretur, haec diceret: primos
 suos quasi coeptus appetendi fuisse, ut se
 conservaret in ea natura in qua ortus es-
 set. nondum autem explanatum satis e-
 rat, quid maxime natura vellet. expla-
 netur igitur. quid ergo aliud intelligetur,
 nisi ut ne qua pars naturae negligatur?
 in qua si nihil est praeter rationem, sit in
 una virtute finis bonorum. sin est etiam
 corpus, ista explanatio naturae nempe
 hoc effecerit, ut ea, quae ante explicati-
 onem tenebamus, relinquamus. ergo id
 est convenienter naturae vivere, a natu-
 ra discedere. ut quidam philosophi, cum
 a sensibus profecti majora quaedam ac di-
 viniora vidissent, sensus reliquerunt: sic
 isti, cum ex appetitione rerum virtutis
 pulchritudinem adspexissent, omnia, quae
 praeter virtutem ipsam viderant, abjece-
 runt; obliiti, naturam omnem appeten-
 darum rerum ita late patere, ut a princi-
 piis permaneret ad fines; neque intelli-

gunt, se rerum illarum pulchrarum atque admirabilium fundamenta subducere. Itaque mihi videntur omnes quidem illi¹⁶ errasse, qui finem bonorum esse dixerunt honeste vivere. sed alius alio magis: Pyrrho scilicet maxime, qui virtute constituta, nihil omnino, quod appetendum sit, relinquat: deinde Aristo, qui nihil relinquere non est ausus; introduxit autem, quibus commotus sapiens appeteret aliquid, quod cuique in mentem incideret, et quodcumque tanquam occurreret. is hoc melior quam Pyrrho, quod vel aliquod genus appetendi dedit: deterior quam caeteri, quod penitus a natura recessit. Stoici autem, quod finem bonorum in una virtute ponunt, similes sunt illorum: quod autem principium officii quaerunt, melius quam Pyrrho: quod ea non occurrentia fingunt, vincunt Aristonem: quod autem ea, quae ad naturam accommodata et per se assumenda esse dicunt, non adjungunt ad finem bonorum, desciscunt a natura, et quodam modo sunt non dissimiles Aristonis. ille enim occurrentia nescio quae comminiscébatur: hi autem ponunt illi quidem prima natu-

rae, sed ea sejungunt a finibus et a summa bonorum: quae cum proponunt, ut sit aliqua rerum selectio; naturam videntur sequi. cum autem negant, ea quidquam ad beatam vitam pertinere, rursus naturam relinquunt. atque adhuc ea dixi, cur causa Zenoni non fuisset, quamobrem a superiorum auctoritate discederet. nunc reliqua videamus: nisi aut ad haec, Cato, dicere aliquid vis, aut nos jam longiores sumus. neutrum vero, inquit ille. nam et a te perfici istam disputationem volo, nec tua mihi oratio longa videri potest. optime, inquam. quid enim mihi potest esse optatius, quam cum Catone, omnium virtutum auctore, de virtutibus disputare? sed primum illud vide, gravissimam illam vestram sententiam, quae familiam ducit, 'honestum quod sit, id esse solum bonum; honesteque vivere, bonorum finem,' communem fore vobis cum omnibus, qui in una virtute constituent finem bonorum: quodque dicitis, informari non posse virtutem, si quidpiam, nisi quod honestum sit, numeretur, idem dicetur ab illis, quos modo nominavi. mihi autem aequius videbatur, Zenonem

cum Polemone disceptantem, a quo, quae essent principia naturae, acceperat, a communibus initiis progredientem videre ubi primum insisteret, et unde causa controversiae nasceretur; non stantem cum iis, qui ne dicerent quidem sua summa bona esse a natura profecta, uti iisdem argumentis, quibus illi uterentur, iisdemque sententiis. Minime vero illud probo,¹⁷ quod, cum docuistis, ut vobis videmini, solum bonum esse, quod honestum sit, tum rursus dicitis, initia proponi necesse esse apta et accommodata naturae, quorum ex electione virtus possit existere. non enim in selectione virtus ponenda erat, ut id ipsum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. nam omnia, quae sumenda, quaeque legenda aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum, ut is, qui eam adeptus sit, nihil praeterea desideret. videsne, ut, quibus summa est in voluptate: perspicuum sit, quid iis faciendum sit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quo spectare, quid sequi, quid fugere debeant. sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur; apparet statim, quae sint

officia, quae actiones. vobis autem, quibus nihil est aliud propositum, nisi rectum atque honestum, unde officii, unde agendi principium nascatur, non reperietis. hoc igitur quaeretis omnes, et ii, qui quodcumque in mentem veniat, aut quodcumque occurrat, se sequi dicent: et vos, qui ad naturam revertemini. quibus natura iure responderit, non esse verum, aliunde finem beate vivendi, a se principia rei gerendae peti: esse enim unam rationem, qua et principia rerum agendarum et ultima bonorum continerentur: atque, ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas, praeter virtutes et vitia, inter quas quidquam omnino interesset, sic errare Zenonem, qui nulla in re, nisi in virtute aut vitio, propensionem, ne minimi quidem momenti ad summum bonum adipiscendum esse diceret: et, cum ad beatam vitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum esse in his momenta diceret: quasi vero haec appetitio non ad summi boni adeptionem pertineret. quid autem minus consentaneum est, quam, quod aiunt, cognito

summo bono, reverti se ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id est, officii? non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quae secundum naturam sunt, appetenda: sed ab his et appetitio et actio commovetur. Nunc venio ad illa tua brevia, quae consuetaria esse dicebas: et primum illud, quo nihil potest esse brevius; bonum omne, laudabile; laudabile autem omne, honestum: igitur omne bonum, honestum. *ô* plumbeum pugionem! quis enim tibi illud primum concefferit? quo quidem concesso, nihil opus est secundo. si enim omne bonum laudabile est, omne laudabile honestum est. quis tibi ergo istud dabit, praeter Pyrrhonem, Aristonem, eorumve similes? quos tu non probas. Aristoteles, Xenocrates, tota illa familia, non dabit: quippe qui valetudinem, vires, divitias, gloriam, multa alia, bona esse dicunt, laudabilia non dicant. et hi quidem ita non sola virtute finem bonorum contineri putant, ut rebus tamen omnibus virtutem anteponant. quid censes eos esse facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hierony-

mum, illos etiam, si qui Carneadeum finem tueri volunt? jam aut Callipho, aut Diodorus, quo modo poterunt tibi istud concedere, qui ad honestatem aliud adjungant, quod ex eodem genere non sit? placet igitur tibi, Cato, cum res sumpseris non concessas, ex illis efficere quod velis? jam ille sorites, quo nihil putatis esse vitiosius, quod bonum sit, id esse optabile: quod optabile, id esse expetendum: quod expetendum, laudabile: deinde reliqui gradus: sed ego in hoc resisto. eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum sit, id esse laudabile. illud vero minime consecrarium, sed in primis hebes illorum: gloriatione dignam esse beatam vitam, quod non possit sine honestate contingere, ut jure quisquam gloriatur. dabit hoc Zenoni Polemon; etiam magister ejus, et tota illa gens, et reliqui, qui virtutem omnibus rebus multo antepponentes, adjungunt ei tamen aliquid summo in bono finiendo. si enim virtus digna est gloriatione, ut est, tantumque praestat caeteris rebus, ut dici vix possit: et beatus esse poterit virtute una praeditus, carens caeteris. nec tam en illud

tibi concedet, praeter virtutem nihil in bonis esse ducendum. illi autem, quibus summum bonum sine virtute est, non dabunt fortasse, vitam beatam habere in quo jure possit gloriari. etsi illi quidem etiam voluptates faciunt interdum gloriosas. vides igitur, te aut ea sumere, quae non concedantur, aut ea, quae etiam concessa, te nihil juvent. Equidem in omni-¹⁹ bus istis conclusionibus hoc putarem philosophia nobisque dignum, et maxime cum summum bonum quaereremus, vitam nostram, consilia, voluntates, non verba corrigi. quis enim potest istis, quae te, ut ais, delectant, brevibus et acutis, auditis, de sententia decedere? nam, cum ea spectant et avent audire, cur dolor malum non sit, dicunt illi, asperum esse dolere, molestum, odiosum, contra naturam, difficile toleratu: sed, quia nulla sit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudine, non esse illud malum. haec qui audierit, ut ridere non curet, discedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum, quam venerat. tu autem negas fortem esse quemquam posse, qui dolorem malum pu-

tet. cur fortior sit, si illud, quod tute concedis, asperum et vix ferendum putabit? ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis nascitur. et ais, si una litera commota sit, fore, tota ut labet disciplina: utrum igitur tibi literam videor, an totas paginas commovere? ut enim sit apud illos, id quod est a te laudatum, ordo rerum conservatus, et omnia inter se apta et connexa, (sic enim aiebas) tamen persequi non debemus, si a falsis principiis profecta congruent ipsa sibi, et a proposito non aberrant. in prima igitur constitutione Zeno tuus a natura recessit; cumque summum bonum posuisset in ingenii praestantia, quam virtutem vocamus, nec quidquam aliud bonum esse dixisset, nisi quod esset honestum, nec virtutem posse constare, si in caeteris rebus esset quidquam, quod aliud alio melius esset aut pejus: his propositis, tenuit prorsus consequentia. recte dicis. negare enim non possum. sed ita falsa sunt ea, quae consequuntur, ut illa, e quibus haec nata sunt, vera esse non possint. docent enim nos (ut scis) dialectici, si ea quae rem aliquam sequantur, falsa sint, falsam

illam ipsam esse, quam sequantur. ita fit illa conclusio non solum vera, sed ita perspicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere: si illud, hoc: non autem hoc: igitur ne illud quidem. sic, consequentibus vestris sublati, prima tolluntur: quae sequuntur igitur: ‘ omnes, qui non sunt sapientes, aequi-
‘ seros esse: sapientes omnes summe bea-
‘ tos esse: recte facta omnia aequalia: om-
‘ nia peccata paria.’ quae cum magnifice primo dici viderentur, considerata minus probantur. sensus enim cuiusque, et natura rerum, atque ipsa veritas clamat quodam modo, non posse adduci, ut inter eas res, quas Zeno exaequaret, nihil interesset. Postea tuus ille Poenulus,²⁰ (scis enim Citiaeos, clientes tuos, e Phoenicia profectos) homo igitur acutus causam non obtinens, repugnante natura, verba versare coepit: et primum rebus iis, quas nos bonas ducimus, concessit, ut haberentur aptae, habiles, et ad naturam accommodatae: faterique coepit, sapienti, hoc est, summe beato, commodius tamen esse, si ea quoque habeat, quae bona non audet appellare; naturâ ipsâ ac-

commodata esse concedit: negatque, Platonem, si sapiens non sit, eadem esse in causa, qua tyrannum Dionysium. huic mori optimum esse, propter desperationem sapientiae: illi, propter spem, vivere. peccata autem partim esse tolerabilia, partim nullo modo, propterea quod alia peccata plures, alia pauciores quasi numeros officii praeterirent. jam insipientes alios ita esse, ut nullo modo ad sapientiam possent pervenire: alios, qui possent, si id gessissent, sapientiam consequi. hic loquebatur aliter atque omnes: sentiebat idem quod caeteri. nec vero minoris aestimanda ducebat ea, quae ipse bona negaret esse, quam illi, qui ea bona esse dicebant. quid igitur voluit sibi, qui illa mutaverit? saltem aliquid de pondere detraxisset, et paulo minoris aestimavisset ea quam Peripatetici, ut sentire quoque aliud, non solum dicere videretur. quid? de ipsa beata vita, ad quam omnia referuntur, quae dicitis? negatis eam esse, quae expleta sit omnibus iis rebus, quas natura desideret: totamque eam in una virtute ponitis: cumque omnis controversia aut de re soleat, aut de nomine esse;

utraque earum nascitur, si aut res ignoratur, aut erratur in nomine. quorum si neutrum est, opera danda est, ut verbis utamur quam usitatissimis et quam maxime aptis, id est, rem declarantibus. num igitur dubium est, quin, si in re ipsa nihil peccatur a superioribus, verbis illi commodius utuntur? Videamus igitur sententias eorum: tum ad verba redeamus. dicunt appetitionem animi moveri, cum aliquid ei secundum naturam esse videatur: omniaque, quae secundum naturam sunt, aestimatione aliqua digna: eaque pro eo, quantum in quoque sit ponderis, esse aestimanda: quaeque secundum naturam sint, partim nihil habere in sese appetitionis, de qua saepe jam diximus, quae nec honesta, nec laudabilia dicantur: partim habere, quae voluptatem habeant in omni animante, sed in homine rationem etiam. ex iis quae sint apta, ea honesta, ea pulchra, ea laudabilia: illa autem superiora, naturalia nominantur: quae conjuncta cum honestis, vitam beatam perficiunt et absolvunt. omnium autem eorum commodorum (quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona esse di-

cunt, quam Zeno, qui negat) longe praestantissimum esse, quod honestum esset atque laudabile: sed, si duo honesta proposita sint, alterum cum valetudine, alterum cum morbo, non esse dubium, ad utrum eorum natura nos ipsa deductura sit. sed tamen tantam vim honestatis esse, tantumque eam rebus omnibus praestare et excellere, ut nullis nec suppliciis, nec praemiis demoveri possit ex eo, quod rectum esse decreverit: omniaque, quae dura, difficilia, adversa videantur, ea virtutibus iis, quibus a natura essemus ornati, obteri posse: non facilia illa quidem, nec contemnenda, (quid enim esset in virtute tantum?) sed ut hoc judicemus, non esse in his partem maximam positam aut beate aut secus vivendi. ad summum, ea, quae Zeno aestimanda, et sumenda, et apta naturae esse dixit, eadem illi bona appellant: vitam autem beatam illi eam, quae constaret ex iis rebus, quas dixi, aut plurimis, aut gravissimis. Zeno autem, quod suam, quod propriam speciem habeat, cur appetendum sit, id solum bonum appellat; beatam autem vitam eam solam, quae cum virtute degatur. si de

re disceptari oportet: nulla mihi tecum, Cato, potest esse dissensio. nihil est enim, de quo aliter sentias atque ego: modo commutatis verbis ipsas res conferamus. nec hoc ille non vidit, sed verborum magnificentia est et gloria delectatus: qui si ea, quae dicit, ita sentiret, ut verba significant; quid inter eum, vel Pyrrhonem, vel Aristonem interesset? sin autem eos non probabat, quid attinuit cum iis, quibuscum re concinebat, verbis discrepare? Quid si reviviscant Platonici illi,²² et deinceps qui eorum auditores fuerunt, et tecum ita loquantur? nos cum te, M. Cato, studiosissimum philosophiae, iustissimum virum, optimum iudicem, religiosissimum testem audiremus, admirati sumus, quid esset, cur nobis Stoicos anteferes, qui de rebus bonis et malis sentirent ea, quae ab hoc Polemone Zeno cognoverat: nominibus uterentur iis, quae prima specie admirationem; re explicata, risum moverent. tu autem, si tibi illa probabantur, cur non propriis verbis illa tenebas? sin te auctoritas commovebat: nobisne omnibus, et Platoni ipsi, nescio quem illum anteponebas? praesertim cum

in republica princeps esse velles, ad eamque tuendam cum summa tua dignitate maxime a nobis ornari atque instrui posses? nobis enim ista quaesita, a nobis descripta, notata, praecepta sunt: omniumque rerum publicarum rectiones, genera, status, mutationes, leges etiam et instituta ac mores civitatum perscripsimus. eloquentiae vero, quae et principibus maxime ornamento est, et qua te audivimus valere plurimum, quantum tibi ex monumentis nostris addidisses? ea cum dixissent, quid tandem talibus viris responderes? rogarem te, inquit, ut diceres pro me tu idem, qui illis orationem dictavisses; vel potius paulum loci mihi, ut his responderem, dares; nisi et te audire nunc mallet, et istis tamen alio tempore sponsurus essem, tunc scilicet, cum tibi.

23 Atqui, si verum respondere velles, Cato, haec erant dicenda, non eos tibi non probatos, tantis ingeniis homines tantaque auctoritate, sed te animadvertisse, quas res illi propter antiquitatem parum vidissent, eas a Stoicis esse perspectas, easdemque de rebus hos tum acutius disseruisse, tum sensitse gravius et fortius. quippe

qui primum valetudinem bonam expetendam negent esse, eligendam dicant: non quia sit bonum valere, sed quia sit non nihilo aestimandum: neque tamen pluris quam illis videatur, qui illud non dubitant bonum dicere. hoc vero te ferre non potuisse. quod antiqui illi, quasi barbati, ut nos de nostris solemus dicere, crediderint, ejus, qui honeste viveret, si idem et bene valeret, bene audiret, copiosus esset, optabiliorem fore vitam, melioremque, et magis expetendam, quam illius, qui aeque vir bonus, multis modis esset, ut Ennii Alcmaeo,

Circumventus morbo, exilio, atque inopia.

illi igitur antiqui non tam acute optabiliorem illam vitam putant, praestantiorrem, beatiorrem. Stoici autem tantummodo praeponendam in seligendo, non quo beator haec vita sit, sed quod ad naturam accommodatior: et qui sapientes non sunt, omnes aeque miseros esse. Stoici hoc videlicet viderunt. illos autem id fugerat superiores: qui arbitrabantur, homines sceleribus et parricidiis inquinatos, nihilo miserosiores esse quam eos, qui

cum caste et integre viverent, nondum perfectam illam sapientiam essent consecuti. atque hoc loco similitudines eas, quibus illi uti solent, dissimillimas proferbas. quis enim ignorat, si plures ex alto emergere velint, propius fore eos quidem ad respirandum, qui ad summam jam aquam appropinquant, sed nihilo magis respirare posse, quam eos, qui sunt in profundo? nihil ergo adjuvat procedere et progredi in virtute, quo minus miserimus sit, antequam ad eam pervenerit, quoniam in aqua nihil adjuvat: et quoniam catuli, qui jam despecturi sunt, caeci aequae et ii, qui modo nati; Platonem quoque necesse est, quoniam nondum videbat sapientiam, aequae caecum animo ac Phalarim fuisse. ²⁴ Ista similia non sunt, Cato: in quibus quamvis multum processeris, tamen illud in eadem causa est, a quo abesse velis, donec evaseris. nec enim ille respirat ante quam emerfit, et catuli aequae caeci priusquam despexerunt, ac si ita futuri semper essent. illa sunt similia: hebes acies est cui piam oculorum; corpore alius languescit: hi curatione adhibita levantur in dies; alter valet plus quotidie,

alter videt. hi similes sunt omnibus, qui virtuti student: levantur vitiis, levantur erroribus. nisi forte censes Tib. Gracchum patrem non beatiorum fuisse quam filium, cum alter stabilire rempublicam studuerit, alter evertere. nec tamen ille erat sapiens: quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? sed quia studebat laudi et dignitati, multum in virtute processerat. conferam autem avum tuum, Drusum, cum C. Graccho ejus fere aequali. quae hic reipublicae vulnera imponebat, eadem ille sanabat. sed nihil est, quod tam miseros faciat, quam impietas et scelus. ut jam omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt: non est tamen aequè miser, qui patriae consulit, et is, qui illam extinctam cupit. levatio igitur vitiorum magna sit iis, qui habent ad virtutem progressionis aliquantulum. vestri autem progressionem ad virtutem fieri aiunt, levationem vitiorum fieri negant. at, quo utuntur homines acuti argumento ad probandum, operae pretium est considerare. quarum, inquiunt, artium summa crescere potest, earum etiam contrariorum summa poterit augeri.

ad virtutis autem summam accedere nihil potest. ne vitia quidem igitur crescere poterunt, quae sunt virtutum contraria. utrum igitur tandem perspicuisne dubia aperiuntur, an dubiis perspicua tolluntur? atqui hoc perspicuum est, vitia alia in aliis esse majora: illud dubium, ad id, quod summum bonum dicitis, ecquaenam fieri possit accessio. vos autem cum perspicuis dubia debeatis illustrare, dubiis perspicua conamini tollere. itaque usi eadem ratione, qua sum paulo ante usus, haerebitis. si enim propterea vitia alia aliis majora non sunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam potest accedere: quoniam perspicuum est, vitia non esse omnium paria, finis bonorum vobis mutandus est. teneamus enim illud necesse est, cum consequens aliquod falsum sit, illud, cujus id consequens sit, non posse esse verum. Quae est igitur causa istarum angustiarum? gloriosa ostentatio in constituendo summo bono. cum enim, quod honestum sit, id solum bonum esse confirmatur, tollitur cura valetudinis, diligentia rei familiaris, administratio reipublicae, ordo gerendorum

negotiorum, officia vitae. ipsum denique illud honestum, in quo uno vultis esse omnia, deferendum est. quae diligentissime contra Aristonem dicuntur a Chrysippo. ex ea difficultate illae ‘fallacilo-
‘quae’ (ut ait Accius) malitiae natae sunt. quid enim? sapientia ubi pedem poneret, non habebat, sublatiis officiis omnibus: officia autem tollebantur, delectu omni et discrimine remoto. quae enim esse poterant, rebus omnibus sic exaequatis, ut inter eas nihil interesset? ex his angustiis ista evaserunt deteriora, quam Aristonis. illa tamen simplicia: vestra versuta. roges enim Aristonem, bonane ei videantur haec, vacuitas doloris, divitiae, valetudo? neget. quid, quae contraria sunt his, malane? nihilo magis. Zenonem roges. respondeat totidem verbis. admirantes quaeramus ab utroque, quonam modo vitam agere possimus, si nihil interesse nostra putemus, valeamus, aegrine sumus: vacemus, an cruciemur dolore: frigus, famem propulsare possimus, necne possimus. vives, inquit Aristo, magnifice atque praeclare: quod erit cumque visum, ages, nunquam angere, nunquam

cupies, nunquam timebis. quid Zeno? portenta haec esse dicit, nec ea ratione ullo modo vivi; sed differre inter honestum et turpe nimium quantum, nescio quid immensum: inter caeteras res nihil omnino interesse. idem adhuc: (audi reliqua, et risum contine, si potes) media illa, inquit, inter quae nihil interest, tamen ejusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia rejicienda, alia omnino negligenda, hoc est, ut eorum alia velis, alia nolis, alia non cures. at modo dixeras, nihil in his rebus esse, quod interesset. et nunc idem dico, inquires, sed ad virtutes²⁶ et ad vitia nihil interesse. Quis istud, quaeso, nesciebat? verum audiamus. ista, inquit, quae dixisti, valere, locupletem esse, non dolere, bona non dico: sed dicam Graece *οὐκ ἐν μέρει*, Latine autem producta: sed praeposita, aut praecipua malo; sic tolerabilius et mollius. illa autem, egestatem, morbum, dolorem, non appello mala, sed, si libet, rejectanea. itaque illa non dico me expetere, sed legere; nec optare, sed sumere: contraria autem non fugere, sed quasi secernere. quid ait Aristoteles, reliquique Platonis alumni? se

omnia, quae secundum naturam sint, bona appellare: quae autem contra, mala. videsne igitur, Zenonem tuum cum Aristotele verbis consistere, re dissidere: cum Aristotele et illis re consentire, verbis discrepare? cur igitur, cum de re conveniat, non malimus usitate loqui? aut doceat, paratiorem me ad contemnendam pecuniam fore, si illam in rebus praepositis, quam si in bonis duxero: fortio-remque in patiendo dolore, si eum asperum et difficilem perpeſſu et contra naturam esse, quam si malum dixero. facete M. Piso, familiaris noster, et alia multa, et hoc loco Stoicos irridebat. quid enim (aiebat) bonum negas esse divitias, praepositum esse dicis? quid adjuvas? avaritiamne minuis? quod si verbum sequimur, primum longius verbum, Praepositum, quam Bonum. nihil ad rem. ne sit sane: at certe gravius: nam bonum ex quo appellatum sit nescio; praepositum ex eo credo, quod praeponatur aliis: id mihi magnum videtur. itaque dicebat plus tribui divitiis a Zenone, qui eas in praepositis poneret, quam ab Aristotele, qui bonum esse divitias fateretur; sed nec

magnum bonum, et prae rectis honestisque contemnendum ac despiciendum, nec magnopere expetendum: omninoque de omnibus istis verbis a Zenone mutatis ita disputabat, et quae bona negarentur esse ab eo, et quae mala, illa laetioribus nominibus ab eo appellari quam a nobis, 27 haec tristioribus. Piso igitur hoc modo, vir optimus, tuique, ut scis, amantissimus. nos paucis ad haec additis, finem faciamus aliquando. longum est enim ad omnia respondere, quae a te dicta sunt. nam ex iisdem verborum praestigiis et regna nata vobis sunt, et imperia, et divitiae, et tantae quidem, ut omnia, quae ubique sint, sapientis esse dicatis. solum praeterea formosum, solum liberum, solum civem: stultorum omnia contraria, quos etiam insanos esse vultis. haec *παράδοξα* illi, nos admirabilia dicamus. quid autem habent admirationis, cum prope accesseris? conferam tecum, quam cuique verbo rem subicias: nulla erit controversia. omnia peccata paria dicitis. non ego tecum jam ita loquar, ut iisdem his de rebus, cum L. Murenam, te accusante, defenderem. apud imperitos

tum illa dicta sunt: aliquid etiam coronae datum: nunc agendum est subtilius. peccata paria quonam modo? quia nec honesto quidquam honestius, nec turpi turpius. perge porro: nam de isto magna dissensio est. illa argumenta propria videamus, cur omnia peccata sint paria. ut, inquit, in fidibus plurimis, si nulla earum ita contenta numeris sit, ut concentum servare possit, omnes aequae incontentae sunt: sic peccata, quia discrepant, aequae discrepant: paria sunt igitur. hic ambiguo ludimur. aequae enim contingit omnibus fidibus, ut incontentae sint: illud non continuo, ut aequae incontentae. collatio igitur ista te nihil juvat. nec enim omnes avaritias si aequae avaritias esse dixerimus, sequitur etiam ut aequas esse dicamus. ecce aliud simile dissimile. ut enim, inquit, gubernator aequae peccat, si palearum navem evertit, et si auri: item aequae peccat, qui parentem, et qui servum injuriâ verberat. haec non videre, cujus generis onus navis vehat, ad gubernatoris artem nihil pertinere? itaque aurum, paleamne portet, ad bene aut ad male gubernandum nihil interesse. at quid inter pa-

rentem et servulum interfit intelligi et potest, et debet. ergo in gubernando nihil, in officio plurimum interest, quo in genere peccetur. et, si in ipsa gubernatione negligentia est navis everfa, majus est peccatum in auro, quam in palea. omnibus enim artibus volumus attributam esse eam, quae communis appellatur prudentia: quam omnes, qui cuique artificio praesunt, debent habere. ita ne hoc mo-
 28 do paria quidem peccata sunt. Urgent tamen, et nihil remittunt. quoniam, in-
 quiunt, omne peccatum imbecillitatis et inconstantiae est: haec autem vitia in omnibus stultis aequae magna sunt: necesse est paria esse peccata. quasi vero aut concedatur, in omnibus stultis aequae magna esse vitia, et eadem imbecillitate et inconstantia L. Tubulum fuisse, qua illum, cuius is condemnatus est rogatione, P. Scaevolam: et quasi nihil inter res quoque ipsas, in quibus peccatur, interfit; ut, quo hae majores minoresve sint, eo, quae peccentur in his rebus, aut majora sint, aut minora. itaque (jam enim concludatur oratio) hoc uno vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici, quod se

posse putant duas contrarias sententias obtinere. quid enim est tam repugnans, quam eundem dicere, quod honestum sit, solum id bonum esse, qui dicat, appetitionem rerum ad vivendum accommodatarum a natura profectam? ita cum ea volunt retinere, quae superiori sententiae conveniunt, in Aristonem incidunt: cum id fugiunt, re eadem defendunt quae Peripatetici; verba tenent mordicus. quae rursus dum sibi evelli ex ore nolunt, horridiores evadunt, asperiores, duriores et oratione, et moribus. quam illorum tristitiam atque asperitatem fugiens Panaetius, nec acerbitatem sententiarum, nec differendi spinas probavit: fuitque in altero genere mitior, in altero illustrior: semperque habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Theophrastum, Dicaearchum, ut ipsius scripta declarant. quos quidem tibi studiosae et diligenter tractandos magnopere censeo. sed quoniam advesperascit, et mihi ad villam revertendum est: nunc quidem haecenus: verum hoc idem saepe faciamus. nos vero, inquit ille. nam quid possumus facere melius? et hanc quidem primam exi-

gam a te operam, ut audias me, quae a te dicta sunt, refellentem. sed memento, te, quae nos sentiamus, omnia probare, ni quod verbis aliter utamur: mihi autem vestrorum nihil probari. scrupulum, inquam, abeunti: sed videbimus. quae cum essent dicta, discessimus.

DE

FINIBUS

BONORUM ET MALORUM,

LIBER QUINTUS.

CUM audivissem Antiochum, Brute, ut solebat, cum M. Pisone, in eo gymnasio, quod Ptolemaeiū vocatur, unaque nobiscum Q. frater, et T. Pomponius, et L. Cicero, frater noster, cognitione patrueis, amore germanus: constituimus inter nos, ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. itaque ad tempus ad Pisonem omnes. inde vario sermone sex illa a Dipylō stadia confecimus. cum autem venissemus in Academiae non sine causa nobilitata spatia, solitudo erat ea, quam volueramus. tum Piso, naturane nobis hoc, inquit, datum

dicam, an errore quodam: ut, cum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis moveamur, quam si quando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor. venit enim mihi Platonis in mentem: quem acceperimus primum hîc disputare solitum: cujus etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferunt, sed ipsum videntur in conspectu meo hîc ponere. hîc Speusippus, hîc Xenocrates, hîc ejus auditor Polemo: cujus ipsa illa sessio fuit, quam videmus. equidem etiam curiam nostram (Hostiliam dico, non hanc novam, quae mihi minor esse videtur, posteaquam est major) solebam intuens, Scipionem, Catonem, Laelium, nostrum vero in primis avum cogitare. tanta vis admonitionis inest in locis; ut non sine causa ex his memoriae ducta sit disciplina. tum Quintus, est plane, Piso, ut dicis, inquit. nam me ipsum huc modo venientem convertebat ad sese Coloneus ille locus, cujus incola Sophocles ob oculos versabatur: quem scis quam admirer, quamque eo delecter. ma

quidem ad altiorememoriam Oedipodis huc venientis, et illo mollissimo carmine, quatenam essent ipsa haec loca, requirentis, species quaedam commovit, inanis scilicet, sed commovit tamen. tum Pomponius, at ego, quem vos, ut deditum Epicuro, insectari soletis, sum multum equidem cum Phaedro, quem unice diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modo praeteribamus. sed veteris proverbii admonitu, vivorum memini: nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam: cuius imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis et in annulis habent. Hic ego, Pomponius quidem, inquam, noster jocari videtur, et fortasse suo jure. ita enim Athenis se collocavit, ut sit paene unus ex Atticis, ut id etiam cognomine videatur habiturus. ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc evenire, ut acrius aliquanto et attentius de claris viris, locorum admonitu, cogitemus. scis enim me quodam tempore Metapontum venisse tecum, nec ad hospitem ante divertisse, quam Pythagorae ipsum illum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. hoc autem tempore,

et si multa in omni parte Athenarum sunt in ipsis locis indicia summorum virorum, tamen ego illa moveor exedra. modo enim fuit Carneades: quem videre videor. est enim nota imago: a sedeque ipsa tanta ingenii magnitudine orbata desiderari illam vocem puto. tum Piso, quoniam igitur aliquid omnes, quid Lucius noster, inquit? an eum locum libenter invisit, ubi Demosthenes et Aeschines inter se decertare soliti sunt? suo enim quisque studio maxime ducitur. et ille, cum erubisset, noli, inquit, ex me quaerere, qui in Phalericum etiam descenderim: quo in loco ad fluctum aiunt declamare solitum Demosthenem, ut fremitum assuesceret voce vincere. modo etiam paulum ad dextram de via declinavi, ut ad Periclis sepulcrum accederem. quanquam id quidem infinitum est in hac urbe: quaecumque enim ingredimur, in aliquam historiam vestigium ponimus. tum Piso, atqui, Cicero, inquit, ista studia, si ad imitandos summos viros spectant, ingenioforum sunt: sin tantummodo ad indicia veteris memoriae cognoscenda, curiosorum. te autem hortamur omnes, curren-

tem quidem, ut spero, ut eos, quos novisse vis, etiam imitari velis. hinc ego, etsi facit hic quidem, inquam, Piso, (ut vides) ea, quae praecipis: tamen mihi grata est hortatio tua. tum ille amicissime, ut solebat, nos vero, inquit, omnes omnia ad hujus adolescentiam conferamus, in primisque ut aliquid suorum studiorum philosophiae quoque impertiat, vel ut te imitetur, quem amat; vel ut illud ipsum, quod studet, facere possit ornatus. sed utrum hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tua sponte propensus es? mihi quidem Antiochum, quem audis, satis bellè videris attendere. tum ille timide, vel potius verecunde, facio, inquit, equidem: sed audistine modo de Carneade? rapior illuc. revocat autem Antiochus: nec est praeterea, quem audiamus. Tum Piso, etsi hoc, inquit, 3 fortasse non poterit sic abire, cum hic adsit, (me autem dicebat) tamen audebo te ab hac Academia nova ad veterem illam vocare: in qua ut dicere Antiochum audiebas, non ii soli numerantur, qui Academici vocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Grantor, caeterique, sed etiam Peri-

patetici veteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio an recte dixerim principem philosophorum. ad eos igitur converte te, quaeso. ex eorum enim scriptis et institutis cum omnis doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem satis ornatus possit accedere. ab his oratores, ab his imperatores, ac rerum publicarum principes exstiterunt. ut ad minora veniam, mathematici, poëtae, musici, medici denique ex hac, tanquam ex omnium artium officina, profecti sunt. ad quae ego, scis me, inquam, istud idem sentire, Piso: sed a te opportune mentio facta est. studet enim meus audire Cicero, quaenam sit istius veteris, quam commemoras, Academiae de finibus bonorum, Peripateticorumque sententia. censemus autem te facillime id explanare posse, quod et Staseam Neapolitanum multos annos habueris apud te, et complures jam menses Athenis haec ipsa te ex Antiocho videmus exquirere. et ille ridens, agè agè, inquit: satis enim scitè me nostri sermo.

nis principium esse voluisti: exponamus adolescenti, si qua forte possumus. dat enim id nobis solitudo, quod si quis deus diceret, nunquam putarem, me in Academia, tanquam philosophum, disputaturum. sed ne, dum huic obsequor, vobis molestus sim. mihi, inquam, qui te id ipsum rogavi? tum Quintus et Pomponius cum idem se velle dixissent, Piso exorsus est. cujus oratio, attende quaeso, Brute, satisne videatur Antiochi complexa esse sententiam: quam tibi, qui fratrem ejus Aristum frequenter audieris, maxime probatam existimo. Sic est ⁴igitur locutus. quantus ornatus in Peripateticorum disciplina sit, satis est a me, ut brevissime potui, paulo ante dictum. sed est forma ejus disciplinae, sicut fere caeterarum, triplex. una pars est naturae: differendi altera: vivendi tertia. natura sic ab iis investigata est, ut nulla pars coelo, mari, terra, (ut poëtice loquar) praetermissa sit. quin etiam, cum de rerum initiis omnique mundo locuti essent, ut multa non modo probabili argumentatione, sed etiam necessaria mathematicorum ratione concluderent: maximam

materiam ex rebus per se investigatis ad rerum occultarum cognitionem attulerunt. persecutus est Aristoteles animantium omnium ortus, victus, figuras. Theophrastus autem stirpium naturas, omniumque fere rerum, quae e terra gignerentur, causas atque rationes. qua ex cognitione facilior facta est investigatio rerum occultissimarum: differendique ab iisdem non dialectice solum, sed etiam oratorie praecepta sunt tradita: ab Aristoteleque principe de singulis rebus in utramque partem dicendi exercitatio est instituta, ut non contra omnia semper, sicut Arcefilas, diceret, et tamen, ut in omnibus rebus, quidquid ex utraque parte dici posset, expromeret. cum autem tertia pars bene vivendi praecepta quaereret, ea quoque est ab iisdem non solum ad privatae vitae rationem, sed etiam ad rerum publicarum rectionem relata. omnium fere civitatum non Graeciae solum, sed etiam Barbariae, ab Aristotele, mores, instituta, disciplinas; a Theophrasto leges etiam cognovimus. cumque uterque eorum docuisset, qualem in republica principem esse conveniret; pluribus

praeterea cum scripſiſſet, qui eſſet optimus reipublicae ſtatus: hoc amplius Theophrastus, quae eſſent in republica inclinationes rerum et momenta temporum, quibus eſſet moderandum utcumque res poſtulareret. vitae autem degendae ratio maxime quidem illis placuit quieta, in contemplatione et cognitione poſita rerum: quae quia deorum erat vitae ſimilima, ſapiente viſa eſt digniſſima. atque his de rebus et ſplendida eſt eorum et illuſtris oratio. De ſummo bono, quia ſ duo genera librorum ſunt, unum populariter ſcriptum, quod *ἐξωλεστικὸν* appellabant; alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt: non ſemper idem dicere videntur: nec in ſumma tamen ipſa aut varietas eſt ulla, apud hos quidem, quos nominavi, aut inter ipſos diſſenſio. ſed cum beata vita quaeratur, idque ſit unum, quod philoſophia ſpectare et ſequi debeat: ſitne ea tota ſita in poteſtate ſapientis, an poſſit aut labefactari, aut eripi rebus adverſis, in eo nonnunquam variari inter eos et dubitari videtur. quod maxime efficit Theophrasti de beata vita liber, in quo multum admodum fortunae

datur: quod si ita se habeat, non possit beatam praestare vitam sapientia. haec mihi videtur delicatior, ut ita dicam, molliorque ratio, quam virtutis vis gravitasque postulat. quare teneamus Aristotelem, et ejus filium Nicomachum: cujus accurate scripti de moribus libri dicuntur illi quidem esse Aristotelis: sed non video, cur non potuerit patri similis esse filius. Theophrastum tamen adhibeamus ad pleraque, dummodo plus in virtute teneamus, quam ille tenuit, firmitatis et roboris. simus igitur contenti his. namque horum posterius, meliores illi quidem, mea sententia, quam reliquarum philosophi disciplinarum: sed ita degenerant, ut ipsi ex se nati esse videantur. primum Theophrasti Strato, physicum se voluit: in quo etsi est magnus, tamen nova pleraque, et perpauca de moribus. hujus Lyco, oratione locuples, rebus ipsis junior. concinnus deinde et elegans hujus Aristo: sed ea, quae desideratur a magno philosopho, gravitas in eo non fuit. scripta sane et multa et polita: sed nescio quo pacto auctoritatem oratio non habet. praetereo multos, in his doctum

hominem et suavem Hieronymum:quem jam cur Peripateticum appellem nescio. summum enim bonum exposuit, vacuitatem doloris. qui autem de summo bono dissentit, de tota philosophiae ratione dissentit. Critolaus imitari antiquos voluit, et quidem est gravitate proximus, et redundat oratio: attamen is quidem in patriis institutis manet. Diodorus, ejus auditor, adjungit ad honestatem vacuitatem doloris. hic quoque suus est: de summoque bono dissentiens, dici vere Peripateticus non potest. antiquorum autem sententiam Antiochus noster mihi videtur persequi diligentissime: quam eandem Aristotelis fuisse et Polemonis docet. Facit igitur Lucius noster prudenter, qui audire de summo bono potissimum velit. hoc enim constituto in philosophia constituta sunt omnia. nam caeteris in rebus sive praetermissum, sive ignoratum est quippiam, non plus incommodi est, quam quanti quaeque earum rerum est, in quibus neglectum est aliquid. summum autem bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari necesse est. ex quo tantus error consequitur, ut, quem

in portum se recipiant, scire non possint. cognitis autem rerum finibus, cum intelligitur, quid sit et bonorum extremum et malorum, inventa vitae via est conformatioque omnium officiorum. est igitur, quo quidque referatur: ex quo, id quod omnes expetunt, beate vivendi ratio inveniri et comparari potest. quod quoniam in quo sit, magna dissensio est; Carneadea nobis adhibenda divisio est, quâ noster Antiochus libenter uti solet. ille igitur vidit, non modo quot fuissent adhuc philosophorum de summo bono, sed quot omnino esse possent sententiae. negabat igitur ullam esse artem, quae ipsa a se proficisceretur. etenim semper illud extra est, quod arte comprehenditur. nihil opus est exemplis hoc facere longius. est enim perspicuum, nullam artem in se versari, sed esse aliud artem ipsam, aliud quod propositum sit arti. quoniam ut medicina valetudinis, navigationis gubernatio, sic vivendi ars est prudentia: necesse est eam quoque ab alia re esse constitutam, et profectam. constitit autem fere inter omnes, id, in quo prudentia versaretur, et quod assequi vellet, aptum

et accommodatum naturae esse oportere, et tale, ut ipsum per se invitaret et alliceret appetitum animi: quem ὁρμὴν Graeci vocant. quid autem sit, quod ita moveat, itaque a natura in primo ortu appetatur, non constat, deque eo est inter philosophos, cum summum bonum exquiritur, omnis dissensio. totius enim quaestionis ejus, quae habetur de finibus bonorum et malorum, cum quaeritur, in his quid sit extremum et ultimum, fons reperiendus est, in quo sint prima invitamenta naturae. quo invento, omnis ab eo, quasi capite, de summo bono et malo disputatio ducitur. Voluptatis alii primum appetitum putant, et primam depulsionem doloris: alii censent primum adscitum, doloris vacuitatem, et primum declinatum, dolorem. ab his alii, quae prima secundum naturam nominant, profisciscuntur: in quibus numerant incolumitatem conservationemque omnium partium, valetudinem, sensus integros, doloris vacuitatem, vires, pulchritudinem, caeteraque generis ejusdem: quorum similia sunt prima in animis quasi virtutum igniculi et semina. ex his tribus cum unum aliquod

sit, quo primum natura moveatur vel ad
 appetendum, vel ad repellendum, nec
 quidquam omnino, praeter haec tria, pos-
 sit esse: necesse est omnino officium aut
 fugiendi, aut sequendi, ad eorum aliquid
 referri; ut illa prudentia, quam artem vi-
 tae esse diximus, in earum trium rerum
 aliqua versetur, a qua totius vitae ducat
 exordium. ex eo autem, quod statuerit
 esse, quo primum natura moveatur, ex-
 sistet etiam recti ratio atque honesti, quae
 cum uno aliquo ex tribus illis congruere
 possit: ut id honestum sit, facere omnia,
 aut voluptatis causa, etiam si eam non
 consequare; aut non dolendi, etiam si id
 assequi nequeas; aut eorum, quae secun-
 dum naturam, adipiscendi. ita fit, ut,
 quanta differentia est in principiis natu-
 ralibus, tanta sit in finibus bonorum ma-
 iorumque dissimilitudo. alii rursus iis-
 dem a principiis omne officium referunt
 aut ad voluptatem, aut ad non dolen-
 dum, aut ad prima illa secundum natu-
 ram obtinenda. expositis jam igitur sex
 de summo bono sententiis, trium proxi-
 marum hi principes; voluptatis, Aristip-
 pus; non dolendi, Hieronymus; fruen-

di rebus iis, quas primas secundum naturam esse diximus, Carneades, non ille quidem auctor, sed defensor, differendi causa, fuit. superiores tres erant, quae esse possent: quarum est una sola defensa, eaque vehementer. nam voluptatis causa facere omnia, cum, etiam si nihil consequamur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi, per se expetendum, et honestum, et solum bonum sit, nemo dicit. ne vitiationem quidem doloris ipsam per se quisquam in rebus expetendis putavit, ne si etiam evitare posset. at vero facere omnia, ut adipiscamur quae secundum naturam sint, etiam si ea non assequamur, id esse et honestum, et solum per se expetendum, et solum bonum Stoici dicunt. Sex igitur hae sunt simplices de summo bonorum malorumque sententiae: duae sine patrono, quatuor defensae. junctae autem et duplices expositiones summi boni tres omnino fuerunt: nec vero plures, si penitus rerum naturam videas, esse potuerunt. nam aut voluptas adjungi potest ad honestatem, ut Calliphoni, Dinomachoque placuit: aut doloris vacuitas, ut Diodoro: aut prima

naturae, ut antiquis: quos eosdem Academicos et Peripateticos nominamus. sed quoniam non possunt omnia simul dici, haec in praesentia nota esse debebunt, voluptatem semovendam esse: quando ad majora quaedam, ut jam apparebit, nati sumus. de vacuitate doloris eadem fere dici solent, quae de voluptate. quoniam igitur et de voluptate cum Torquato, et de honestate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone est disputatum: primum, quae contra voluptatem dicta sunt, eadem fere cadunt contra vacuitatem doloris. nec vero alia sunt quae-renda contra Carneadeam illam sententiam. quocumque enim modo summum bonum sic exponitur, ut id vacet honestate: nec officia, nec virtutes in ea ratione, nec amicitiae constare possunt. conjunctio autem cum honestate vel voluptatis, vel non dolendi, id ipsum honestum, quod amplecti vult, efficit turpe. ad eas enim res referre quae agas, quarum una, si quis malo careat, in summo eum bono dicat esse; altera versetur in levissima parte naturae; obscurantis est omnem splendorem honestatis, ne dicam in-

quinantis. restant Stoici, qui cum a Peripateticis et Academicis omnia transtulissent, nominibus aliis easdem res secuti sunt. hos contra singulos dici est melius. sed nunc, quod agimus. de illis, cum volumus. Democriti autem securitas, quae est animi tanquam tranquillitas, quam appellant *ἡσυχίαν*, eo separanda fuit ab hac disputatione, quia ista animi tranquillitas ea ipsa est beata vita. quaerimus autem, non quae sit, sed unde sit. jam explosae ejectaeque sententiae Pyrrhonis, Aristonis, Herilli, quod in hunc orbem, quem circumscripsimus, incidere non possunt, adhibendae omnino non fuerunt. nam cum omnis haec quaestio de finibus, et quasi de extremis bonorum et malorum, ab eo proficiscatur, quod dicimus naturae esse aptum et accommodatum, quodque ipsum per se primum appetatur: hoc totum et ii tollunt, qui in rebus iis, in quibus nihil aut honestum, aut turpe sit, negant esse ullam causam, cur aliud alii anteponatur, nec inter eas res quidquam omnino putant interesse: et Herillus, si ita sensit, nihil esse bonum, praeter scientiam, omnem consilii capi-

endi causam inventionemque officii sustulit. sic, exclusis sententiis reliquorum, cum praeterea nulla esse possit, haec antiquorum valeat necesse est. Ergo instituto veterum, quo etiam Stoici utuntur, hinc capiamus exordium. omne animal se ipsum diligit, et, simul ac ortum est, id agit, ut se conservet, quod hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, se ut conservet, atque ita sit affectum, ut optime secundum naturam affectum esse possit. hanc initio constitutionem confusam habet et incertam, ut tantummodo se tueatur, quaecumque sit: sed nec quid sit, nec quid possit, nec quid ipsius natura sit, intelligit. cum autem processit paulum, et quatenus quidquid se attingat, ad seque pertineat, perspicere coepit; tum sensim incipit progredi, seseque agnoscere, et intelligere quam ob causam habeat eum, quem diximus animi appetitum: coepitque et ea, quae naturae apta sentit, appetere, et propulsare contraria. ergo omni animali illud, quod appetit, positum est in eo, quod naturae est accommodatum. ita finis bonorum existit, secundum naturam vivere;

sic affectum, ut optime affici possit, ad naturamque accommodatissime. quoniam autem sua cujusque animantis natura est, necesse est quoque finem omnium hunc esse, ut natura expleatur. nihil enim prohibet, quaedam esse et inter se animalibus reliquis, et cum bestiis homini communia, quoniam omnium est natura communis. sed extrema illa et summa, quae quaerimus, inter animalium genera distincta et dispersita sunt, et sua cuique propria, et ad id apta, quod cujusque natura desiderat. quare cum dicimus, omnibus animalibus extremum esse, secundum naturam vivere; non ita accipiendum est, quasi dicamus, unum esse omnium extremum: sed ut omnium artium recte dici potest commune esse, ut in aliqua scientia versentur, scientiam autem suam cujusque artis esse: sic commune animalium omnium secundum naturam vivere, sed naturas esse diversas, ut aliud equo sit natura, aliud bovi, aliud homini, et tamen in omnibus summa communis, et quidem non solum in animalibus, sed etiam in rebus omnibus iis, quas natura alit, auget, et tuetur: in quibus videmus, ea, quae gign-

nuntur e terra, multa quodam modo efficere ipsa sibi per se, quae ad vivendum crescendumque valeant, et suo genere perveniant ad extremum. ut jam liceat una comprehensione omnia complecti; non dubitemque dicere, omnem naturam esse conservatricem sui, idque habere propositum quasi finem et extremum, se ut custodiat quam in optimo sui generis statu: ut necesse sit, omnium rerum, quae natura vigeant, similem esse finem, non eundem. ex quo intelligi debet, homini id esse in bonis ultimum, secundum naturam vivere: quod ita interpretemur, vivere ex hominis natura undique perfecta et nihil requirente. haec igitur nobis explicanda sunt: sed si enodatus, vos ignoretis. hujus enim aetati, et huic, nunc hoc primum fortasse audienti, servire debemus. ita prorsus, inquam. etsi ea quidem, quae adhuc dixisti, quamvis ad aetatem recte isto modo dicerentur. ¹⁰ Exposita igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum, cur ista se res ita habeat, ut dixi, deinceps demonstrandum est. quamobrem ordiamur ab eo, quod primum posui, quod idem reapse primum est, ut in-

telligamus, omne animal seipsum diligere. quod quanquam dubitationem non habet, (est enim infixum in ipsa natura, comprehenditur suis cujusque sensibus; sic, ut, contra si quis dicere velit, non audiatur) tamen, ne quid praetermittamus, rationes quoque, cur hoc ita sit, afferendas puto. etsi quî potest intelligi aut cogitari, esse aliquod animal, quod se oderit? res enim concurrent contrariae. nam cum appetitus ille animi aliquid ad se trahere coeperit consulto, quod sibi obfit, quia sit sibi inimicus: cum id sua causa faciet; et oderit se, et simul diliget: quod fieri non potest. necesse est quidem, si quis sibi ipsi inimicus est, eum, quae bona sunt, mala putare: bona contra, quae mala: et quae appetenda, fugere: et quae fugienda, appetere: quae sine dubio vitae sunt everfio. neque enim, si nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut alia exitia quaerant, aut, ut ille apud Terentium, qui decrevit 'tantisper se minus injuriae suo gnato facere,' ut ait ipse, 'dum fiat miser,' inimicus ipse sibi putandus est. sed alii dolore moventur, alii cupiditate: iracundia etiam multi ef-

feruntur: et cum in mala scientes irruunt, tamen se optime sibi consulere arbitrantur: itaque dicunt, nec dubitant,

Mihi sic usus est: tibi ut opus est facto, face.

velut, qui ipsi sibi bellum indixissent, cruciari dies, noctes torqueri vellent: nec vero sese ipsi accusarent ob eam causam, quod sese male rebus suis consuluisse dicerent. eorum enim haec est querela, qui sibi cari sunt, seseque diligunt. quare, quotiescumque dicetur male de se quis mereri, sibi que esse inimicus atque hostis, vitam denique fugere, intelligatur aliquam subesse ejusmodi causam, ut ex eo ipso possit intelligi, sibi quemque esse carum. nec vero id satis est, neminem esse, qui ipse se oderit: sed illud quoque intelligendum est, neminem esse, qui, quo modo se habeat, nihil sua censeat interesse. tolletur enim appetitus animi, si, ut in iis rebus, inter quas nihil interest, neutram in partem propensiores sumus, item in nobismetipsis, quemadmodum affecti simus, nihil nostra arbitramur interesse. Atque etiam illud, si quis dicere velit, perabsurdum sit: ita diligere a se-

se quemque, ut ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipsum, qui sese diligit. hoc cum in amicitiiis, cum in officiis, cum in virtutibus dicitur, quomodocumque dicitur, intelligi tamen quid dicatur potest. in nobis autem ipsis ne intelligi quidem, ut propter aliam quampiam rem, verbi gratiâ, propter voluptatem, nos amemus. propter nos enim illam, non propter eam nosmetipsos diligimus. quanquam quid est, quod magis perspicuum sit, non modo carum sibi quemque, verum etiam vehementer carum esse? quis est enim, aut quotus quisque, cui, mors cum appropinquet,

Non refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu?

etsi hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturae tam valde perhorrescere: quod item est reprehendendum in dolore: sed quia fere sic afficiuntur omnes, satis argumenti est, ab interitu naturam abhorreere. idque quo magis quidam ita faciunt, ut jure etiam reprehendantur, hoc magis intelligendum est, haec ipsa nimia in quibusdam futura non fuisse, nisi quae-

dam essent modica naturâ. nec vero ditorum metum mortis, qui quia privari se vitae bonis arbitrentur, aut quia quasdam post mortem formidines extimescant, aut si metuant, ne cum dolore moriantur, idcirco mortem fugiant: in parvis enim saepe, qui nihil eorum cogitant, si quando his ludentes minamur praecipituros alicunde, extimescunt. quin etiam ferae, inquit Pacuvius,

Quibus abest ad praecavendum intelligendi astutia,

sibi injecto terrore mortis horrescunt. quis autem de ipso sapiente aliter existimat, quin, etiam cum decreverit esse moriendum, tamen discessu a suis atque ipsa relinquenda luce moveatur? maxime autem in hoc quidem genere vis est perspicua naturae, cum et mendicitatem multi perpetiantur, ut vivant: et angantur appropinquatione mortis confecti homines senectute: et ea perferant, quae Philoctetam videmus in fabulis: qui cum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam aucupio sagittarum:

Configebat tardus celeres, stans volantes,

ut apud Accium est,

Pinnarumque contextu corpori teg-
menta faciebat.

de hominum genere, aut omnino de ani-
malium loquor: cum arborum et stirpi-
um eadem paene natura sit: sive, ut doc-
tissimis viris visum est, major aliqua cau-
sa atque divinator hanc vim ingenuit, sive
hoc ita sit fortuito. videamus ea, quae
terra gignit, corticibus et radicibus vali-
da servari; quod contingit animalibus
sensuum distributione, et quadam com-
pactione membrorum. qua quidem de
re, quanquam assentior iis, qui haec
omnia regi natura putant; quae si na-
tura negligat, ipsa esse non possint: ta-
men concedo, ut, qui de hoc dissenti-
unt, existiment quod velint, ac vel hoc
intelligent, si quando naturam homi-
nis dicam, hominem dicere me. nihil e-
nim hoc differt. nam prius poterit a se
quisque discedere, quam appetitum ea-
rum rerum, quae sibi conducant, amit-
tere. jure igitur gravissimi philosophi i-
nitium summi boni a natura petiverunt,
et illum appetitum rerum, ad naturam ac-
commodatarum, ingeneratum putave-

runt omnibus, qui continentur ea commendatione naturae, qua se ipsi diligunt.

12 Deinceps videndum est, quoniam satis apertum est sibi quemque natura esse carum, quae sit hominis natura. id est enim, de quo quaerimus. atqui perspicuum est, hominem e corpore animoque constare, cum primae sint animi partes, secundae corporis. deinde id quoque videmus, et ita figuratum corpus, ut excellet aliis, animumque ita constitutum, ut et sensibus instructus sit, et habeat praestantiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quaedam vis rationis, et cognitionis, et scientiae, virtutumque omnium. nam quae corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, et cognitionem habent faciliorem. itaque ab his ordiamur. corporis igitur nostri partes, totaque figura, et forma, et statura, quam apta ad naturam sit apparet: neque est dubium, quin frons, oculi, aures, et reliquae partes, quales propriae sunt hominis, intelligatur: sed certe opus est ea valere et vigere, naturales motus ususque habere, ut nec absit quid eorum, nec ae-

grum debilitatumve sit. id enim natura desiderat. est etiam actio quaedam corporis, quae motus et status naturae congruentes tenet: in quibus si peccetur distortionem et depravationem quadam, aut motu statuque deformi, ut si aut manibus ingrediatur quis, aut non ante, sed retro; fugere plane se ipse, et hominem ex homine exuens naturam odisse videatur. quamobrem etiam sessiones quaedam, et flexi fractique motus, quales protervorum hominum aut mollium esse solent, contra naturam sunt: ut, etiam si animi vitio id eveniat, tamen in corpore immutari hominis natura videatur. itaque e contrario moderati aequabilesque habitus, affectiones, ususque corporis, apta esse ad naturam videntur. jam vero animus non esse solum, sed etiam cujusdam modi debet esse, ut et omnes partes habeat incolumes, et de virtutibus nulla desit. atqui in sensibus est sua cujusque virtus, ut ne quid impediat, quo minus suo sensus quisque munere fungatur in iis rebus celeriter expediteque percipiendis, quae subjectae sunt sensibus. Animi autem,¹³ et ejus animi partis, quae princeps est,

quaeque mens nominatur, plures sunt virtutes, sed duo prima genera: unum earum, quae ingenerantur suapte naturâ, appellanturque non voluntariae: alterum earum, quae, in voluntate positaе, magis proprio nomine appellari solent: quarum est excellens in animorum laude praestantia. prioris generis est docilitas, memoria: quae fere omnia appellantur uno ingenii nomine: easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur. alterum autem genus est magnarum verarumque virtutum, quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, iustitiam, et reliquas ejusdem generis. et summatim quidem haec erant de corpore animoque dicenda: quibus quasi informatum est, quod hominis natura postulet. ex quo perspicuum est, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque et in animo et in corpore perfecta velimus esse, ea nobis ipsa cara esse propter se, et in iis esse ad bene vivendum momenta maxima. nam cui proposita sit conservatio sui, necesse est huic partes quoque sui caras esse, carioresque, quo perfectiores sint, et magis in suo genere laudabiles. ea eni-

vita expetitur, quae sit animi corporisque expleta virtutibus: in eoque summum bonum poni necesse est, quandoquidem id tale esse debet, ut rerum expendarum sit extremum. quo cognito, dubitari non potest, quin, cum ipsi homines sibi sint per se et sua sponte cari, partes quoque et corporis, et animi, et earum rerum, quae sunt in utriusque motu et statu, sua caritate colantur, et per se ipsae appetantur. quibus expositis, facilis est conjectura, ea maxime esse expetenda ex nostris, quae plurimum habent dignitatis: ut optimae cujusque partis, quae per se expetatur, virtus sit expetenda maxime. ita fiet, ut animi virtus corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariae: quae quidem proprie virtutes appellantur, multumque excellent, propterea quod ex ratione gignuntur; qua nihil est in homine divinius. etenim omnium rerum, quas et creat natura, et tuetur, quae aut sine animo sint, aut non multo secus, earum summum bonum in corpore est: ut non inscite illud dictum videatur in sue, animam illi pecudi da-

14 tam pro sale, ne putresceret. Sunt autem bestiae quaedam, in quibus inest aliquid simile virtutis, ut in leonibus, ut in canibus, ut in equis: in quibus non corporum solum, ut in suis, sed etiam animorum aliqua ex parte motus quosdam videmus. in homine autem summa omnis animi est, et in animo, rationis: ex qua virtus est, quae rationis absolutio definitur: quam etiam atque etiam explicandam putant. earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quaedam et perfectio est, non dissimilis animantium. itaque et vivere vitem et mori dicimus: arboremque et novellam, et vetulam, et vigere, et senescere. ex quo non est alienum, ut animantibus, sic illis et apta quaedam ad naturam aptare, et aliena: earumque augendarum et alendarum quandam cultricem esse, quae sit scientia atque ars agrorum, quae circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur, ut, quo natura ferat, eo possit ire: ut ipsae vites, si loqui possint, ita se tractandas tuendasque esse fateantur. et nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potissimum loquar, est id extrinsecus. in ipsa enim

parum magna vis est, ut quam optime se habere possit, si nulla cultura adhibeatur. at vero si ad vitem sensus accesserit, ut appetitum quendam habeat, et per se ipsa moveatur, quid facturam putas? an ea, quae per vinitorem antea consequebatur, et per se ipsam curabit? sed videsne accessuram ei curam, ut sensus quoque suos eorumque omnium appetitum, et, si qua sint ei membra adjuncta, tueatur? sic ad illa, quae semper habuit, junget ea, quae postea accesserint: nec eundem finem habebit, quem cultor ejus habebat: sed volet secundum eam naturam, quae postea ei adjuncta sit, vivere. ita similis erit finis boni, atque antea fuerat, nec idem tamen. non enim jam stirpis bonum quaeretur, sed animalis. quod si non sensus modo ei sit datus, verum etiam animus hominis: non necesse est, et illa pristina manere, ut tuenda? et inter haec multo esse cariora, quae accesserint? animique optimam quamque partem carissimam? in eaque expletionem naturae summi boni finem consistere, cum longe multumque praestet mens atque ratio? sic et extremum omnium appetendorum, atque duc-

tum a prima commendatione naturae, multis gradibus adscendit, ut ad summum perveniret: quod cumulatur ex integritate corporis, et ex mentis ratione perfecta. Cum igitur ea sit, quam expo-
 15 sui, forma naturae: si, ut initio dixi, simul atque ortus esset, se quisque cognosceret, judicareque posset quae vis et totius esset naturae et partium singularum, continuo videret quid esset hoc quod quaerimus, omnium rerum, quas expetimus, summum et ultimum; nec ulla in re peccare posset. nunc vero a primo quidem mirabiliter occulta natura est, nec perspicui, nec cognosci potest. progredientibus autem aetatibus, sensim tardeve potius quasi nosmetipsos cognoscimus. itaque illa prima commendatio, quae a natura nostri facta est, nobis obscura et incerta est: primusque appetitus ille animi tantum agit, ut salvi atque integri esse possimus. cum autem dispicere coeperimus et sentire quid simus, et quid animantibus caeteris differamus, tum ea sequi incipimus, ad quae nati sumus. quam similitudinem videmus in bestiis; quae primo, in quo loco natae sunt, ex eo se

non commovent: deinde suo quaeque appetitu movetur. serpere anguiculus, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis: suam denique cuique naturam esse ad vivendum ducem. quae similitudo in genere etiam humano apparet. parvi enim primo ortu sic jacent, tanquam omnino sine animo sint. cum autem paulum firmitatis accesserit, et animo utuntur, et sensibus, connitunturque, ut sese erigant, et manibus utantur: et eos agnoscunt, a quibus educantur: deinde aequalibus delectantur, libenterque se cum his congregant, dantque se ad ludendum: fabellarumque auditione ducuntur: deque eo, quod ipsis superat, aliis gratificari volunt: animadvertuntque ea, quae domi fiunt, curiosius, incipiuntque commentari aliquid et discere: et eorum, quos vident, volunt non ignorare nomina: quibusque rebus cum aequalibus decertant, si vident, efferunt se laetitia: victi debilitantur, animosque demittunt. quorum sine causa fieri nihil putandum est. est enim natura sic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur: ob eamque

causam parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur. sunt enim prima elementa naturae: quibus auctis, virtutis quasi carmen efficitur. nam cum ita nati factique simus, ut et agendi aliquid, et diligendi aliquos, et liberalitatis, et referendae gratiae principia in nobis containeremus, atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinemque aptos animos haberemus, a contrariisque rebus alienos: non sine causa eas, quas dixi, in pueris virtutum quasi scintillulas videmus, e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam, quasi deum, ducem subsequens, ad naturae perveniat extremum. nam, ut saepe jam dixi, in infirma aetate imbecillaque mente vis naturae per caliginem cernitur. cum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit ille quidem naturae vim, sed ita, ut progredi possit longius, per se sit tamen inchoata. ¹⁶ Intrandum est igitur in rerum naturam, et penitus, quid ea postulet, pervidendum. aliter enim nosmetipsos nosse non possumus. quod praeceptum quia majus erat quam ut ab homine videretur, idcirco assignatum est

Deo. jubet igitur nos Pythius Apollo
'noscere nosmetipsos.' cognitio autem
haec est una, ut vim nostri corporis ani-
mique norimus, sequamurque eam vi-
tam, quae rebus ipsis perfruatur. quoni-
am autem is animi appetitus a principio
fuit, ut ea, quae dixi, quam perfectissima a
natura haberemus: confitendum est, cum
id adepti simus, quod appetitum sit, in eo
quasi ultimo consistere naturam, atque id
esse summum bonum: quod certe univer-
sum sua sponte ipsum expeti, et propter
se, necesse est, quoniam ante demonstra-
tum est, etiam singulas ejus partes esse per
se expetendas. in enumerandis autem
corporis commodis si quis praetermissam
a nobis voluptatem putabit, in aliud tem-
pus quaestio differatur. utrum enim sit
voluptas in iis rebus, quas primas secun-
dum naturam esse diximus, necne sit, ad
id, quod agimus, nihil interest. si enim
(ut mihi quidem videtur) non explet bo-
na naturae voluptas, jure praetermissa
est. sin est in ea, quod quidam volunt,
nihil impedit nostram hanc comprehensi-
onem summi boni. quae enim constituta
sunt prima naturae, ad ea si voluptas

acceſſerit, unum aliquod acceſſerit com-
 modum corporis, neque eam conſtituti-
 onem ſummi boni, quae eſt propoſita, mu-
 17 taverit. Et adhuc quidem ita nobis
 progreſſa ratio eſt, ut ea duceretur omnis
 a prima commendatione naturae. nunc
 autem aliud jam argumentandi ſequamur
 genus, ut non ſolum, quia nos diliga-
 mus, ſed quia cujuſque partis naturae et
 in corpore et in animo ſua quaeque viſ
 eſt: idcirco in his rebus ſumma noſtra
 ſponte moveamur. atque ut a corpore
 ordiar, videſne, ut, ſi qua in membris
 prava, aut debilitata, aut imminuta ſint,
 occultent homines? ut etiam contendant
 et elaborent, ſi efficere poſſint, ut aut non
 appareat corporis vitium, aut quam mi-
 nimum appareat? multoſque etiam do-
 lores curationis cauſa perferant? ut, ſi
 ipſe uſus membrorum non modo non ma-
 jor, verum etiam minor futurus ſit, eorum
 tamen ſpecies ad naturam revertatur? et-
 enim cum omnes naturâ totos ſe expe-
 tendos putent, nec id ob aliam rem, ſed
 propter ipſos: neceſſe eſt ejus etiam par-
 tes propter ſe expeti, quod univerſum
 propter ſe expetatur. quid? in motu et

in statu corporis nihilne est, quod animadvertendum esse ipsa natura judicet? quemadmodum quis ambulet, sedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque sit: nihilne est in his rebus, quod dignum libero aut indignum esse ducamus? nonne odio dignos multos putamus, qui quodam motu aut statu videntur naturae legem et modum contempsisse? et, quoniam haec ducuntur de corpore, quid est, cur non recte pulchritudo etiam ipsa propter se expetenda ducatur? nam si pravitatem imminutionemque corporis propter se fugiendam putamus: cur non etiam, ac fortasse magis, propter se formae dignitatem sequamur? et, si turpitudinem fugiamus in statu et motu corporis, quid est, cur pulchritudinem non sequamur? atque etiam valetudinem, vires, vacuitatem doloris non propter utilitatem solum, sed etiam ipsas propter se expetemus. quoniam enim natura suis omnibus expleri partibus vult, hunc statum corporis per se ipsum expetit, qui est maxime e natura: quae tota perturbatur, si aut aegrum corpus est, aut dolet, aut caret viribus. Videamus animi par-

tes; quarum est adspectus illustrior: quae quo sunt excelsiores, eo dant clariora indicia naturae. tantus est igitur innatus in nobis cognitionis amor et scientiae, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. videmusne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplandis rebus perquirendisque deterreantur? ut pulsi requirant, et aliquid scire se gaudeant? ut aliis narrare gestiant? ut pompa, ludis, atque ejusmodi spectaculis teneantur, ob eamque rem vel famem et sitim perferant? quid vero? qui ingenuis studiis atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec valetudinis nec rei familiaris habere rationem? omniaque perpeti, ipsa cognitione et scientia captos? et cum maximis curis et laboribus compensare eam, quam ex discendo capiant, voluptatem? mihi quidem Homerus hujusmodi quidam vidisse videtur in iis, quae de Sirenum cantibus finxerit. neque enim vocum suavitate videntur, aut novitate quadam et varietate cantandi revocare eos solitae, qui praetervehebantur, sed quia multa se scire profitebantur; ut homines

ad earum saxa discendi cupiditate adhaerescerent. ita enim invitant Ulysses: (nam verti, ut quaedam Homeri, sic istum ipsum locum)

O decus Argolicum, quin puppim flectis Ulysses,

Auribus ut nostros possis agnoscere cantus.

Nam nemo haec unquam est transvectus caerula cursu,

Quin prius adstiterit vocum dulcedine captus;

Post variis avido satiatus pectore musis, Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.

Nos grave certamen belli, clademque tenemus,

Graecia quam Trojae divino numine vexit;

Omniaque e latis rerum vestigia terris. vidit Homerus, probari fabulam non posse, si cantiunculis tantus vir irretitus teneretur. scientiam pollicentur: quam non erat mirum sapientiae cupido patria esse cariorem. atque omnia quidem scire, cujuscumque modi sunt, cupere, curiosorum: duci vero majorum rerum contem-

19 platione ad cupiditatem scientiae, sum-
 morum virorum est putandum. Quem
 enim ardorem studii censetis fuisse in Ar-
 chimede, qui dum in pulvere quaedam de-
 scribit attentius, ne patriam quidem cap-
 tam esse senserit? quantum Aristoxeni
 ingenium consumptum videmus in mu-
 sicis? quo studio Aristophanem putamus
 aetatem in literis duxisse? quid de Pytha-
 gora? quid de Platone aut Democrito
 loquar, a quibus propter discendi cupi-
 ditatem videmus ultimas terras esse pera-
 gratas? quae qui non vident, nihil un-
 quam magna cognitione dignum amave-
 runt. atque hoc loco, qui propter animi
 voluptates coli dicunt ea studia, quae di-
 xi, non intelligunt idcirco esse ea propter
 se expetenda, quòd, nulla utilitate objec-
 ta, delectentur animi, atque ipsa scientia,
 etiam si incommoda datura sit, gaudeant.
 sed quid attinet de rebus tam apertis plu-
 ra requirere? ipsi enim quaeramus a no-
 bis, stellarum motus contemplationesque
 rerum caelestium, eorumque omnium,
 quae naturae obscuritate occultantur,
 cognitiones, quemadmodum nos move-
 ant: et quid historia delectet, quam sole-

mus persequi usque ad extremum: praetermissa repetimus, inchoata persequimur. nec vero sum inscius, esse utilitatem in historia, non modo voluptatem. quid, cum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla duci potest, cum voluptate legimus? quid, cum volumus nomina eorum, qui quid gesserint, nota nobis esse, parentes, patriam, multa praeterea minime necessaria? quid, quod homines infima fortuna, nulla spe rerum gerendarum, opifices denique, delectentur historia? maximeque eos videre possumus res gestas audire et legere velle, qui a spe gerendi absunt, confecti senectute. quocirca intelligi necesse est, in ipsis rebus, quae discuntur et cognoscuntur, invitamenta inesse, quibus ad discendum cognoscendumque moveamur. ac veteres quidem philosophi, in beatorum insulis, fingunt, qualis natura sit vita sapientium, quos eura omni liberatos, nullum necessarium vitae cultum aut paratum requirentes, nihil aliud esse acturos putant, nisi ut omne tempus in quaerendo ac discendo, in naturae cognitione consumant. nos autem non solum beatæ vitae istam oblec-

tationem videmus, sed etiam levamentum miseriarum. itaque multi cum in potestate essent hostium aut tyrannorum; multi in custodia, multi in exilio, dolorem suum doctrinae studiis levaverunt. princeps hujus civitatis Phalereus Demetrius cum patria pulsus esset injuriâ, ad Ptolemaeum se regem Alexandriam contulit. qui cum in hac ipsa philosophia, ad quam te hortamur, excelleret, Theophrastique esset auditor, multa praeclara in illo calamitoso otio scripsit, non ad usum aliquem suum, quo erat orbatus: sed animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis cibus. equidem e Cn. Aufidio, praetorio, erudito homine, oculis capto, saepe audiebam, cum se lucis magis quam utilitatis desiderio moveri diceret. somnum denique nobis, nisi quietem corporibus et medicinam quandam laboris afferret, contra naturam putaremus datum: auferit enim sensus, actionemque tollit omnem. itaque, si aut quietem natura non quaereret, aut eam posset alia quadam ratione consequi, facile pateremur; qui etiam nunc agendi aliquid, discendique causa, prope contra naturam vigilias susci-

pere soleamus. Sunt autem clariora, vel plane perspicua, nec dubitanda indica naturae, maxime scilicet in homine, sed in omni animali, ut appetat animus aliquid agere semper, neque ulla conditione quietem sempiternam possit pati. facile est haec cernere in primis puerorum aetatulis. quanquam enim vereor, ne nimius in hoc genere videar: tamen omnes veteres philosophi, maxime nostri, ad incunabula accedunt, quod in pueritia facillime se arbitrentur naturae voluptatem posse cognoscere. videmus igitur, ut conquiescere ne infantes quidem possint cum vero paulum processerint, lusionibus vel laboriosis delectantur, ut ne verberibus quidem deterreri possint. eaque cupiditas agendi aliquid adolescit una cum aetatibus. itaque, ne si jucundissimis quidem nos somniis usuros putemus Endymionis somnum nobis velimus dari: idque si accadat, mortis instar putamus. quin etiam inertissimos homines nescio qua singulari nequitia praeditos videmus tamen et animo et corpore non cessare veri semper, et, cum re nulla impediant, necessaria, aut alveolum poscere, aut quod

rere quempiam ludum, aut sermonem
 aliquem requirere: cumque non habeant
 ingenuas ex doctrina oblectationes, cir-
 culos aliquos et semicirculos consecrari.
 ne bestiae quidem, quas delectationis cau-
 sa concludimus, cum copiosius alantur,
 quam si essent liberae, facile patiuntur se-
 se contineri: motusque solutos et vagos,
 a natura sibi tributos, requirunt. itaque,
 ut quisque optime natus institutusque
 est, esse omnino nolit in vita, si gerendis
 negotiis orbatus possit paratissimis vesci
 voluptatibus. nam aut privatim aliquid
 gerere malunt: aut, qui altiore animo
 sunt, capeffunt rempublicam honoribus
 imperiisque adipiscendis, aut totos se ad
 studia doctrinae conferunt. qua in vita,
 tantum abest ut voluptates consecrentur,
 etiam curas, sollicitudines, vigilias perfe-
 runt: optimaque parte hominis, quae in
 nobis divina ducenda est, ingenii et men-
 tis acie fruuntur, nec voluptatem requi-
 rentes, nec fugientes laborem. nec vero
 intermittunt aut admirationem earum
 rerum, quae sunt ab antiquis repertae,
 aut investigationem novarum: quo stu-
 dio cum satiari non possunt, omnium

caeterarum rerum obliti, nihil abjectum, nihil humile cogitant: tantaque est vis talibus in studiis, ut eos etiam, qui sibi alios proposuerunt fines bonorum, quos utilitate aut voluptate dirigunt, tamen in rebus quaerendis explicandisque naturis aetates conterere videamus. Ergo hoc ²¹ quidem apparet, nos ad agendum esse natos. actionum autem genera plura, ut obscurentur etiam minora maioribus. maximae autem sunt, primum, ut mihi quidem videtur, et iis, quorum nunc in ratione versamur, consideratio cognitione rerum caelestium, et earum, quas a natura occultatas et latentes indagare ratio potest: deinde rerum publicarum administratio, aut administrandi sciendique prudens, temperata, fortis, et iusta ratio, reliquaeque virtutes, et actiones virtutibus congruentes; quae uno verbo complexi omnia, *Honesta* dicimus: ad quorum etiam cognitionem et usum jam corroborati, natura ipsa praeunte deducimur. omnium enim rerum principia parva sunt, sed suis progressionibus usa augentur: nec sine causa: in primo enim ortu inest teneritas et mollities quaedam, ut

nec res videre optimas, nec agere possint. virtutis enim beataeque vitae, quae duo maxime expetenda sunt, serius lumen apparet: multo etiam serius, ut plane, qualia sint, intelligantur. praeclare enim Plato, 'beatum, cui etiam in senectute contigerit, ut sapientiam verasque opinionones assequi possit.' quare, quoniam de primis naturae commodis satis dictum est, nunc de maioribus, consequentibusque videamus. natura igitur corpus quidem hominis sic et genuit, et formavit, ut alia in primo ortu perficeret, alia progrediente aetate fingeret; neque sane multum adjumentis externis et adventitiis uteretur. animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus. sensibus enim ornavit ad res percipiendas idoneis, ut nihil, aut non multum adjumento ullo ad suam conformationem indigeret. quod autem in homine praestantissimum atque optimum est, id deseruit. etsi dedit talem mentem, quae omnem virtutem jam accipere posset, ingenuitque sine doctrina notitias parvas rerum maximarum, et quasi instituit docere, et induxit in ea, quae inerant, tanquam elementa virtutis,

sed virtutem ipsam inchoavit: nihil amplius. itaque nostrum est (quod nostrum dico, artis est) ad ea principia, quae accepimus, consequentia exquirere, quoad sit id, quod volumus, effectum: quod quidem pluris sit haud paulo, magisque ipsum propter se expetendum, quam aut sensus, aut corporis ea, quae diximus: quibus tantum praestat mentis excellens perfectio, ut vix cogitari possit, quid intersit. itaque omnis honos, omnis admiratio, omne studium, ad virtutem et ad eas actiones, quae virtuti sunt consentaneae, refertur: eaque omnia, quae aut ita in animis sunt, aut ita geruntur, uno nomine *Honestas* dicuntur. quorum omnium quaeque sint notitiae, quaeque significantur rerum vocabulis, quaeque ejusque vis et natura sit, mox videbimus.

Hoc autem loco tantum explicemus, haec, *honestas* quae dico, praeterquam quod nosmetipsos diligamus, praeterea suapte naturam per se esse expetenda. indicant pueri: in quibus, ut in speculis, natura cernitur. quanta studia decertantium sunt? quantaque ipsa certamina? ut illi offeruntur laetitia, cum vi-

cerint? ut pudet victos? ut se accusari nolunt? quàm cupiunt laudari? quos illi labores non perferunt, ut aequalium principes sint? quae memoria est in his bene merentium? quae referendae gratiae cupiditas? atque ea in optima quaque indole maxime apparent: in qua haec honesta, quae intelligimus, a natura tanquam adumbrantur, sed haec in pueris expressa. in iis vero aetatibus, quae jam confirmatae sunt, quis est tam dissimilis homini, qui non moveatur et offensione turpitudinis, et comprobatione honestatis? quis est, qui non oderit libidinosam, proterviam adolescentiam? quis contra in illa aetate pudorem, constantiam, etiam si sua nihil intersit, non tamen diligit? quis Pullum Numitorem, Fregellanum, proditorem, quanquam reipublicae nostrae profuit, non odit? quis urbis conservatorem Codrum, quis Erechthei filias non maxime laudat? cui Tubuli nomen odio non est? quis Aristidem mortuum non diligit? an obliviscimur, quantopere in audiendo, in legendoque moveamur, cum pie, cum amice, cum magno animo aliquid factum cognoscimus? quid loquar

de nobis, qui ad laudem et ad decus nati, suscepti, instituti fumus? qui clamores vulgi atque imperitorum excitantur in theatris, cum illa dicuntur?

Ego sum Orestes.

contraque ab altero,

Immo enimvero ego sum, inquam, Orestes.

cum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato errantique regi: ambos ergo unà vivere precamur. quoties hoc agitur, quandove, nisi admirationibus maximis? nemo est igitur, qui non hanc affectionem animi probet atque laudet: qua non modo utilitas nulla quaeritur, sed contra utilitatem etiam conservatur fides. talibus exemplis non fictae solum fabulae, verum etiam historiae refertae sunt, et quidem maxime nostrae. nos enim ad sacra Idaea accipienda optimum virum delegimus: nos tutores misimus regibus: nostri imperatores pro salute patriae sua capita voverunt: nostri consules regem inimicissimum, moenibus jam appropinquantem, monuerunt, a veneno ut caveret: nostra in republica et quae per vim oblatum stuprum voluntaria

morte lueret, inventa est; et qui interficeret filiam, ne stupraretur: quae quidem omnia, et innumerabilia praeterea, quis est, qui non intelligat, et eos, qui fecerunt, dignitatis splendore ductos, immemores fuisse utilitatum suarum, nosque, cum ea laudemus, nulla alia re, nisi honestate duci? Quibus rebus expositis (nec enim sum copiam, quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, persecutus) sed his rebus concluditur profecto, et virtutes omnes, et honestum illud, quod ex his virtutibus exoritur, et in his haeret, esse per se expetendum. in omni autem honesto, de quo loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam conjunctio inter homines hominum, et quasi quaedam societas et communicatio utilitatum, et ipsa caritas generis humani: quae nata a primo satu, quo a procreatoribus nati diliguntur, et tota domus conjugio et stirpe jungitur, serpit sensim foras cognationibus primum, tum affinitatibus, deinde amicitiiis; post vicinitatibus; tum civibus, et iis, qui publici socii atque amici sunt: deinde totius complexu gentis humanae. quae animi af-

fectio suum cuique tribuens, atque hanc, quam dico, societatem conjunctionis humanae munifice et aequae tuens, iustitia dicitur: cui adjunctae sunt pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quaeque sunt generis ejusdem. atque haec ita iustitiae propriae sunt, ut sint virtutum reliquarum communia. nam cum sic hominis natura generata sit, ut habeat quiddam innatum quasi civile atque populare, quod Graeci *πολιτικόν* vocant: quidquid agat quaeque virtus, id a communitate, et ea, quam exposui, caritate atque societate humana non abhorrebit: vicissimque iustitia, ut ipsa se fundet usu in caeteras virtutes, sic illas expetet. servari enim iustitia, nisi a forti viro, nisi a sapiente non potest. qualis est igitur omnis haec, quam dico, conspiratio, consensusque virtutum, tale est illud ipsum honestum: quandoquidem honestum aut ipsa virtus est, aut res gesta virtute. quibus in rebus vita consentiens, virtutibusque respondens, recta, et honesta, et constans, et naturae congruens existimari potest. atque haec conjunctio confusioque virtutum tamen a philosophis ratio-

ne quadam distinguitur. nam cum ita copulatae connexaeque sunt, ut omnes omnium participes sint, nec alia ab alia possit separari: tamen proprium suum cuiusque munus est, ut fortitudo in laboribus periculisque cernatur: temperantia in praetermittendis voluptatibus: prudentia in delecta bonorum et malorum: iustitia in suo cuique tribuendo. quando igitur inest in omni virtute cura quaedam quasi foras spectans, aliosque appetens atque complectens, existit illud, ut amici, ut fratres, ut propinqui, ut affines, ut cives, ut omnes denique (quando unam societatem hominum esse volumus) propter se expetendi sint. atque eorum nihil est ejus generis, ut sit in fine atque extremo bonorum. ita fit, ut duo genera propter se expetendorum reperiantur: unum, quod est in iis, in quibus completur illud extremum; quae sunt aut animi, aut corporis. haec autem, quae sunt extrinsecus, id est, quae neque in animo sunt, neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipsa patria, sunt illa quidem sua sponte cara, sed eodem in genere, quo illa, non sunt. nec vero

quisquam summum bonum assequi unquam posset, si omnia illa, quae sunt extra, quanquam expetenda, summo bono continerentur. Quo modo igitur, in-²⁴ quies, verum esse poterit, omnia referri ad summum bonum, si amicitiae, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? hac videlicet ratione: quod ea, quae externa sunt, iis tuemur officiis, quae oriuntur a suo cujusque genere virtutis. nam et amici cultus, et parentis, et qui officio fungitur, in eo ipso prodest, quod, ita fungi officio, in recte factis est: quae sunt orta virtutibus. quae quidem sapientes sequuntur, utentes tanquam duce natura. non perfecti homines, et tamen ingeniis excellentibus praediti, excitantur saepe gloria: quae habet formam honestatis, et similitudinem. quod si ipsam honestatem undique perfectam et absolutam, rem unam praeclarissimam omnium maximeque laudandam, penitus viderent; quonam gaudio complerentur, cum tantopere ejus adumbrata opinione laetentur? quem enim deditum voluptatibus, cupiditatum incendiis inflammatum, in iis potiendis, quae

acerrime concupivisset, tanta laetitia perfundi arbitramur, quanta aut superiorem Africanum Annibale victo: aut posteriorem Carthagine everfa? quem Tiberina decursio, festo illo die, tanto gaudio affecit, quanto L. Paulum, cum regem Persen captum adduceret, eodem flumine investum? agè nunc, Luci noster, exstingue animo altitudinem excellentiamque virtutum: jam non dubitabis, quin earum compotes homines, magno animo erectoque viventes, semper sint beati: qui omnes motus fortunae mutationesque rerum et temporum leves et imbecilles fore intelligant, si in virtutis certamen venerint. illa enim, quae sunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatissimam vitam, sed ita, ut sine illis possit beata vita exsistere. ita enim parvae et exiguae sunt istae accessiones bonorum, ut, quemadmodum stellae in radio solis, sic istae in virtutum splendore ne cernantur quidem. atque hoc ut vere dicitur, parva esse ad beate vivendum momenta ista corporis commodorum; sic nimis violentum est, nulla esse dicere. qui enim sic disputant, obliti mi-

hi videntur, quae ipsi fecerint principia naturae.tribuendum igitur est his aliquid, dummodo, quantumtribuendum sit, intelligas. est tamen philosophi, non tam gloriosa quam vera quaerentis, nec pro nihilo putare ea, quae secundum naturam illi ipsi gloriosi esse fatebantur, et videre tantam vim virtutis, tantamque, ut ita dicam, auctoritatem honestatis, ut reliqua non illa quidem nulla, sed ita parva sint, ut nulla esse videantur. haec est nec omnia spernentis praeter virtutem, et virtutem ipsam suis laudibus amplificantis oratio. denique haec est undique completa et perfecta explicatio summi boni. hinc caeteri particulas arripere conati, suam quisque videri voluit asferre sententiam. Saepe ab Aristotele, a Theophrasto mirabiliter est laudata per se ipsa rerum scientia. hoc uno captus Herillus scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se expetendam. multa sunt dicta ab antiquis de contemnendis ac despiciendis rebus humanis. hoc unum Aristotemuit: praeter vitia atque virtutes negavit rem esse ullam aut fugiendam, aut expetendam. po-

situm est a nostris in iis rebus, quae secundum naturam essent, non dolere. hoc Hieronymus summum bonum esse dixit. at vero Callipho, et post eum Diodorus, cum alter voluptatem adamavisset, alter vacuitatem doloris; neuter honestate carere potuit, quae est a nostris laudata maxime. quin etiam ipsi voluptarii diverticula quaerant, et virtutes habeant in otiosos dies, voluptatemque primo duntaxat expeti dicant: deinde consuetudine quasi alteram naturam effici, qua impulsus multi faciunt, nullam quaerentes voluptatem. Stoici restant. hi quidem non unam aliquam aut alteram a nobis, sed totam ad se nostram philosophiam transtulerunt. atque, ut reliqui fures, earum rerum, quas ceperunt, signa commutant: sic illi, ut sententiis nostris pro suis uterentur, nomina, tanquam rerum notas, mutaverunt. ita relinquitur sola haec disciplina digna studiosis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris viris, digna principibus, digna regibus. quae cum dixisset, paulumque institisset, quid est, inquit? fatisne vobis videor pro meo iudicio in vestris auribus commentatus? et e-

go, tu vero, inquam, Piso, ut saepe aliàs, sic hodie ita ista nosse visus es, ut, si tui copia nobis semper fieret, non multum Graecis supplicandum putarem. quod quidem eo probavi magis, quia memini, Staseam Neapolitanum, doctorem illum tuum, nobilem sane Peripateticum, aliquanto ista secus dicere solitum, assentientem iis, qui multum in fortuna secunda aut adversa, multum in bonis aut malis corporis ponerent. est ut dicis, inquit: sed haec ab Antiocho, nostro familiari, dicuntur multo melius et fortius, quam a Stasea dicebantur. quanquam ego non quaero, quid tibi a me probatum sit, sed huic Ciceroni nostro, quem discipulum cupio a te abducere. Tum Lucius, mihi vero ista valde probata sunt: quod item fratri puto. tum mihi Piso, quid ergo? inquit, dasne adolescenti veniam? an eum discere ea mavis, quae cum praeclare didicerit, nihil sciat? ego vero isti, inquam, permitto. sed nonne meministi, mihi licere probare ista, quae sunt a te dicta? quis enim potest ea, quae probabilia videantur ei, non probare? an vero, inquit, quisquam potest probare, quod

perceptum, quod comprehensum, quod cognitum non habet? non est ista, inquam, Piso, magna dissensio. nihil est enim aliud, quamobrem nihil percipi mihi posse videatur, nisi quod percipiendi vis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam posse percipi, nisi tale verum, quale falsum esse non possit. itaque haec cum illis est dissensio, cum Peripateticis nulla sane. sed haec omittamus; habent enim et bene longam et satis litigiosam disputationem. illud mihi a te nimium festinanter dictum videtur, sapientes omnes esse semper beatos. nescio quo modo praetervolavit oratio. quod nisi ita efficitur: quae Theophrastus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus coniungi beatam vitam nullo modo posse putavit, vereor ne vera sint. nam illud vehementer repugnat, eundem et beatum esse et multis malis oppressum. haec quo modo convenient, non sane intelligo. utrum igitur tibi non placet, inquit, virtutis tantam vim esse, ut ad beate vivendum se ipsa contenta sit? an, si id probas, ita fieri posse negas, ut ii, qui virtutis compotes sint, etiam malis quibusdam af-

fecti, beati sint? ego verò volo in virtute vim esse quam maximam: sed, quanta sit, alias: nunc tantum, possitne esse tanta, si quidquam extra virtutem habeatur in bonis. atqui, inquit, si Stoicis concedis, ut virtus sola, si adsit, vitam efficiat beatam: concedis etiam Peripateticis. quae enim mala illi non audent appellare, aspera autem, et incommoda, et rejicienda, et aliena naturae esse concedunt, ea nos mala dicimus, sed exigua et porro minima. quare si potest esse beatus is, qui est in asperis rejiciendisque rebus, potest is quoque esse, qui est in parvis malis. et ego, Piso, inquam, si est quisquam, qui acute in causis videre soleat, quae res agatur, is es profecto tu. quare attende, quaeso: nam adhuc, meo fortasse vitio, quid ego quaeram non perspicias. istic sum, inquit, exspectoque quid ad id, quod quaeram, respondeas. Respondebo, me non quaerere, inquam, hoc tempore, quid virtus possit efficere, sed quid constanter dicatur, quid ipsum a se dissentiat. quo igitur, inquit, modo? quia cum a Zenone, inquam, hoc magnifice, tanquam ex oraculo, editur, 'virtus ad be-

'ate vivendum se ipsa contenta est.' qua-
 re, inquit? respondet, 'quia nisi quod ho-
 nestum est, nullum est aliud bonum.'
 non quaero jam, verumne sit: illud dico,
 ea, quae dicat, praeclare inter se cohae-
 rere. dixerit hoc idem Epicurus, semper
 beatum esse sapientem: quod quidem so-
 let ebullire nonnunquam. quem quidem,
 cum summis doloribus conficiatur, ait
 dicturum: 'quam suave est! quam nihil
 curo!' non pugnem cum homine, cur
 tantum habeat in natura boni: illud ur-
 geam, non intelligere eum, quid sibi di-
 cendum sit, cum dolorem summum ma-
 lum esse dixerit. eadem nunc mea adver-
 sum te oratio est. dicis eadem omnia et
 bona et mala, quae quidem dicunt qui
 nunquam philosophum pictum, ut dici-
 tur, viderunt; valetudinem, vires, statu-
 ram, formam, integritatem unguiculo-
 rum omnium, bona; deformitatem, mor-
 bum, debilitatem, mala. jam illa exter-
 na, parce tu quidem: sed haec, cum cor-
 poris bona sint, eorum conficientia certe
 in bonis numerabis, amicos, liberos, pro-
 pinquos, divitias, honores, opes. con-
 tra haec attende me nihil dicere: si ista

mala sunt, in quae potest incidere sapiens, sapientem esse, non esse ad beate vivendum satis. immo vero, inquit, ad beatissime vivendum, parum est: ad beate vero, satis. animadverti, inquam, te isto modo paulo antè ponere: et scio ab Antiocho nostro dici sic solere. sed quid minus probandum, quam esse aliquem beatum, nec satis beatum? quod autem satis est, eo quidquid accesserit, nimium est: et nemo nimium beatus est: et nemo beato beatior. ergo, inquit, tibi Q. Metellus, qui tres filios consules vidit, e quibus unum etiam et censorem et triumphantem, quartum autem praetorem, eosque salvos reliquit, et tres filias nuptas, cum ipse consul, censor etiam augurque fuisset, et triumphasset: ut sapiens fuerit, nonne beatior quam, ut item sapiens fuerit, qui in potestate hostium, vigiliis et inedia necatus est Regulus? Quid me istud rogas, inquam? Stoicos roga. quid igitur, inquit, eos responsuros putas? nihilo beatiorem esse Metellum, quam Regulum. inde igitur, inquit, audiendum est. tamen a proposito, inquam, aberravimus. non enim, in-

quàm, quaero, quid verum, sed quid cuique dicendum sit. utinam quidem dicerent aliùm alio beatiorẽ! jam ruinas vidẽres. in virtute enim sola et in ipso honesto cum sit bonum positum, cumque nec virtus, ut placet illis, nec honestum crescat, idque bonum solum sit, quo qui potiatur, necesse est beatus sit, cum id augeri non possit, in quo uno positum est beatum esse: quĩ potest esse quisquam aliũ alio beatior? videsne, ut haec concinant? et hercule (fatendum est enim quod sentio) mirabilis est apud illos contextus rerum. respondent extrema primis, media utrisque, omnia omnibus: quid sequatur, quid repugnet, vident. in geometria prima si dederis, danda sunt omnia. concede nihil esse bonum, nisi quod honestum sit: concedendum est, in virtute sola positam esse beatam vitam. vide rursus retro. dato hoc, dandum erit illud. quod vestri non item. tria genera bonorum. proclivius currit oratio: venit ad extremum: haeret in salebra: cupit enim dicere, nihil posse ad beatam vitam deesse sapienti. honesta oratio, Socratica, Platonis etiam. audeo dicere,

inquit. non potest, nisi retexueris illa: paupertas si malum est, mendicus beatus esse nemo potest, quamvis sit sapiens. at Zeno eum non beatum modo, sed etiam divitem dicere ausus est. dolere, malum: in crucem qui agitur, beatus esse non potest. bonum, liberi: misera orbitas. bonum, patria: miserum exilium. bonum, valetudo: miserum, morbus. bonum, integritas corporis: misera debilitas. bonum, incolumis acies: misera caecitas. quae si potest singula consolando levare, universa quo modo sustinebit? sit enim idem caecus, debilis, morbo gravissimo affectus, exul, orbus, egens, torqueatur eculeo: quem hunc appellas, Zeno? beatum, inquit. etiam beatissimum? quippe, inquiet, cum tam docuerim, gradus istam rem non habere, quam virtutem, in qua sit etiam ipsum beatum. tibi hoc incredibile, quia beatissimum. quid tuum? credibile? si enim ad populum me vocas: eum, qui ita sit affectus, beatum nunquam probabis. si ad prudentes: alterum fortasse dubitabunt, sitne tantum in virtute, ut ea praediti, vel in Phalaridis tauro beati sint: alterum non dubitabunt,

quin et Stoici convenientia sibi dicant, et
 vos repugnantia. Theophrasti igitur, in-
 quit, tibi liber ille placet de beata vita?
 tamen aberramus a proposito: et, ne lon-
 gius, prorsus, inquam, Piso, si ista mala
 sunt, placet. nonne igitur tibi viden-
 tur, inquit, mala? id quaeres? inquam:
 in quo, utrum respondero, verses te huc
 atque illuc necesse est. quo tandem mo-
 do, inquit? quia si mala sunt, is, qui erit
 in his, beatus non erit. si mala non sunt,
 jacet omnis ratio Peripateticorum. et
 ille ridens, video, inquit, quid agas: ne
 discipulum abducam times. tu vero, in-
 quam, ducas licet, si sequatur. erit enim
 29 mecum, si tecum erit. Audi igitur, in-
 quit, Luci. tecum enim, ut ait Theo-
 phrastus, mihi institnenda oratio est. om-
 nis auctoritas philosophiae consistit in
 beata vita comparanda: beate enim vi-
 vendi cupiditate incensi omnes sumus.
 hoc mihi cum tuo fratre convenit. quare
 hoc videndum est, possitne nobis hoc ra-
 tio philosophorum dare. pollicetur cer-
 te. nisi enim id faceret, cur Plato Aegyp-
 tum peragravit, ut a sacerdotibus barba-
 ris numeros et caelestia acciperet? cur

post Tarentum ad Archytam? cur ad caeteros Pythagoreos, Echecratem, Timaeum, Acrionem Locros, ut, cum Socratem expressisset, adjungeret Pythagoreorum disciplinam, eaque, quae Socrates repudiabat, addisceret? cur ipse Pythagoras et Aegyptum iustravit, et Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum, pedibus obiit? tot maria transmisit? cur haec eadem Democritus? qui (vere, falsone, quaereremus) dicitur oculis se privasse: certe ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit, agros deseruit incultos, quid quaerens aliud nisi beatam vitam? quam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa investigatione naturae consequi volebat, ut esset bono animo. id enim ille summum bonum, *ἁδυνίαν*, et saepe *ἀταραξίαν* appellat, id est, animum terrore liberum. sed haec etsi praeclare, nondum tamen et perpolitata. pauca enim, neque ea ipsa enucleate ab hoc, de virtute quidem, dicta. post enim haec in hac urbe primum a Socrate quaeri coepta: deinde in hunc locum delata sunt. nec dubitatum, quin in virtute omnis, ut bene,

sic etiam beate vivendi spes poneretur.
 quae cum Zeno didicisset a nostris: ut in
 actionibus praescribi solet, de re eadem
 fecit alio modo. hoc tu nunc in illo pro-
 bas. scilicet vocabulis rerum mutatis, in-
 constantiae crimen ille effugit, nos effu-
 gere non possumus? ille Metelli vitam ne-
 gat beatiorē, quam Reguli: praeponen-
 dam tamen: nec magis expetendam, sed
 magis sumendam: et, si optio esset, eli-
 gendam Metelli, rejiciendam Reguli. ego,
 quam ille praeponendam et magis eligen-
 dam, beatiorē hanc appello: nec ullo mi-
 nimo momento plus ei vitae tribuo, quam
 Stoici. quid interest, nisi quod ego res
 notas notis verbis appello: illi nomina
 nova quaerunt, quibus idem dicant? ita
 quemadmodum in senatu semper est ali-
 quis, qui interpretem postulet: sic isti no-
 bis cum interprete audiendi sunt. bonum
 appello, quidquid secundum naturam est:
 quod contra, malum: nec ego solus: sed
 tu etiam, Chrysippe, in foro, domi; in
 schola definis. quid ergo? aliter homi-
 nes, aliter philosophos loqui putes oport-
 ere, quanti quidque sit? aliter doctos, et
 indoctos? sed cum constiterit inter doc-

tos, quanti res quaeque sit; si homines essent, usitate loquerentur: dum res maneant, verba fingant arbitrato suo. Sed venio ad inconstantiae crimen, ne saepius dicas, me aberrare: quam tu ponis in verbis; ego positam in re putabam. si satis erit hoc perceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tantam vim esse virtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, ne appareant quidem: cum omnia, quae illi commoda certe dicunt esse, et sumenda, et eligenda, et praeposita, quae ita definiunt, ut satis magno aestimanda sint: haec igitur cum ego tot nominibus a Stoicis appellata, partim novis et commenticiis, ut ista Producta et Reducta, partim idem significantibus: quid enim interest, expetas, an eligas? mihi quidem etiam lautius videtur, quod eligitur, et ad quod delectus adhibetur. sed, cum ego ista bona omnia dixero, tantum refert quam magna dicam: cum expetenda, quam valde. sin autem nec expetenda ego magis, quam tu eligenda; nec illa pluris aestimanda ego, qui bona, quam tu, qui producta appellas: omnia ista necessarium est obscurari, nec apparere, et in virtu-

tes, tanquam in solis radios, incurrere. at enim, qua in vita est aliquid mali, ea esse beata non potest. ne seges quidem igitur spicis uberibus et crebris, si avenam uspiam videris: nec mercatura quae-
stiosa, si in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. an hoc usquequa-
que, aliter in vita? et non ex maxima parte de tota judicabis? an dubium est, quin virtus ita maximam partem obtineat in rebus humanis, ut reliquas obruat? audebo igitur caetera, quae secundum naturam sunt, bona appellare, nec fraudare suo veteri nomine, potius quam aliquid novum exquirere; virtutis autem amplitudinem quasi in altera librae lance ponere. terram, mihi crede, ea lanx et maria deprimet. semper enim ex eo, quod maximas partes continet, latissimeque funditur, tota res appellatur. dicimus aliquem hilarè vivere. igitur, si semel tristior effectus est, hilara vita amissa est? at hoc in eo M. Crasso, quem semel ait in vita risisse Lucilius, non contigit, ut ea re minus ἀγέλαος, ut ait idem, vocaretur. Polycratem Samium felicem appellant. nihil acciderat ei, quod nollet, nisi:

quod annulum, quo delectabatur, in mare abjecerat. ergo infelix unâ molestiâ? felix rursus, cum is ipse annulus in praecordiis piscis inventus est? ille vero, si insipiens, (quod certe, quoniam tyrannus) nunquam beatus. si sapiens: ne tum quidem miser, cum ab Oroëte praetore Darei in crucem actus est. at multis malis affectus. quis negat? sed ea mala virtutis magnitudine obruebantur. An ne hoc quidem Peripateticis concedis, ut dicant, omnium virorum bonorum, id est, sapientum, omnibusque virtutibus ornatorum, vitam omnibus partibus plus habere semper boni, quam mali? quis hoc dicit? Stoici scilicet? minime: sed isti ipsi, qui voluptate et dolore omnia metiuntur, nonne clamant, sapienti plus semper adesse quod velit, quam quod nolit? cum tantum igitur in virtute ponant ii, qui se fatentur virtutis causa, nisi ea voluptatem acciret, ne manum quidem versuros fuisse: quid facere nos oportet, qui quamvis minimam animi praestantiam omnibus bonis corporis anteire dicamus, ut eane in conspectu quidem relinquantur? quis enim est, qui haec cadere in sapien-

tem dicere audeat, ut, si fieri possit, virtutem in perpetuum abjiciat, ut dolore omni liberetur? quis nostrum dixerit, quos non pudet ea, quae Stoici aspera dicunt, mala dicere, melius esse, turpiter aliquid facere cum voluptate, quam honeste cum dolore? nobis Heracleotes ille Dionysius flagitiose descivisse videtur a Stoicis propter oculorum dolorem. quis vero hoc didicisset a Zenone, non dolere, cum doleret? illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non esse, quia turpe non esset, et esset ferendum viro. hic si Peripateticus fuisset, permanisset, credo, in sententia, quoniam dolorem dicunt malum esse: de asperitate autem ejus fortiter ferenda praecipiunt eadem, quae Stoici. et quidem Arcefilas tuus, etsi fuit in differendo pertinacior, tamen noster fuit. erat enim Polemonis. is cum arderet podagrae doloribus, visitassetque hominem Carneades, Epicuri per familiaris, et tristis exiret, mane, quaeso, inquit, Carneade noster: nihil illinc huc pervenit. ostendit pedes, et pectus. attamen hic mallet non dolere. Haec igitur est

nostra ratio, quae tibi videtur inconstans: cum propter virtutis caelestem quandam, et divinam, tantamque praestantiam, ut, ubi virtus sit, resque magnae, sumendae, laudabiles, et virtute gestae, ibi esse miseria et aerumna non possit, tamen labor possit et molestia: non dubitem dicere, omnes sapientes semper beatos esse, sed tamen fieri posse, ut sit alius alio beatior. atqui iste locus est, Piso, tibi etiam atque etiam confirmandus, inquam. quem si tenueris, non modo meum Ciceronem, sed etiam me ipsum abducas licebit. tum Quintus, mihi quidem, inquit, satis hoc firmatum videtur. laetor quidem, philosophiam, cujus antea supellectilem pluris aestimabam, quam possessiones reliquorum; ita mihi dives videbatur, ut ab ea petere possem, quidquid in studiis nostris concupissem: hanc igitur laetor etiam acutiores repertam, quam caeteras: quod quidam ei deesse dicebant. non quam nostram quidem, inquit Pomponius jocans. sed mehercule pergrata mihi oratio tua. quae enim dici Latine posse non arbitrabar, ea dicta sunt a te, nec minus plane,

LIBER QUINTUS. 323

quam dicuntur a Graecis, verbis aptis. sed
tempus est, si videtur: et rectà quidem ad
me. quod cum ille dixisset, et satis dis-
putatum videretur, in oppidum ad Pom-
ponium perreximus omnes.

EXCUDEBANT GLASGUAE
ROB. ET AND. FOULIS FRATRES,
ACADEMIAE TYPOGRAPHI
M. DCC. XLVIII.

ES,